

TAMPEREEN YLIOPISTO

Lasse Vuorinen

Uusliberalistinen kapitalismi ja yhteiskuntaluokat Juha Seppälän romaanissa *Paholaisen haarukka*

Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma

Tampere 2015

Tampereen yliopisto

Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö

VUORINEN, Lasse: Uusliberalistinen kapitalismi ja yhteiskuntaluokat Juha Seppälän romaanissa

Paholaisen haarukka

Pro gradu -tutkielma, 92 s.

Suomen kirjallisuus

Joulukuu 2015

Tutkielmani käsittelee Juha Seppälän romaania *Paholaisen haarukka* (2008) uusliberalistisen kapitalismin kontekstissa. Tutkin, millaisia vaikutuksia uusliberalistisen kapitalismin periaatteiden mukaisesti järjestetyllä yhteiskunnalla on yksilöihin ja millaisia yhteiskuntaluokkia järjestelmä romaanin maailmassa synnyttää.

Analyysini mukaan *Paholaisen haarukan* henkilöt elävät yhteiskunnassa, jossa sosiaaliset suhteet ovat tavaraistuneet ja ihmisiä arvostetaan vain heidän tuottamansa välineellisen arvon perusteella. Järjestelmä synnyttää lisäksi yksilötasolla vieraantumista, ja romaanin maailman räikeä epätasa-arvoisuus sekä tietyn kansanosan syvä huono-osaisuus lisäävät koko yhteiskunnassa vallitsevaa turvattomuutta ja satunnaisen väkivallan pelkoa.

Paholaisen haarukan maailmassa vallitsee myös voimakas luokkajako. Järjestelmä tuottaa tietyn määrän voittajia, uudenlaisen yläluokan, jolla on kyky pärjätä romaanin kapitalistisessa yhteiskunnassa. Laaja keskiluokka sen sijaan sinnittelee pärjäämisen rajamailla ja elää jatkuvassa paineessa sekä työpaikan menettämisen pelossa. Kaikkein heikoiten toimeentuleva alaluokka kärsii ongelmien kasaantumisesta, eikä sillä ole mahdollisuutta osallistua yhteiskunnallisiin toimiin muuten kuin erilaisten aktivointitoimien passiivisena vastaanottajana. Romaanin maailmassa yhteiskuntaluokat ovat ylisukupolvisia ja henkilöiden yhteiskunnallinen asema määräytyy pitkälti jo lapsuudessa. Aiemmassa tutkimuksessa on keskitytty *Paholaisen haarukan* maailman voittajiin ja häviäjiin, jolloin monet yhteiskuntaluokkiin kytkeytyvät ilmiöt ovat jääneet tarkastelun ulkopuolelle. Tutkimukseni keskeinen lähtökohta onkin avata romaanin luokkatematiikkaa uudella tavalla.

Uusliberalistisen kapitalismin kritiikkinä *Paholaisen haarukka* on voimakkaasti yhteiskunnallinen romaani. Sen kritiikki kohdistuu sellaisiin yhteiskunnallisiin toimiin, jotka johtavat talouden vallan kasvamiseen, moraalien katoamiseen ja eriarvoisuuden lisääntymiseen. Tutkimukseni tulkinnallisena kontekstina toimii uusliberalistinen kapitalismi, jota vasten tarkasteltuna *Paholaisen haarukan* yhteiskuntakriittinen luonne näyttäytyy selväpiirteisesti. Romaanin yhteiskuntaluokkia tutkiessani lukutapani kääntyy enemmän kontekstualisoivaan suuntaan, mikä tarkoittaa sitä, että tulkitsen *Paholaisen haarukan* luokkarepresentaatiota tuoreen yhteiskunnallisen tutkimuksen valossa. Luokkatematiikkaa avaava tulkintani vahvistaa näkemystä siitä, että romaani osallistuu omalta osaltaan yhteiskunnan tilasta käytävään keskusteluun ja esittää ihmisiä eriarvoistavasta luokkayhteiskunnasta kriittisen representaation.

Avainsanat: Juha Seppälä, uusliberalistinen kapitalismi, yhteiskuntaluokat, sosiaaliset suhteet, tavaraistuminen, vieraantuminen, väkivalta, työelämä, yhteiskuntakritiikki

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuskohde.....	1
1.2. Tulkintakontekstina uusliberalistinen kapitalismi	3
1.3. Kapitalismin teemat kirjallisuudentutkimuksessa.....	6
1.4. Luokkatutkimuksen uusi nousu	9
2. Kapitalistisen järjestelmän tuottamat seuraukset	14
2.1. Sosiaalisten suhteiden tavaramuoto	14
2.1.1. Perhe.....	15
2.1.2. Parisuhteet ja seksuaalisuus	21
2.2. Vieraantuminen.....	28
2.3. Satunnaisen väkivallan pelko.....	36
3. Uudet yhteiskuntaluokat	45
3.1. Luokat kirjallisuudentutkimuksen kohteena	46
3.2. Jumalan Kyynel ja suomalainen huono-osaisuus.....	52
3.3. Kari ja Saija Lehtonen – kurjistuva keskiluokka	63
3.4. Lari Laine ja yhteiskunnan uusi eliitti.....	73
4. Lopuksi.....	85
5. Lähdeluettelo.....	88

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskohde

Käsittelen pro gradu -tutkielmassani Juha Seppälän romaania *Paholaisen haarukka* (2008, = PH) uusliberalistisen kapitalismin kontekstissa. Tulkintani mukaan romaanissa kuvataan yhteiskuntaa, joka on kaikilta tasoiltaan kapitalistisen ideologian läpäisemä ja jossa markkinatalouden käytänteet ovat levinneet talous- ja yhteiskuntapolitiikan parista sellaisillekin elämänalueille, joita taloudellinen ajattelu ei ole ennen suoraan koskettanut. Mielenkiintoni kohteena on erityisesti uudenlainen luokkajako, jota yhteiskunnan järjestäminen uusliberalistisen ideologian mukaisesti on synnyttänyt. Tutkin, millainen on *Paholaisen haarukassa* esitettävä kuva uusista yhteiskuntaluokista. Samalla pohdin, kuinka yksilön ja yhteiskunnan suhde rakentuu *Paholaisen haarukan* yhteiskunnallisessa ympäristössä ja kuinka kapitalistinen hegemonia vaikuttaa yksilön identiteettiin ja mahdollisuuksiin toimia yhteiskunnassa. Yhteiskuntaluokkien kuvauksessa mielenkiintoni kohdistuu ennen kaikkea niihin *Paholaisen haarukan* piirteisiin, joilla jonkin henkilön kuulumista tiettyyn yhteiskuntaluokkaan kuvataan, sekä niihin mekanismeihin, jotka teoksen maailmassa luokkajakoa synnyttävät. *Paholaisen haarukan* maailmassa vallitsevaa yhteiskunnallista todellisuutta tutkin tuoreen yhteiskuntaluokkatutkimuksen valossa.

Juha Seppälä (s. 1956) on tuottelias kirjailija, joka on kirjoittanut paljon romaaneja, kuunnelmia, novellikokoelmia ja kolumneja. *Paholaisen haarukka* on hänen kymmenes romaaninsa. Seppälän tuotannon kantavia teemoja ovat olleet epäonnistuneiden ihmisten epätyytyttävä arki, heidän ihmissuhteidensa onnettomuus, kommunikaation vaikeus sekä yhteisen arvomaailman katoaminen (Ruohonen 1999, 276–277). Samat teemat ovat *Paholaisen haarukassakin* läsnä, mutta lisäksi siinä on kiinnitetty erityistä huomiota yksilön syrjäytymisen ja uusliberalistisen markkinatalouden käytänteiden keskinäiseen suhteeseen. Markkinatalouden mekanismien tarkastelu onkin tyypillistä nimenomaan Seppälän 2000-luvulla ilmestyneessä tuotannossa (Sevänen 2013, 314). *Paholaisen haarukassa* analysoidaan markkinatalouden nykyistä luonnetta syy–seuraus-suhteineen niin järjestelmän kuin yksilönkin tasolla, mistä syystä valitsemani tutkimusote sopii mielestäni erinomaisesti sen analysointiin. Ilmestyessään romaani sai huomattavan paljon kiitosta yhteiskunnallisesta tarkkanäköisyydestään ja ajankohtaisuudestaan. Helsingin Sanomien kritiikissä kirjasta todettiin muun muassa, että ”[h]arvoin on kirjailija onnistunut lukemaan näin tarkasti omaa aikaansa” ja että kirjailija on onnistunut ”kirjaa kirjoittaessaan ennustamaan, miltä maailma juuri kirjan julkaisuhetkenä tulee näyttämään” (Korhonen 27.9.2008). Tulkitsen teoksen

ajankohtaisuudella tarkoitettavan tässä yhteydessä siinä keskeisimmin esiintyviä teemoja: taloudellista ja yhteiskunnallista eriarvoisuutta, talouden ylikorostunutta roolia yhteiskunnassa ja yksilön taistelua kasvottoman markkinatalouden keskellä. Tässä mielessä ymmärrettynä *Paholaisen haarukka* on edelleen yhtä ajankohtainen kuin julkaisuhetkellään. Itse asiassa aivan viime vuosien aikana tapahtunut kehitys on ollut sellaista, että teoksessa luotu kuva läpikapitalisoituneesta yhteiskunnasta saattaa olla entistäkin todenmukaisempi representaatio todellisuudesta.

Paholaisen haarukasta on olemassa jonkin verran aiempaa tutkimusta. Erkki Sevänen (2013) on kirjoittanut artikkelin, jossa hän tarkastelee teoksen suhdetta markkinakapitalismiin. Hänen mukaansa lähes koko Seppälän 2000-luvun romaanituotanto – *Yhtiökumppanit* (2002), *Routavuosi* (2004), *Paholaisen haarukka* (2008) ja *Mr. Smith* (2012) – käsittelee markkinataloutta ja sen käytänteitä kriittiseen sävyyn (mt., 316). *Paholaisen haarukan* pääteemoiksi Sevänen tulkitsee nykykapitalismin toimintalogiikan, yhteisöllisyyden ja solidaarisuuden rapautumisen sekä tavaroitumisen tuottaman vieraantumisen. Abstraktimmalla tasolla romaanin keskeisin teema on rationalisoitumisen tuottama merkityksettömyyden kokemus. Lisäksi Sevänen pohtii teoksen metakirjallisia puolia, kuten fiktion ja todellisuuden välistä rajankäyntiä sekä kirjallisuutta koskevan julkisuuden kaupallistumista. (Mt., 331–332.) Seväsen tulkintaa voidaan pitää *Paholaisen haarukan* kapitalismikriittisenä luentana, missä mielessä se eittämättä sivuaa omaa tutkielmaani. Yhteiskuntaluokkiin kytkeytyvään tematiikkaan siinä ei kuitenkaan kiinnitetä käytännössä lainkaan huomiota. Jussi Ojajärvi (2013, 150–151) on puolestaan tulkinnut, että *Paholaisen haarukassa* nykykapitalismi esitetään ihmisiä riepottelevan luonnonvoiman kaltaisena finanssikapitalismina ja speaktaakkelina tavalla, joka asettuu samalle jatkumolle Kjell Westön ja Kari Hotakaisen kapitalismikuvausten kanssa.

Jarko Lemmetyn pro gradu -tutkielma *Kapitalismin tematiikka Juha Seppälän teoksessa Paholaisen haarukka* (2013) on oman tutkielmani kannalta mielenkiintoinen. Tutkimusasetelma on päällisin puolin samankaltainen kuin omassa tutkielmassani, mutta Lemmetyn pro gradun painotukset ovat kuitenkin merkittävästi erilaisia kuin omani. Lemmetyn näkökulma on pitkälti marxilainen, ja hänen tutkielmassaan keskitytään analysoimaan ennen kaikkea romaanihenkilöiden suhdetta valtaan, subjektiuteen sekä kapitalismin ideologiaan ja hegemoniaan. Käsitteet ja termit juontuvat marxilaisesta perinteestä, joka jää omassa katsannossani selvästi vähemmälle huomiolle. Lemmetyn tutkielmassa hahmotellaan myös jakoa teoksen ”voittajiin” ja ”häviäjiin”. Tämä on mielenkiintoista oman luokkajakotematiikkani kannalta. Lemmetyn tutkielmassa esitetty kahtiajako jää mielestäni kuitenkin pintapuoliseksi ja osin keinotekoiseksi, sillä *Paholaisen haarukan* henkilöt eivät

näkemykseni mukaan jakaudu yksiselitteisesti ”voittajiin” ja ”häviäjiin”. Lemmetty (mt., 46–48) näkee asetelman taustalla marxilaisen jaon kapitalisteihin ja työväenluokkaan, joiden välistä ristiriitaa romaani hänen mukaansa ilmentää. Tämänkaltainen näkemys ei kuitenkaan mielestäni tavoita sitä kompleksista yhteiskunnallista asetelmaa, joka *Paholaisen haarukan* henkilöahmoista on heijastettavissa. Tästä syystä on mielestäni tarpeellista tarkastella romaanin henkilöitä uusimman yhteiskuntaluokkia käsittelevän tutkimuksen valossa.

1.2. Tulkintakontekstina uusliberalistinen kapitalismi

Koska tutkielmani kytkeytyy uusliberalistisen kapitalismin kontekstiin ja viime vuosien niin sanottuun kapitalismikriittiseen kirjallisuudentutkimukseen, on oleellista selvittää, mitä tässä yhteydessä uusliberalismilla ja kapitalismilla tarkoitetaan. Mistä siis puhun, kun väitän, että *Paholaisen haarukassa* representoidaan kapitalistisen yhteiskunnan uusliberalistisia arvoja? Ensimmäiseksi on syytä täsmentää, että *uusliberalismilla* viitataan ideologiaan ja *uusliberalistisella kapitalismilla* tämän ideologian mukaisia oppeja käytännössä toteuttavaan sosioekonomiseen järjestelmään. Vastaavaa jakoa on käytetty uusliberalistista kapitalismia käsittelevässä kirjallisuudentutkimuksessa ennenkin (esim. Säteri 2005, 2).

Tavallisimmin kapitalismi on määritelty tuotantovälineiden yksityisomistukseen perustuvaksi talousjärjestelmäksi ja sitä vastaavaksi yhteiskuntajärjestelmäksi. Lisäksi suomalaisissa sanakirjamääritelmässä on tavattu selitykset ”pääomavaltainen talousjärjestelmä” ja ”pääomavalta”. Usein puhutaan myös ”rahavallasta”, mikä viittaa yhtäältä rahaa omistavien valtaan ja toisaalta rahatalouden irtoamiseen yhteiskunnan muita osa-alueita hallitsevaksi yläjärjestelmäksi. (Ojajärvi 2006, 27.) Julkisessa keskustelussa eräänlaisena kapitalismin eufemismina käytetään usein termiä ”markkinatalous”. Se käsitetään kapitalismin periaatteiden mukaisesti järjestetyksi talousjärjestelmäksi, jossa tuotanto määräytyy markkinoiden mukaan: tuotteet, niiden hinta, määrä ja sisältö määräytyvät sen mukaan, mikä on niiden kysyntä. ”Markkinat” nähdään tällöin mekanismina, joka ohjaa tuotantoa ja rahavirtoja tuottajien kilpaillessa keskenään. Tämä mekanismi toimii eräänlaisena automaationa, jossa tuotannon laatu ja sisältö tulevat määritellyiksi markkinoiden kautta ilman valtion tai muun keskussuunnittelun ohjausta. Tuotannon, kulutuksen ja tuottajien keskinäisen kilpailun pelikenttää määrää vain kapitalistisen talouden keskeinen periaate: maksimaalinen voiton tavoittelu. (Ojajärvi & Steinby 2008, 8–10.)

Toista maailmansotaa seuranneina vuosikymmeninä pääoman kierto oli nykyiseen verrattuna vielä hyvinkin säännösteltyä. Talouspolitiikalla tähdättiin talouskasvun lisäksi ainakin tuloerojen tasaamiseen sekä täystyöllisyyteen. Talouden makroteorian vallinneeseen *keynesiläisyyteen* kuului muun muassa palkkojen ja tulonsiirtojen suosiminen sekä julkisten investointien ja tukiaisten lisääminen reaktiona työttömyyteen ja laskusuhdanteisiin. Kapitalismin logiikan ryöstäytymistä valloilleen rajoitti osaltaan myös kommunismin uhka. Näiden seikkojen mahdollistamana syntyi pitkä nousukausi, joka johti laajan keskiluokan muodostumiseen, elintason nousuun sekä hyvinvointivaltion syntymiseen. (Ojajärvi 2006, 28–29 & 311.)

Uusliberalismilla tarkoitetaan sellaista hallinnollista käytäntöä sekä puhe- ja ajattelutapaa, joilla kapitalismi perustellaan (Ojajärvi & Steinby 2008, 10). Se on ensisijaisesti poliittisesti määritelty ajattelutapa, jonka kannattajat näkevät nykyisten yhteiskuntien keskeisenä ongelmana julkisen vallan liiallisen asioihin puuttumisen. Vaikka uusliberalistisia oppeja on itse asiassa useita, niitä yhdistävät tietyt peruseriaatteet. Useimmat uusliberalistit vastustavat talouden julkista sääätelyä ja suunnittelua, keynesiläistä aktiivista suhdannepolitiikkaa, useimpia tulonsiirtoja, kilpailurajoituksia, työmarkkinajärjestöjen valtaa, julkisen vallan tuottamia laajoja hyvinvointipalveluja sekä tulontasaukseen tähtäävää verotusta. (Lagerspetz 2004, 92.) Uusliberalismille ominaista on kilpailukyvyyn ja suhdanteiden korostaminen. Markkinat nähdään sosiaalisen toiminnan tavoiteltavimpana mallina, ja organisointitapana ja niitä tulee ”tehokkuuden” nimissä ajaa mahdollisimman moniin yhteiskunnallisiin suhteisiin ja instituutioihin: sosiaaliturvaan, koulutukseen, työelämään, kulttuuriin ja niin edelleen (Ojajärvi & Steinby 2008, 10).

Uusliberalismin pääideologina ja suurimpana teoreetikkona pidetään itävaltalaisesta Friedrich August von Hayekia (1899–1992). Hayek kiisteli ankarasti vuosisadan ehkä merkittävimmän taloustieteilijän John Maynard Keynesin kanssa, jonka ajatusten läpimurto ja muuttuminen osaksi taloustieteellistä ortodoksiaa merkitsi Hayekin ajautumista tieteen marginaaliin. Vuonna 1944 Hayek julkaisi poleemisen teoksensa *The Road to Serfdom* (suom. *Tie orjuuteen* 1995), joka teki hänestä hyvin epäsuositun. Teoksessa Hayek pyrkii muun muassa osoittamaan, että jokainen maltillinenkin sosialistinen tai sosiaalidemokraattinen ratkaisu avaa tien totalitaariseen yhteiskuntaan. Kylmän sodan aikana teos jäi lähinnä oikeistolaisen kulttikirjan asemaan. (Lagerspetz 2004, 95.) 1970-luvun alkupuoliskon talouskriisistä lähtien uusliberalismi alkoi kuitenkin saada kansainvälistä jalansijaa, ja poliittisen läpimurtonsa se teki thatcherismin ja reaganismin myötä (Ojajärvi & Steinby 2008, 10). Keynesiläinen talouspoliittinen konsensus alkoi murtua, ja filosofiasta tuli taas opiskelijaradikalismin myötä poliittista. Hayek piti tuolloin yllä

poliittista ja filosofista keskustelua, ja viimeistään 1980-luvun uusliberalistinen aalto nosti hänet ideologin asemaan. Sosialismin romahdettua hänessä nähtiin profeetta, joka oli osannut ennakoida tulevan. (Lagerspetz 2004, 95.)

Suomeen uusliberalismin katsotaan juurtuneen vähitellen 1980–1990-luvun aikana muun muassa rahamarkkinoiden vapauttamisen, julkisen sektorin uudistusten, veronalennusten ja sosiaalipolitiikan yksilöllistävän kannustavuusreformin kautta (Ojajärvi & Steinby 2008, 10). Poliittinen puhe muuttui Suomessa 1990-luvun aikana ”kilpailun vapautta”, ”markkinavoimia” ja ”yksilön aktiivisuutta” voimakkaasti painottavaksi. Käytännössä leimallista suomalaiselle uusliberalismille on ollut tuloerojen kasvu, palkkatyöntekijän aseman epävarmuus ja tulostittamisen yleistymisen. (Ojajärvi 2013, 131.) Uusliberalistista politiikkaa on myös Suomessa perusteltu usein klassisen liberalismiin nimeen vannovalla Milton ja Rose Friedmanin kuuluisalla teoksella *Vapaus valita* (1982), joka on innoittanut useita tunnettuja uusliberalistisen kapitalismin puolestapuhujia heti julkaisustaan lähtien.

Yksi kiinnostava näkökulma kapitalismin nykyiseen, uusliberalismin leimaamaan muotoon on tutkia sen suuria murroksia koko sen olemassaolon ajalta. Jussi Ahokas ja Lauri Holappa (2014) esittelevät Hyman P. Minskyn luokitteluun perustuen, että kapitalismin historia voidaan jakaa neljään eri vaiheeseen tai aikakauteen. Kaupunkapitalismin kausi ajoittui 1400-luvulta 1800-luvun alkuun. Sitä seurasi finanssikapitalismin aikakausi, joka päättyi 1930-luvun suureen lamaan ja toiseen maailmansotaan. Sodan jälkeen alkoi teollisuuskapitalismin aikakausi, joka jäi kuitenkin lyhyeksi. Siirtymä nykyiseen salkunhoitajakapitalismiin alkoi jo 1960-luvun lopulla, ja viimeistään 1980-luvulle tultaessa monet teollisuuskapitalismille keskeiset instituutiot olivat korvautuneet uusilla. (Mt., 116–117.)

Tämänhetkinen kapitalismin muoto, uusliberalistisesti sävyttynyt salkunhoitajakapitalismi, kuten Minsky sitä kutsuu, on viime aikoina joutunut kohtaamaan useita rahatalouteen liittyviä kriisejä. Globaali finanssikriisi on synnyttänyt suurtyöttömyyttä, ja useat rahoitusongelmien kanssa kamppailevat euromaat ovat ajautuneet reaalityaloudelliseen kriisiin. Tällä hetkellä on vaikea arvioida, voisivatko ongelmien seurauksena liikkeelle lähtevät yhteiskunnalliset voimat nousta uhkaamaan salkunhoitajakapitalismia ja sijoittajavaltaa. Sääntelyä vaativat puheenvuorot ovat yleistyneet, mutta toisaalta merkittävää muutosta rahatalousjärjestelmän rakenteissa ei silti ole nähtävissä. (Ahokas & Holappa 2014, 133.) Merkittävää kuitenkin on, että nykyisen globaalikapitalismin valta-asema – samoin kuin monet sen käytänteet – on alettu maailmantalouden

taantumana ja epävakauden pitkittyessä kyseenalaistaa. Mikäli *Paholaisen haarukka* on niin voimakas nykykapitalismin kritiikki kuin etukäteen uskallan olettaa, on mielenkiintoista tutkia, esitetäänkö siinä nykyiselle järjestelmälle mitään konkreettista vaihtoehtoa.

1.3. Kapitalismin teemat kirjallisuudentutkimuksessa

Tiina Käkelä-Puumala (2011, 77) on talouden ja kirjallisuuden suhdetta käsitellessään pitänyt yllättävänä, että vaikka talouden rooli kaunokirjallisuuden traditiossa on ilmeinen, se jää silti usein huomioimatta. Kirjallisuudentutkimuksessa vieroksuttiin pitkään talouskysymyksiä ja ajateltiin, etteivät ne kuulu sen piiriin lainkaan vaan sellaisiin lähitieteisiin kuten historia tai sosiologia. Talous oli esillä lähinnä taustalähtöisessä kirjallisuudentutkimuksessa. Talouden teemoihin liittyen saatettiin tutkia muun muassa kirjailijoiden taloudellista asemaa, tekijänoikeuksien kehittymistä ja kaunokirjallisuuden levikkiä. Käkelä-Puumalan mukaan kaunokirjallisuuden ja talouden välillä on aina vallinnut jännite tai epäsymmetria, johon on sisältänyt tietynlainen ristiriita: taide on haluttu erottaa talouden, markkinoinnin ja hinnoittelun kysymyksistä, mutta kuitenkin kaunokirjallisuudelle on annettu keskeinen rooli teollistumiseen nojaavan kapitalismin alkua ajoista lähtien juuri yhteiskunnan epäkohtien, kuten taloudellisen eriarvoisuuden ja riiston kuvaajana. (Mt., 77–79.)

Suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa näytti myös pitkään siltä, että uusliberalistisen kapitalismin nousu talouden makroteoriaksi, kulutuskulttuurin voimistuminen, tuloerojen kasvu ja muutkin talouden teemat ovat jääneet kaunokirjallisuudessa vähälle huomiolle. 1990-luvun lamakokemuksenkaan käsittelyä ei kirjallisuudentutkimuksessa juuri tutkittu. Jussi Ojajärvi pohtii väitöskirjassaan *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa Kiltin yön lahjat ja Juha Seppälän novellissa "Supermarket"* (2006) syitä, joista kapitalismin ilmiöiden käsittelyn huomiotta jääminen tutkimuksessa johtui. ”Kirjallisuudessa on paljon ääniä, mutta sieltä kuullaan äkisti vain niitä, joita sinne huudetaan” (mt., 15). Ojajärvi arvelee, että kapitalismin teemojen jääminen vaille huomiota saattoi johtua sopivien metodien puuttumisesta sekä siitä, että ”asiaa ei ole tullut mieleen kysyä” (mt., 16).

Jussi Ojajärven väitöstutkimus viimeistään kumosi sen suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen kentällä vallinneen ajatuksen, että kapitalismin ja ylipäätään talouden tematisointi olisi sivuutettu 1990- ja 2000-luvun kotimaisessa kaunokirjallisuudessa. Väitöskirjan pääasiallinen tehtävä on Mari Mörön ja Juha Seppälän yksittäisten tekstien kapitalismin kytkeytyvien teemojen tarkastelu, mutta vähintään sivujuonteen omaisesti Ojajärvi osoittaa väitöskirjassaan, että kapitalismi on ollut koko

ajan kirjallisuudessamme varsin laaja temaattinen kenttä. Yli viiteenkymmeneen nimeltä mainittuun kaunokirjalliseen teokseen nojaten Ojajärvi esittää, että kapitalismi oli jo 1990-luvulla jopa kirjallisuutemme keskeisimpiä temaattisia kenttiä – ja että 2000-luvun puolella suuntaus on muuttunut yhä selvemmäksi (mt., 303).

Ojajärven väitöskirjan keskeinen ansio on kapitalismin teemojen tutkimiseen soveltuvan metodologian luominen. Lähestymistapa on monitieteinen, ja teoriaa on koottu ihmistieteiden kentältä hyvinkin laajasti. Mukana on ainakin marxilaisilta ajattelijoilta, ns. jälkistrukturalistisesta teoriasta, historioitsijoilta, sosiologiasta ja psykoanalyysistä johdettua metodologiaa. Luomansa käsittelytavan avulla Ojajärvi osoittaa, mitä kapitalismin teemoihin tarttuva kirjallisuudentutkimus voi olla ja minkälaisiin kysymyksiin se voi vastata. Oma tutkimusotteeni tässä pro gradu -tutkielmassa on jossakin määrin samankaltainen kuin Ojajärvellä, vaikka en vastaavaan laajuuteen voi teorian osalta pyrkiäkään. Edellä mainituista metodologisista lähtökohdista vähintäänkin sivuan kaikkia muita paitsi jälkistrukturalistista ja psykoanalyttista teoriaa. Yhteiskuntaluokkia tutkiessani käytän melko kontekstualisoivaa lukutapaa, jolla pyrin saamaan mahdollisimman hyvin esiin romaanin ajankohtaisen yhteiskuntaluokkien kuvauksen. Seuraavaksi esitän tiivistyksen siitä, minkälaisia tulkintoja Ojajärvi tekee kahdesta väitöskirjansa keskeisimmästä tutkimuskohteesta. ”Supermarket”-novellin analyysi on tutkimukseni kannalta mielenkiintoinen jo pelkästään yhteisen kohdekirjailijan vuoksi. *Kiltin yön lahjojen* analyysin tekee puolestaan erityisen kiinnostavaksi se, että siinä tutkitaan myös teoksen maailmassa esiintyviä yhteiskuntaluokkia.

Juha Seppälän novellin ”Supermarket” (teoksessa *Super Market*, 1991) Ojajärvi tulkitsee tematisoivan sitä, millaista puhdas kapitalismi itsessään voisi olla, kun kaikki sosiaaliset suhteet olisi muutettu tavarasuhteiksi ja kertojana toimisi pääoma itse. Novelli on allegoria, jossa kertojan (pääoma), päähenkilön (kuluttaja/raha) ja sivuhenkilöiden (kulutustavarat/työvoima) avulla symboloidaan pääoman kiertoa. Tekstissä kuvattu maailma on ontto, mikä heijastelee sitä irvokasta ja aggressiivista näkymää, joka koko teoksen maailmassa vallitsee: *Super Marketissa* kaikki – todellisuuskin – on kaupan. ”Supermarketin” maailma saattaa tuntua järjenvastaiselta, mutta sekin on vain osoitus siitä, että kapitalismin ideologisen rationaliteetin vallassa on murtumia. Mielettömyyden tunne saattaa johtaa rahan, kulutuksen, markkinoinnin ja välineistämisen kaltaisten käytänteiden uudelleentarkasteluun. (Ojajärvi 2006, 75 & 105–106.) Huomionarvoista on, että temaattiset yhtymäkohdat vuonna 1991 ilmestyneessä novellissa ja vuonna 2008 ilmestyneessä *Paholaisen haarukassa* ovat ilmeiset.

Mari Mörön romaani *Kiltin yön lahjat* (1998) on Ojajärven väitöskirjassa vielä Seppälän novellia perusteellisemmin analyysin kohteena. Romaanissa kuusivuotias Siia elää maailmassa, jossa taloudellisella kentällä on vahva ote muista elämänalueista. Siia oppii jo varhain näkemään ihmisten välillä luokkaeroja, jotka ilmenevät muun muassa kulutustavaroiden, ennen kaikkea vaatteiden avulla. Luokkaeroa rakennetaan merkkien varaan: Barbie-perheellä on ”kauneimmat vaatteet”, palvelijoilla ”tyhmät”. Siian silmissä raha ja tavarat fetissoituvat onnentuojiksi. Ensisijaisen hoivaajansa eli äidin läheisyyden puutteesta kärsivä lapsi alkaa rekisteröidä vaihtosuhteita ja kauppasuhteita kaikkialla. Läheisyyttä korvaa ja sen puutetta verhoaa miljöötä hallitseva markkinadiskurssi, kauppatavaroiden ja rahan representoima myynti- ja ostologiikka. Toisin sanoen Siia torjuu turvattomuuttaan pakenemalla tavaratodellisuuden syliin. (Ojajärvi 2006, 132, 143 & 186–187.) Ojajärven kapitalismikriittinen lukutapa kyseenalaistaa aikalaiskriittikin näkemykset Siiaa jonkinlaisena ”puuhakkaana selviytyjänä”. *Kiltin yön lahjojen* aikalaisvastaanotossa Siia nähtiin toimeliaana sankarihahmona ilman, että teoksen kapitalismia representoivia asetelmia, jotka Siian ovat lohduttamaan tilanteeseen pakottaneet, purettiin lainkaan. Vasta Ojajärven tutkimuksen myötä romaanin kapitalismitematiikka tuli näkyväksi, ja tämän lukutavan avulla koko teoksen keskeinen teema näyttäytyi uudenaikaisena: *Kiltin yön lahjojen* tärkeimpänä teemana voidaan nähdä kapitalismille ominainen markkinakäytäntöjen leviäminen ihmissuhteisiin ja aina lapsen minuuteen asti. (Mt., 257–271.)

Edellä esitellyn Jussi Ojajärven väitöskirjan jälkeen kapitalismin teemat ovat esiintyneet kirjallisuudentutkimuksessa huomattavasti aiempaa enemmän. Ojajärvi itse on tutkinut viime vuosina muun muassa Arto Salmisen¹, Hannu Raittilan² sekä Kjell Westön³ tuotannon kapitalismitematiikkaa. Toinen kapitalismin tematiikkaan paljon perehtynyt kirjallisuudentutkija on Erkki Sevänen. Oman tutkimukseni kannalta erityisen mielenkiintoinen on jo alussa mainitsemani Seväsen artikkeli ”Yhteiskunnallinen romaani. Juha Seppälän *Paholaisen haarukka* markkinakapitalismin representaationa” Hanna Meretojan ja Aino Mäkikallin toimittamassa teoksessa *Romaanin historian ja teorian kytköksiä* (2013). Artikkelissa Sevänen esittää pääkysymyksensä, millaisen kuvan markkinakapitalismista *Paholaisen haarukka* välittää lukijalleen. Seväsen analyysissä *Paholaisen haarukka* luokitellaan modernia yhteiskunnallista

1 ”The Dirty Class: The Re-Intensified Antagonism of Capital and Labor, and the Politics of Arto Salminen” (2015).

2 ”Realismin keksimisen velvoite 2005. Lamanjälkeisen kapitalismin aikalaiskokemus tematiikan ja muodon

2 ”Realismin keksimisen velvoite 2005. Lamanjälkeisen kapitalismin aikalaiskokemus tematiikan ja muodon ongelmana Hannu Raittilan *Pamisoksen purkauksessa*” (2013).

3 ”Benson & Hedges -syttytimellä. Kulutustavaroiden ja tavaramerkkikerronnan ulottuvuuksia vuosituhannen vaihteen suomalaisessa romaanissa” (2012) ja ”Capitalism in the Family. On Realistic Involvement after the Neoliberal Turn” (2012).

realismia edustavaksi romaaniksi (mt., 323). Sen keskeisiä yhteiskunnallisia teemoja ovat rationalisoituminen, tavaroituminen, vieraantuminen ja indifferenssin ongelma, jotka ovat liittyneet kapitalismiin jo sen klassisesta vaiheesta lähtien. Kapitalismin nykyvaiheen synnyttämiä kysymyksiä romaanissa ovat esimerkiksi finanssipääoman ohjaileman nykykapitalismin toimintalogiikka, hyvinvointivaltion rapautuminen sekä uuden globaalikapitalismin ja vanhan teollisuuskapitalismin välinen aikakäsityksen muutos. (Mt., 332.) Näiden teemojen lisäksi Seväsen artikkelissa pureudutaan muun muassa *Paholaisen haarukan* intertekstuaalisuuteen sekä aikakäsityksen problematiikkaan. Yhteiskunnallisen ja sosiaalisen miljöön kuvaaminen, markkinatalouden käytänteiden leviäminen ihmisten yksityiselle elämänalueelle ja varsinkin yhteiskuntaluokkiin kytkeytyvä näkökulma ovat sellaisia oman tutkimukseni kannalta keskeisiä elementtejä, jotka jäävät Seväsen artikkelissa vaille tarkempaa analyysia.

Kapitalismin tematiikka on ollut viime vuosina yhä enemmän esillä myös kirjallisuustieteen pro gradu -tutkielmissa. Esimerkiksi Kari Hotakaisen ja Arto Salmisen tuotantoa on tutkittu useammassakin tutkielmassa (esim. Säteri 2005 & Lausti 2010), mutta jonkinlaisesta kapitalismitematiikan läpimurrosta kertoo mielestäni se, että jopa lastenkirjasarja *Tatun ja Patun kapitalismitematiikasta* on tehty pro gradu -tutkielma (Ansami 2011). *Paholaisen haarukasta* on tehty yksi, omaa tutkimustani vahvasti sivuava pro gradu -tutkielma *Kapitalismin tematiikka* Juha Seppälän teoksessa *Paholaisen haarukka* (Lemmetty 2013). Jarko Lemmetyn tutkielman kanssa käyn vuoropuhelua pitkin tätä tutkielmaa. Analyysini *Paholaisen haarukan* yhteiskuntaluokista syventää huomattavasti Lemmetyn esittämää jakoa ”voittajiin” ja ”häviäjiin”. Lemmetty kirjoittaa, että kapitalistinen järjestelmä näyttää ”tuottavan ja ylläpitävän jakoja henkilöiden välillä, mutta ei enää [...] tuota puhtaita luokkajakoja” ja että ”erityisesti entisen työväenluokan suhteen on tapahtunut pirstoutumista” (mt., 56). Pureudun tutkimuksessani tarkemmin näihin työväenluokan pirstoutumisen ja modernin kapitalismin synnyttämien yhteiskuntaluokkien kysymyksiin, jotka ovat nähdäkseni *Paholaisen haarukan* maailmassa vahvasti läsnä. Lisäksi analyysini siitä, kuinka uusliberalistisen kapitalismin käytänteet ovat levinneet ihmisten yksityisille elämänalueille, tuottaa jossakin määrin Lemmetyn näkemyksistä eroavia ja niitä syventäviä tulkintoja.

1.4. Luokkatutkimuksen uusi nousu

”Yhteiskunnallisessa keskustelussa törmää varsin usein väitteeseen, että Suomi ei ole luokkayhteiskunta”, toteaa Jani Erola (2013, 19) toimittamassaan teoksessa *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Koulutus-, tulo- ja työllisyserot mielletään kyllä

tärkeiksi yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi, mutta sana ”luokka” on jo itsessään ongelmallinen ja on tullut yleensä liitetyksi taistolaisuuteen, Neuvostoliittoon tai ääriivasemmistolaiseen ideologiaan. Monet yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta keskustelevat ajattelivat pitkään – niin nurkinkurista kuin se onkin –, että yhteiskuntaluokat kuuluvat historiaan. Yhteiskuntatutkijoistakin vain itse luokkatutkimusta tekevät pitivät yhteiskuntaluokkia tärkeinä yhteiskunnallisina jakoperusteina. (Mt., 19–20.)

Edellä mainittu Erolan toimittama teos on osa suomalaisen yhteiskuntaluokkatutkimuksen uutta tuleamista. Voidaan sanoa, että aivan viime vuosien aikana yhteiskuntaluokat ovat palanneet osaksi yhteiskunnallista keskustelua. Tärkeimpänä herättelijänä tälle keskustelulle voidaan Erolan mukaan pitää Katriina Järvisen ja Laura Kolben toimittamaa teosta *Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa* (2007), jonka ansiosta yhteiskuntaluokista tuli hetkeksi aikaa suorastaan kuuma aihe (Erola 2013, 20). Edellä mainittujen teosten lisäksi viime vuosina on ilmestynyt suuri joukko suomalaisen nyky-yhteiskunnan yhteiskuntaluokkia käsitteleviä artikkeleita ja kirjoja – tuoreimpana näistä Laura Kolben teos *Yläluokka. Olemisen sietämätön vaikeus* (2014), jossa hahmotellaan suomalaisen yläluokan olemusta ennen ja nyt.

Kertomus yhteiskuntaluokattomasta Suomesta on ollut vahva myytti, jolla on historialliset juurensa kansakuntamme vaiheissa, tiivistää Laura Kolbe edellä mainitun Erolan teoksen esipuheessa ”Luokat, myytit ja suuri kansallinen kertomus” (Kolbe 2013, 8). Hyvinvointivaltion rakentamiseen liittyi vahvasti sosiaalinen perusvire, kun sääty- ja luokkarakennetta pyrittiin hävittämään ja sosiaalista liikkuvuutta lisäämään. Suomi kaupungistui verrattain myöhään ja nopeassa tahdissa. Muuttoaalto muutti Suomen olemusta, kun erityisesti niin sanotut suuret ikäluokat siirrettiin sotien jälkeen opintielle kaupunkiin, uusien urbaanien elinkeinojen äärelle. Muutos agraariyhteiskunnasta kohti kaupunkien Suomea mahdollisti irtioton perinteisistä instituutioista ja yhtenäiskulttuurista. Avainsanoiksi muodostuivat tasa-arvo, koulutus ja demokratia, samalla kun individualistiset arvot ja kulttuurinen joustavuus alkoivat korostua. Maaseudulla syntynyt perinteinen luokkajako kartanonisäntineen, talonpoikineen, torppareineen ja maattomineen lakkasi olemasta, eikä se enää vastannut uudistunutta yhteiskunnallista todellisuutta. (Mt., 5–9.)

Puhe hyvinvointiyhteiskunnasta esti pitkään näkemästä sosioekonomisia eroja ja suoranaista eriarvoisuutta. Nyt tilanne on kuitenkin oleellisesti muuttunut. Tulo- ja varallisuuserot ovat rävähtäneet silmille. Huipputuloisten ennätysuuret myyntivoitot, osingot ja muut pääomatulot, joiden verotusta on viime vuosina kevennetty, ovat synnyttäneet kuilua pääoma- ja tuloveroa

maksavien kansalaisten välille. (Kolbe 2013, 7–8.) Jorma Kalela muistuttaa, että samalla määrä- ja osa-aikaisesta sekä vuokratyöstä on tullut pysyvä laajamittainen ilmiö, mikä on lisännyt työtä tekevien epävarmuutta omasta toimeentulostaan (Kalela 2008, 123). Lisäksi pysyvästi työelämästä syrjäytettyjen osuus on koko ajan kasvanut ja työttömyydestä yhä suurempi osa on rakenteellista: yhä useampi on ”pitkittyvästi tai toistuvasti työttömänä” (mt., 111–112).

Työmarkkinoiden uudet ilmiöt ovat tuottaneet kasvavia ongelmia suomalaiselle hyvinvointivaltiolle, sillä toimeentulon turvaamiseen tähtäävät järjestelmät on rakennettu kokoaikaisen ja vakituisen palkkatyön normaaliuden pohjalle (Kalela 2008, 112). Palkkatyön ja yrittäjyyden erottelu toisistaan alkaa olla aikansa elänyt katsantotapa, kun yrittäjävastuuta on laajennettu yhä enemmän työn suorittajaportaaseen. Lisäksi työelämässä tapahtunut murros on muuttanut työllisyyden luonnetta ja laatua. Työaika, vapaa-aika ja työttömyys sekoittuvat toisiinsa, työn vakaus ja työhön sidottu turvallisuus on lähes kadonnut, ja omistetuista työpaikoista on siirrytty jatkuvan koeajan työpaikkoihin. (Kalela 2008, 113 & 123.)

Kaikki edellä kuvattu on johtanut siihen, että muuttuneen yhteiskunnallisen todellisuuden myötä luokkatutkimukselle on jälleen tilausta. Agraariyhteiskunnan aikainen luokkajako korvautui joksikin aikaa käsityksellä ”luokattomasta” Suomesta, ja varsinkin Itä-Euroopan sosialististen järjestelmien romahtamisen myötä kiinnostus yhteiskuntaluokkia kohtaan tyrehtyi. Nyt pidetään kuitenkin jälleen selvänä, että yhteiskuntaluokat ovat todellisia, joskin vaikeasti määriteltäviä ja kuvattavia yhteiskunnallisia jakoperusteita. Jo esillä ollut *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa* on perusteellisin ja kattavin yritys hahmottaa nykyisten yhteiskuntaluokkien luonnetta ja olemusta. Se on myös tärkein tutkimuslähteeni yhteiskuntaluokkia käsitellessäni. Oman tutkimukseni kannalta oleellisia ovat muun muassa teoksen analyysit yhteiskuntaluokkien ylisukupolvisuudesta, niiden muodostumisen syistä ja seurauksista, luokkiin liittyvistä kulttuurisista tekijöistä, sosiaalisen pääoman merkityksestä sekä niin sanotun uuden työn vaikutuksista yhteiskunnan luokkarakenteeseen.

Luokkatutkimuksen teoreettisina pääsuuntina pidettiin pitkään niin sanottua *marxilaista* ja *weberiläistä* ammattiluokittelua. Edellinen korosti antagonisia, tuotantovälineiden omistajuuteen liittyviä luokka-asemia Karl Marxin (1818–1883) ajatusten mukaisesti. Siinä työläisten ja kapitalistiomistajien intressit nähtiin aina ristiriitaisina. Jälkimmäinen korosti Max Weberin (1864–1920) ajatuksiin perustuen statuspohjaisten luokka-asemien roolia markkinoilla ja niiden aiheuttamia eroja elämisen mahdollisuuksissa. (Erola 2010, 28.)

1990-luvun alkuun saakka akateemisilla areenoilla kiisteltiin siitä, kumpi on oikea tapa ymmärtää yhteiskuntaluokkien luonne. Debatti ei ollut pelkästään tieteellistä vaan myös poliittisesti väritynyttä, kuten toisen teoreettisen suuntauksen nimestäkin jo voidaan päätellä. Sittemmin kiistely suuntausten välillä on laantunut, kun vuosikymmenten väittelyn jälkeen tultiin siihen tulokseen, että näkökulmat eivät sulje toisiaan pois ja kumpaa tahansa seuraten voidaan yhteiskunnassa havaita hyvin samankaltainen luokkajako. Tämän kiistelyn laantuminen johti osaltaan myös luokkatutkimuksen uuteen nousuun. (Erola 2010, 28–29.)

Tutkimuksessani kuvaan, millainen on tutkimuskohteeni *Paholaisen haarukan* maailmassa vallitseva yhteiskunnallinen todellisuus nimenomaan uuden yhteiskuntaluokkatutkimuksen valossa. En kiinnittäydy sen enempää marxilaiseen kuin weberiläiseen perinteeseen eikä tutkimukseni ole myöskään poliittisesti sävyttynyt. En esitä, että yksittäinen romaani kuvaisi teoksen ulkopuolista todellisuutta sinänsä, vaan mielenkiintoni kohdistuu teoksen sisäiseen maailmaan ja sen tapaan kuvata henkilöiden kuulumista johonkin yhteiskuntaluokkaan. Aiemmin mainitsemissani Jarko Lemmetyn pro gradu -tutkielmassa jo esitettiin, että *Paholaisen haarukan* maailmassa vallitsee jyrkkä jako ihmisten välillä. Lemmetyn tutkielmassa päädyttiin esittämään jako voittajat/häviäjät-dikotomiana, mikä jättää mielestäni luokkatematiikan kannalta oleellisia näkökulmia pimentoon. Uusimpaan yhteiskuntaluokkia käsittelevään tutkimukseen peilaamalla uskon saavani *Paholaisen haarukan* maailmassa vallitsevasta luokkatodellisuudesta esiin uusia ulottuvuuksia. Vaikka totesinkin edellä, että romaani ei kuvaa suoraan todellisuutta sellaisena kuin se on, tutkimukseni taustalla on kuitenkin ajatus, että yhteiskunnallinen romaani vähintäänkin heijastelee tekoajankohtansa todellisuutta. *Paholaisen haarukan* uskon representoivan voimakkaasti nimenomaan tekoajankohtansa luokkatodellisuutta. Uusimman yhteiskuntaluokkia koskevan tutkimustiedon avulla pystyn paremmin tarkastelemaan, millainen on se yhteiskunnallinen todellisuus, joka romaanissa representoituu. Mielenkiintoni on koko ajan ennen kaikkea niiden sanataiteellisten keinojen tarkastelussa, joiden avulla yhteiskunnan luokkatodellisuutta teoksessa tuotetaan.

Edellä mainitut sanataiteelliset keinot, joita henkilön yhteiskunnallisen aseman kuvaamisessa tutkin, liittyvät hyvin pitkälti siihen, millaisia piirteitä henkilöistä nostetaan kuvauksessa esiin. Henkilöhahmon ulkoinen olemus sekä fyysinen ja inhimillinen ympäristö ovat perinteisiä metonymioita, jotka ilmaisevat henkilön ominaisuuksia (Rimmon-Kenan 1991, 84–86). Sekä henkilöhahmon ulkoiseen olemukseen että fyysiseen ympäristöön on liitetty myös ajatus jatkuvuus-

ja syysuhteesta. Kausaliteetti voi esiintyä esimerkiksi siten, että tietyn henkilöahmon kotitalon rapistuminen saattaa ilmentää sekä henkilön mielenlaatua että köyhyyttä. Lisäksi romaanissa voidaan käyttää erilaisia analogioita puhtaasti tekstuaalisina sidoksina ilman ajatusta syysuhteista. Tekstissä voidaan luoda esimerkiksi analogia tietyn maiseman ja luonteenpiirteen välillä ilman erityistä tarinallista kausaalisuhdetta. (Mt., 87–90.) *Paholaisen haarukan* luokkatodellisuutta tutkittaessa on mielestäni syytä kiinnittää erityistä huomiota henkilöahmojen ulkoisen olemuksen, fyysisen ja inhimillisen ympäristön sekä näihin liittyvien syysuhteiden analysoimiseen.

Tutkimukseni etenee siten, että toisessa pääluvussa tutkin *Paholaisen haarukan* kapitalismitematiikkaa yleisellä tasolla. Analysoin teoksen maailmassa esitettävän yhteiskunnan kapitalistista perusluonnetta, toisin sanoen sitä, millaisessa yhteiskunnassa teoksen henkilöt elävät. Kapitalismin logiikkaa kuvataan teoksessa monissa puheenvuoroissa suoraan avoimesti kontekstualisoiden, mutta monet asiat ilmaistaan verhotummin, implikoidusti. Erityisesti kiinnitän huomiota siihen, miten uusliberalistisen kapitalismin käytänteet ovat levinneet ihmisten yksityisille elämänaalueille. Tutkin sosiaalisia suhteita, niin ystävyys-, perhe- kuin parisuhteita, ja niiden rakentumista yksityisen hyödyntävoittelun pohjalle. Tässä yhteydessä esittelen myös enemmän *Paholaisen haarukan* juonta, kerrontarakennetta ja henkilöitä, jotta analyysi käy ymmärrettäväksi.

Kolmannessa pääluvussa käänän katseeni kohti *Paholaisen haarukan* luokkatematiikkaa. Kun ensin olen käsitellyt kohdeteoksen maailmassa esitettävää yhteiskuntaa ja sen kapitalistista luonnetta, joka luo muulle yhteiskunnalliselle tilanteelle eräänlaiset reunaehdot, on sen jälkeen mielekästä pohtia, millainen kuva yhteiskuntaluokista tässä yhteiskunnallisessa tilanteessa syntyy. Joidenkin kertojien puheenvuoroissa käsitellään suoraan yhteiskuntaluokkia, mutta tässä katsannossa yhtä tärkeiksi muodostuvat verhotummin esitetyt seikat. Tutkin, mitkä tekijät vaikuttavat luokkajaon taustalla, mikä selittää henkilön kuulumista tiettyyn yhteiskuntaluokkaan, millaisia näkymiä kustakin yhteiskuntaluokasta avautuu ja millaisin kaunokirjallisin keinoin henkilön kuulumista tiettyyn yhteiskuntaluokkaan kuvataan. Neljännessä pääluvussa tiivistän tärkeimmät tutkimustulokseni ja teen lopulliset johtopäätökset ja yhteenvedot tutkimuksestani sekä pohdin jatkotutkimuksen mahdollisuuksia.

2. Kapitalistisen järjestelmän tuottamat seuraukset

2.1. Sosiaalisten suhteiden tavaramuoto

Paholaisen haarukan sosiaaliset suhteet on aihe, jota on sivuttu aikaisemmissakin tutkimuksissa. Jarko Lemmetty (2013, 55) kirjoittaa pro gradu -tutkielmassaan, että *Paholaisen haarukan* ”toimijat käyttävät sosiaalisia suhteitaan edistääkseen asemansa parantumista tai sen säilyttämistä”. Tutkimuksessa ei kuitenkaan eritellä tarkemmin, miten tämä romaanin maailmassa näkyy tai millä tavoin henkilöt sosiaalisia suhteita hyötymistarkoitukseen käyttävät. Erkki Sevänen on viitannut *Paholaisen haarukan* yhteydessä tavaroitumisen käsitteeseen ja todennut Lari Laineesta, että tämä on siirtänyt ”finanssikapitalismista omaksumansa laskelmoinnin periaatteet ihmissuhteiden alueelle” (Sevänen 2013, 328 ja 336). Sevänenkään ei kuitenkaan erittele tarkemmin, kuinka nämä laskelmoinnin periaatteet tulevat esiin.⁴

Ihmissuhteiden muuttuminen kulutus- tai tavarasuhteiksi on teema, joka on ollut niin sanotussa kapitalismikriittisessä kirjallisuudentutkimuksessa paljon esillä. Mika Säteri esittää pro gradu -tutkielmassaan (2005, 36), että Arto Salmisen romaanissa *Ei-kuori* (2003) henkilöiden ihmissuhteet perustuvat lähes kokonaan henkilökohtaiselle hyödyntavoittelulle ja että hyödyn irti ottaminen sieltä, mistä saa, on romaanin keskeisin ja toistuvien motiivi. Jussi Ojajärvi (2006, 68) on tulkinnut Juha Seppälän ”Supermarket”-novellin (1991) seksuaali- ja tavarafetissin olevan puolestaan seksuaalisuuden tavarautumisen representaatio. Myös Mari Mörön *Kiltin yön lahjoissa* (1998) tematisoidaan nimenomaan sukupuolisuuteen kytkeytyvää tavarautumista. Sukupuoli-identiteetin muuttuminen suoranaiseksi kauppatavaraksi voidaan nähdä yhdeksi Mörön romaanin keskeisimmistä teemoista (Ojajärvi 2006, 228). Suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa on tutkittu ihmissuhteiden tavarautumista myös ulkomaisten kirjailijoiden tuotannossa – esimerkiksi Hanna Meretoja artikkelissaan ”Ihmissuhteet kulutussuhteina Michel Houellebecqin romaanissa *Oikeus nautintoon*” (2008).

Kun käsitellään ihmissuhteiden tavarautumista, on tarpeellista tähdentää, mitä tavarautumisella eli reifikaatiolla tarkoitetaan. Käsite on peräisin Karl Marxin tavarafetismin teoriasta ja tarkoittaa pääpiirteissään sitä, että kapitalistisessa yhteiskunnassa inhimillisen alue esineellistyy ja kaikkia elämänalueita aletaan tarkastella vaihtoarvon kautta (ks. Marx 1974, 77–88). Kirjallisuudentutkimuksen kentällä reifikaation käsitettä on määritellyt ansiokkaasti muun muassa

4 Sevänen kutsuu Joutsen-lehden (2014, 59) artikkelissaan *Paholaisen haarukkaa* tavaroitumisromaaniksi.

Hanna Meretoja edellä mainitussa Houellebecq-artikkelissaan. Siinä Meretoja (2008, 359–360) kirjoittaa Georg Lukácsin nostaneen reifikaation kapitalistisen yhteiskunnan keskeisimmäksi ilmiöksi ja tiivistää reifikaation käsitteen kaksi oleellisinta ulottuvuutta lukácsilaisittain: yhtäältä inhimillisen työn tuotokset näyttäytyvät autonomisina, ne tuottaneesta toiminnasta irrallisina, ja toisaalta ihmisten väliset suhteet näyttäytyvät samanlaisina kuin esineiden väliset suhteet.

Reifikaation käsitettä käyttäessäni tarkoitan sillä ennen muuta sitä tilannetta, jossa ihmissuhteet nähdään hyötyjen ja haittojen laskemisena ja jossa ihmisiin suhtaudutaan estoitta oman hyödyn välikappaleina. Reifikoitumisprosessin myötä ihmisiä ei nähdä enää subjekteina, ainutkertaisina persoonina, vaan kulutushyödykkeinä, jotka ovat aina korvattavissa ja vaihdettavissa toisiin tai heitettävissä pois.

2.1.1. Perhe

Paholaisen haarukka on kuvaus maailmasta, jossa markkinoiden logiikka on tunkeutunut ihmisten yksityisille elämänalueille. Erityisen selvästi tämä näkyy ihmisten välisissä suhteissa: perheen, parisuhteiden ja seksuaalisuuden alueilla. Ihmissuhteiden luonteen tarkempi erittely on kuitenkin jäänyt aiemmassa tutkimuksessa vähäiseksi. Tässä alaluvussa analysoin *Paholaisen haarukan* henkilöiden perhesuhteita. Näkökulmani on erityisesti siinä, millaiseksi teoksen henkilöt mieltävät perhe- ja sukulaisuussuhteen merkityksen.

Aloitan *Paholaisen haarukan* perhesuhteiden tarkastelun sisaruspari Laura ja Lari Laineesta. Heidän sisarussuhteensa on teoksessa usein esillä, ja molemmat heistä pohtivat sisarussuhteen merkitystä. Lauran kertomasta lukijalle selviää, että Lauran ja Larin välit ovat olleet jossakin vaiheessa käytännössä poikki, eivätkä he edes puhuneet toisilleen pitkään aikaan. Lauran mukaan Lari alkoi puhua hänelle, kun hän oli noin kahdenkymmenen vanha. ”Silloinkin hänen puheensa koskivat asunnon vuokraamista opiskelukaupungistani, opintojen rahoitusta ja sen järjestelyjä, verotuskysymyksiä, muuttoa.” (PH, 126.)

Tämänkin jälkeen Larin ja Lauran keskinäiset välit ovat rakentuneet taloudellisten kysymysten varaan. ”Suhteeni veljeeni on hyvin käytännöllisperäinen” (PH, 128), Laura toteaa. Hänellä on Larin kautta järjestetty ”kolmenkymmenen vuoden asuntolaina niin kuin kaikilla jotka eivät ole osanneet tai välittäneet hoitaa raha-asioitaan” (PH, 128). Larin kertomista osuuksista käy selville,

että vastaavaa pitkää asuntolainaa hän kauppaasi asiakkailleen pelkästään siitä syystä, että se on asiakkaalle kallis ja pankille tuottoisa. ”Me emme kerro totuutta” (PH, 91), Lari sanoo. ”Me emme kerro, että asuntolaina on velka, laillinen keino siirtää varallisuutta teiltä meille. Paras velka on loputon, ääretön.” (PH, 42.)

Siskolleen järjestämänsä pitkän asuntolainan myötä Lari on onnistunut hyötymään monella tavalla. Pankilleen ja itselleen hän on saanut korkoa maksavan asiakkaan, ja samalla Laura on jäänyt hänelle kiitollisuudenvelkaan. Ilman Laria varaton Laura tuskin olisi asuntolainaa edes saanut. Vaikka Laura periaatteessa onkin tästä kiitollinen, ei hän missään tapauksessa luule Larin järjestäneen lainaa hänelle pyyteettömästi. Laura ymmärtää, että Lari yrittää hyötyä hänen asemastaan. ”Luultavasti hän olisi halunnut arvopaperistaa myös elokuvani tulevaisuudessa tuottaman mitättömän kassavirran, ehkä minutkin.” (PH, 128.)

Perheen merkitystä pohditaan kohtauksessa, jossa Laineet ovat kokoontuneet perhelounaalle. Paikalla on kelloseppä Lauri vaimoineen, Lari vaimonsa Johannan ja heidän lastensa kanssa sekä Laura. Tilanteen idyllisyyden tai lämminhenkisyys sijaan tarinan ulkopuolinen kertoja kuvaa perheenjäsenten vieraantuneisuutta toisistaan. ”Syöminen oli ainoa asia josta he yhdessä saattoivat nauttia, ja silloinkin nautinto oli tietysti yksityinen.” (PH, 193.) Lähisuvun yhdessäolo nähdään taloudellisen riippuvuussuhteen sanelemaksi: ”Nämä ihmiset ovat koolla vain muistutuksena siitä, että alkukantaisessa yhteisössä sukulaisuus on hallitsevassa asemassa siksi, että taloudelliset tekijät määräävät sen hallitsevaksi.” (PH, 193–194.) Taloudellisista syistä on siis kasassa eräänlainen ”perheteatteri” (PH, 193), kuten kertoja sen muotoilee: ”Pahvista, petoksesta ja omistussuhteista rakennettu tuotannon malli” (mp.).

Kun perheen merkitystä kuvataan taloudellisten tekijöiden muodostamaksi riippuvuussuhteeksi, tapahtuu viimeinen hyötyminen perinnönjaon yhteydessä. Perhe pysyy kasassa vain niin kauan, kuin se on taloudellisesti kannattavaa. Laineiden perheestä kertoja toteaa, että ”[h]eillä ei ole todellista tekemistä keskenään, heitä sitova koheesio purkautuisi välittömästi omaisuuden tultua jaetuksi” (PH, 194). Vastaavanlainen näkemys toistuu teoksessa muuallakin. ”[K]un olet kuollut”, kertoja toteaa, ”jälkeläisesi hautaavat sinut ja lähtevät rahoillasi Kuubaan uimaan delfiinien kanssa” (PH, 40). Kertoja jatkaa ja täsmentää: ”Sinä olet yhtä kuin sijoituksesi, ja sinä olet heidän elämänsä aineellisen kohentamisen funktio” (mp.). Näin kuolemankin lopullinen merkitys on siinä, kuinka paljon perintöä vainajalta jää ja kuinka paljon perilliset pääsevät hänen perinnöstään hyötymään..

Vaikka on selvää, että *Paholaisen haarukan* maailmassa perhekäsitys pohjautuu pitkälti välineelliselle arvolle, on perheestä eittämättä muutakin kuin taloudellista hyötyä. Yhteiskunnan turvaverkkojen pettäessä perheen merkitys nimittäin korostuu entisestään. Laineidenkin perheestä todetaan, että ilman verisukulaisuutta ”he olisivat yhtä hajallaan kuin Jumalan Kyynel” (PH, 194). Vaikka perhe olisikin koossa vain taloudellisten siteiden takia, on se silti parempi tilanne kuin se, että ei ole perhettä ollenkaan. Näinhän on tilanne Jumalan Kyynelen kohdalla, joka on kulkenut sijaisperheiden ja lastenkotien kautta kohti nykyistä yksinäisyyttään. Hänellä ei ole perhettä, ei lämpimiä lapsuusmuistoja perheen kanssa vietetystä ajasta, eikä edes ”varsinaista historiaa, koska se on ylellisyshyödyke, jonka markkina määrittelee ja hinnoittelee päivän kurssiin” (PH, 117). Talouden diskurssista määriteltynä kaikilla ei siis ole varaa sellaisiin ”ylellisyshyödykkeisiin” kuin perhe tai onnellisesta lapsuudesta alkava ehjä elämäntarina, henkilön oma historia.

Lari Laine on *Paholaisen haarukan* pääasiallisena uusliberalistisen kapitalismin diskurssin ylläpitäjänä määritellyt perheen alisteiseksi taloudelliselle hyödyntävoittelulle. Tässä katsannossa köyhästä perheestä kotoisin oleva Jumalan Kyynel ei ole päässyt missään vaiheessa osalliseksi perheen tuottamasta lisäarvosta elämään. Isäänsä hän ei ole koskaan tuntenut ja tietää tämän käytännössä vain etunimeltä. ”Sukunimenkin hän oli kuullut, mutta ei muistanut sitä.” (PH, 163.) Huonomaineiseen lähiöön, jossa hän on asunut ennen huostaanotetuksi tulemistaan, hän ei ole koskaan kaivannut takaisin. Jumalan Kyynelen lapsuudenmaisema ”merkitsi paikkaa, jonne hän ei olisi palannut vaikka hänen olisi ollut mahdollista liikkua valoa nopeammin ja matkustaa menneisyyteen” (PH, 163). Perheettömyys on taakka, jota Jumalan Kyynel kantaa koko loppuelämänsä. ”Koska Jumalan Kyyneellä ei ollut kuvia perheestään, sitä ei ollut olemassa. Hänellä ei ollut yhteyttä alkuperäiseen, muuttumattomaan, ei linkkiä menneen, nykyisen ja tulevan välillä.” (PH, 209.) Lari Laineen ihailema ja ainoastaan romaanin sisäistekijän kritisoima talouden diskurssi määrittelee historian ylellisyystavaraksi, varakkaiden etuoikeudeksi, jonka puuttuessa ei ole varaa myöskään mielekkääseen tulevaisuuteen.

Jumalan Kyynelen historiasta kertovat takaumat kertovat hylätyksi tulemisesta ja pettymyksistä. Hänen äitinsä on kerran käynyt katsomassa veljeksiä, kun he ovat olleet ensimmäisessä sijaisperheessään. Äiti käy kertomassa pojilleen, että on rakastunut uuteen mieheen ja lähtee tämän matkaan. Kuin hyvitykseksi lähtemisestään äiti jättää pojille pussillisen luumuja. Veli on ainoa perheenjäsen, joka Jumalan Kyynelen elämässä on tämän jälkeen edes hetken ajan läsnä. Veli kuitenkin karkaa lopulta omille teilleen, ja näin ollen Jumalan Kyynel jää täysin yksin.

Kun veli hyppäsi verkkoaidan yli, hän kenties tunki veljeään kohtaan rakkautta, tunnetta jota vastaan ei voi taistella. Kenties veli oli ainut ihminen jota hän koskaan tuli rakastamaan. Kenties veljen silmistä jäi Jumalan Kyynelen tajuntaan varjomainen häivähdys lähellä olemisen mahdollisuudesta, jota me kaikki tavoittelemme ja josta emme voi koskaan kokonaan hellittää. (PH, 164.)

Veljen merkitys Jumalan Kyynelelle on siis suuri. Toinen merkittävä henkilö astuu hänen elämäänsä, kun Eero-vaariksi kutsuttu Eero Raivio ottaa Jumalan Kyynelen siipiensä suojaan. Eero-vaarista ja tämän vaimosta Rauhasta Jumalan Kyynel saa ikään kuin vanhemmat, joita hänellä ei koskaan ollut. Raivioden suunnasta Jumalan Kyynel saa ainoan kosketuksen ”lapsuudesta joka meidän kaikkien olisi kuulunut kokea” (PH, 165). Eero-vaari hankkii suhteidensa avulla nuorelle Jumalan Kyynelelle työpaikan konepajalta. Vielä vuosien päästä työpaikkojen vähetessä ja useiden konepajan työntekijöiden tullessa irtisanotuksi Eero-vaari pelastaa Jumalan Kyynelen työttömyydeltä. Eeron ansiosta Jumalan Kyynel saa vielä uuden työpaikan kuljetusmiehenä, jonka menettää vasta Eero-vaarin kuoltua. Myöhemmin, ymmärtäessään oman elämänsä luisuvan alamäkeen, Jumalan Kyynel on tyytyväinen, että Eero ei ole tätä tilannetta todistamassa. ”Hän oli tyytyväinen siitä, että vaari ei ollut näkemässä hänen luisumistaan kohti jyrkänteen reunaa” ja siitä ”ettei Eero Raivio ehtinyt nähdä edes potkuja, jotka hän tämän järjestämästä työpaikasta oli saanut” (PH, 89–90).

Lari Laineen vaalimassa talouden diskurssissa perheen sosiaalinen merkitys on alisteinen taloudelliselle. Siinä missä Lari näkee Jumalan Kyynelen perheettömyyden ensisijaisesti talouden kannalta, henkilön kyvyttömyytenä sijoittaa omaan historiaansa, romaanin sisäistekijä asettaa tämän diskurssin kyseenalaiseksi. Merkkejä vastadiskurssista ovat ne inhimilliset, lähellä olemisesta, kohtaamisesta ja välittämisestä kertovat lyhyet kohtaukset, joissa Jumalan Kyynel saa osakseen talouden diskurssille alistamatonta rakkautta, huolenpitoa ja läheisyyttä. Veljen silmissä nähty lähellä olemisen mahdollisuus tai Eero ja Rauha Raiviolta saatu kosketus kunnollisesta lapsuudesta ovat esimerkkejä, joissa nähdään perheellä ennen muuta sosiaalinen arvo ja kyseenalaistetaan *Paholaisen haarukassa* Lari Laineen kautta vallitseva talouden diskurssille alistettu näkemys perheestä.

Vastakohtaksi Jumalan Kyynelen rikkonaiselle historialle Laura ja Lari Laineen lapsuutta kuvataan turvalliseksi, taloudellisesti vakaaksi ja pullantuoksuiseksi (PH, 167). Lapsuudesta saadut eväät ovat kantaneet pitkälle ja johtaneet taloudellisesti turvattuun asemaan aikuisena. ”Mikä osuus elämässä on sattumalla, irrationaalilla, sillä että joudut aloittamaan sen puolella pussillisella

luumuja?” (PH, 165) kysyy Laura Laine ja toteaa omien ja veljensä lähtökohtien olleen perustavanlaatuisesti paremmat kuin Jumalan Kyyneellä. ”Minä, joka teen elokuvia, olen etuoikeutettu. Minun vanhemmillani on huomattava nettovarallisuus.” (PH, 205.) Larilla ja tämän vaimolla Johannalla on lapsia, joiden kautta vastaavanlainen periytyvyys todennäköisesti jatkuu, eikä mikään *Paholaisen haarukassa* viittaa siihen, että taloudellinen asema tai suoranainen yhteiskuntaluokka eivät jatkossakin olisi ylisukupolvisia ominaisuuksia.

Lapsuuden merkitys henkilön myöhemmälle elämälle on *Paholaisen haarukan* maailmassa suuri ja hyvinkin deterministisesti väritynyt. Lapsuuden merkitykseen palaan tarkemmin seuraavassa pääluvussa, jossa käsittelen *Paholaisen haarukkaa* luokkayhteiskunnan kuvauksena. Romaanin perhekäsityksen kannalta lasten merkitys on kuitenkin oleellinen. Sen sijaan, että lapset nähtäisiin arvokkaina ja oleellisesti perheeseen kuuluvina subjekteina, tuntuu lapsillekin lankeavan jonkinlainen vaihtoarvo: jättäähän Jumalan Kyynelen äitikin poikansa lähtiessään uuden miehen matkaan. Lari Laine puolestaan toteaa omien lastensa hankkimisen olleen lähinnä automaatio tai jopa muodollisuus. ”On tärkeää, että ympärillämme on väkeä, mutta se ei ole kaikkein tärkeintä” (PH, 210).

Kaikille lasten hankkiminen ei tule kysymykseen. *Paholaisen haarukan* keskeisistä henkilöistä vain Larilla ja Johannalla on lapsia. Muut elävät joko yksin tai lapsettomassa parisuhteessa. Kari ja Saija Lehtonen eivät hanki lapsia, koska Saijan mielestä lapset olisivat hänelle vain haitaksi. ”Lapset veisivät häneltä elämän. Lapset tulisivat hänen ja hänen itsensä kehittämisen ja toteuttamisen väliin.” (PH, 208.) Oman elämän toteuttaminen näyttäytyy lasten hankkimista tärkeämpänä. Tällainen ajattelu on ainakin Lari Laineen mukaan yleistynyt. Larin käsitys perheen merkityksestä tulee hyvin esiin, kun hän pohtii lasten hankkimista nyky-yhteiskunnassa: ”Näyttäisi siltä, että nykyään hedelmällisessä iässä olevat ihmiset jakaantuvat kahteen ryhmään: niihin, joille lapsen hankkiminen on samanlainen automaatio kuin se oli ennen vanhaan, ja niihin, jotka jyrkästi ja määrätietoisesti kyseenalaistavat sen.” (PH, 210.)

Edellisessä lainauksessa näkyy jälleen ristiriita talouden diskurssin ja romaanin sisäistekijän välittämän näkemyksen välillä. Lari Laineen ajattelussa perheen hankkiminen on joko automaatio, kuten se on hänelle itselleen ollut, tai kokonaan väliin jätettävä, kyseenalaistettava traditio, johon ei syystä tai toisesta ryhdytä lainkaan. Hänen ajatusmaailmassaan perheeltä tuntuu puuttuvan sen sosiaalinen, elämälle merkitystä antava funktio kokonaan. Tämä syvästi inhimillinen puoli jää luettavaksi sisäistekijän melko hienovaraisesti esitetystä vastadiskurssista, joka kuitenkin selvästi

kyseenalaistaa Larin ylläpitämän talouden diskurssin mielekkyyden.

Larin ylläpitämän diskurssin sisältämät merkityksenannot paljastuvat muun muassa siinä, että pitkistä monologeistaan huolimatta Lari ei kerro lapsistaan oikeastaan mitään koko romaanissa. Hän toteaa itselleen riittävän, että ympärillä on väkeä (PH, 210). Tämä vahvistaa kuvaa ”perheteatterista”, joka on kasassa jostakin muusta syystä kuin perheenjäsenten aidosta rakkaudesta toisiaan kohtaan. Ainoa konteksti, jossa Lari pohtii lasten merkitystä, liittyy sekin mainontaan. ”Lapset olivat kasvaneet merkittäviksi mainonnan kohteiksi, välineiksi tutkia inhimillisiä suhdeverkostoja, sosiaalisia ja kulttuurisia pääomia, kodin tunneilmapiiriä” (PH, 209). Tässä korostuu lapsen rooli Larin sisäistämässä ajatusjärjestelmässä: hän näkee lapsen mainonnan kohteena eli välineenä ja tahdottomana objektina, ei itsenäisenä ja itseisarvoisena, ainutkertaisena subjektina.

Edellä olen käsitellyt *Paholaisen haarukan* keskeisimpiä perheitä. Jumalan Kyynelen perhetausta on hajanainen ja rikkonainen, kun taas Laineiden perhe – isovanhemmat, Lari ja Johanna lapsineen sekä Laura – on periaatteessa ehjä ja perinteisemmän perhemallin kaltainen, joskin samalla kuitenkin taloudelliselle riippuvaisuudelle perustuva ja ainakin Larin ajattelussa lähinnä henkilökohtaisen hyötymisen välineeksi pelkistetty. Perheestä saatava hyöty on konkreettista, usein taloudellista tai muuten luonteeltaan materiaalista, ja se on vaikeasti korvattavissa, mikäli perheen tuoma turva jostakin syystä puuttuu. Jumalan Kyynelkin pääsee osalliseksi kunnollisesta perhe-elämästä vasta viimeisessä sijaiskodissaan Eero-vaarin luona. Tämän kuoltua alkaa Jumalan Kyynelen alamäki, eikä hänelle ole luvassa ”Kuuban-matkaa” tai muuta elämän aineellista kohentumista kuten niille, joiden vanhemmilta on jäänyt omaisuutta jaettavaksi.

Tässä alaluvussa olen esittänyt, että *Paholaisen haarukan* maailmassa perheen merkitys rakentuu hyvin pitkälti taloudellisen hyötymisen varaan. Perheet pysyvät koossa lähinnä taloudellisen riippuvuussuhteen takia, ja kun tämä suhde lakkaa olemasta, perheenjäsenten välinen side katoaa. Lapsia hankitaan, mikäli se sopii henkilön omaan elämänvaiheeseen eikä tule hänen ”itsensä kehittämisen tai toteuttamisen” tielle. Perheenjäsenistä pyritään myös estoitta hyötymään niin paljon kuin mahdollista. Toisaalta romaanissa esitetään myös, että hallitsevasta talouden diskurssista huolimatta yksilön kannalta on suuri merkitys sillä, onko hänellä olemassa rakastavaa perhettä vai ei. Perheellä on olemassa merkityksiä, joita ei voida alistaa kapitalistiselle talousdiskurssille, joka pyrkii määrittämään kaiken henkilökohtaisen taloudellisen hyödyn perusteella. Tämä näkemys on kuitenkin romaanin maailmassa hiljainen, kun hallitsevassa asemassa

on Lari Laineen edustama talouspuhe. Seuraavassa alaluvussa käsittelen tarkemmin parisuhteita ja seksuaalisuutta. Reifikaation teema tulee niiden parissa näkyviin vielä selkeämmin ja suuremmin esitettynä kuin perheen käsittelyn yhteydessä.

2.1.2. Parisuhteet ja seksuaalisuus

Siinä missä perheen merkitys on työstetty talouden diskurssille alisteiseksi ennen kaikkea Lari Laineen sisäistämässä voimakkaan uusliberalistisessa maailmankuvassa, on parisuhteita ja seksuaalisuutta koskeva tavarautuminen levinnyt *Paholaisen haarukan* maailmassa selvästi laajemmalle. Sekä Jarko Lemmetyn pro gradu -tutkielmassa (2013) että Erkki Seväsen artikkelissa (2013) sivutaan tätä teemaa ja todetaan esimerkiksi seksuaalisuuden reifikoitunut luonne, mutta kummassakaan tutkimuksessa ei eritellä, miten tavarautuminen *Paholaisen haarukassa* käytännön tasolla ilmenee ja minkälaisia seurauksia sillä on. Sekä se, miten romaanissa parisuhteen ja seksuaalisuuden aiheista kerrotaan, että se, millaisena teoksen henkilöt nämä asiat näkevät, viestivät hyvin selvästi pitkälle edenneen reifikaatioprosessin toteutumisesta. Juha Seppälän tuotannossa tämä ei ole mikään uusi teema: Jussi Ojajärven (2006, 52) väitöstutkimuksen mukaan jo ”Supermarket”-novellissa (1991) tematisoidaan sukupuoli-identiteetin ja ihmissuhteiden muuttumista kauppatavaraksi.

Hanna Meretoja (2008, 360) kirjoittaa, että ”[k]un konsumeristisessa nyky-yhteiskunnassa laskeva, välineellinen järki on asettunut hedonismiin ja narsismiin palvelukseen, myös ihmissuhteista on tullut hyötyjen ja haittojen laskemista, oman panoksen punnitsemista suhteessa suhteen tarjoamiin nautintoihin”. Meretojan mukaan tämä tarkoittaa sitä, että samalla on luovuttu kantilaisesta eettisestä vaatimuksesta kohdella toisia ihmisiä päämääränä sinänsä ja että heihin on alettu suhtautua estoitta pelkinä välineinä. Tällöin ihmisiä arvioidaan sen mukaan, millainen arvo heillä on omien tarpeiden tyydyttäjinä. Tällainen reifikaatioprosessi muistuttaa siitä, mitä jo Karl Marx ja Georg Lukács sekä niin sanotun Frankfurtin koulukunnan Theodor Adorno ja Max Horkheimer esittivät: kapitalistisessa yhteiskunnassa vaihtoarvo syrjäyttää muut arvot, inhimillisen alue esineellistyy ja vain sellaiset asiat, jotka voidaan mitata rahassa, koetaan todellisiksi. (Mt., 359–360.)

Paholaisen haarukan sosiaaliset suhteet näyttäytyvät edellä kuvaamani reifikaatioprosessin kaltaisina. Jo perhettä käsitellessäni totesin, että pitkälle sisäistetyssä kapitalistisessa diskurssissa perheenjäseniin on liitettävissä kulutushyödykkeen ominaisuuksia: konkreettisin seuraus

perheenjäsenen kuolemasta on tämän perintörahoilla tehtävä ulkomaanmatka, ja toisaalta esimerkiksi lasten hankkimista ei nähdä osana romanttisen rakkauden ideaaliin kuuluvaa tyydyttävää perhe-elämää vaan joko automaationa tai jonakin, joka on syytä välttää kokonaan, ettei oman itsensä toteuttaminen häiriinny. Vielä selvemmin sosiaalisten suhteiden tavarastumisen vaikutukset tulevat esiin siinä, miten romaanin maailmassa suhtaudutaan parisuhteisiin ja seksuaalisuuteen. Romanttisen rakkauden ideaali tuntuu väistyvän kokonaan, kun seksistä on tullut rakkaudesta irrotettu kulutushyödyke. Parisuhteen ja seksuaalisuuden tavarastunutta luonnetta käsitellään *Paholaisen haarukassa* niin usein ja monen henkilön kautta, että se on tulkittavissa yhdeksi teoksen keskeisistä motiiveista. Tässä alaluvussa hahmottelen, miten romaanin maailmassa seksuaalisuuden ja parisuhteiden reifikoituminen esitetään.

Ensimmäinen *Paholaisen haarukan* parisuhteille leimallinen piirre on, että pariskunnat – avo- taikka avioparit – eivät ole yhdessä rakkauden vaan jonkinlaisen sattumanvaraiselta näyttävän henkilökohtaisen hyötymisen vuoksi. Romaanin päällisin puolin onnellisin pariskunta on aviopari Lari ja Johanna. Laineiden perhesuhteita käsitellessäni tein jo huomion, että koko perheen olemassaolo perustuu taloudelliselle riippuvuudelle. Samankaltainen tilanne vallitsee avioparin välillä. ”Rakkautta se ei ollut” (PH, 105), toteaa Lari Laine hänen ja Johannan avioliittoa pohiessaan ja vahvistaa tämän vielä hetkeä myöhemmin. ”Meillä ei ollut rakkautta.” (PH, 106.) Jokin muu kuin rakkaus pitää heidät yhdessä.

Huomionarvoista on, että Johannan ja Larin avioliitto on päällisin puolin aivan kunnossa. Lari kylläkin leikittelee pettämisen mahdollisuudella ja jossakin määrin siitä haaveilee (PH, 105), mutta ainakaan hänen omien sanojensa mukaan hän ei ole sortunut uskottomuuteen. ”Kaikki oli hyvin” (PH, 105), Lari toteaa avioliitostaan. Jatkaessaan hän kuitenkin paljastaa, että välttämättä onnellisuus ei ole kovin syvällistä. ”Koska ihminen ei ole tarkoitettu olemaan yksin, meistä tuntui että kaikki oli hyvin, koska toinen asui samassa asunnossa ja nukkui samassa sängyssä” (PH, 105).

Kieli, jota Lari käyttää seksuaalisen kanssakäymisen yhteydessä, kertoo hänen asenteistaan ja arvoistaan. Hänen kerronnassaan seksi yhdistetään jatkuvasti rahaan ja parisuhde mitataan vain vaihtoarvon kautta. Tämä ei ole mitenkään yllättävää, sillä Larin mukaan on itsestäänselvää, että raha ja seksi ovat maailman mahtavimmat voimat. ”Todellisuudessa meidät saa liikkeelle ainoastaan raha tai seksi. Entisestä pois, eteenpäin meitä vie vain kyltymättömyys, himo seksiin ja rahaan, kaikki muu on toisarvoista.” (PH, 103.) Lainauksesta käy aukottomasti ilmi, mitkä kaksi asiaa Lari nostaa itseisarvoiksi ylitse kaiken muun.

Seksi ei Larin ajatusmaailmassa niinkään liity onnelliseen parisuhteeseen, vaan se on enemmänkin eräänlainen ruumiintoiminto tai välttämättömyys, johon ei liitetä sen suurempia rakkauden vaatimuksia. Yksinäiset ihmiset lähtevät kapakan edestä taksilla ”toteuttamaan ihmisyyttään, epätoivoaan, takertumaan hetkeksi toisiinsa” (PH, 65). Ajoittain lyyrinen kuvaus saa seksistä puhuttaessa usein groteskeja piirteitä. ”Miehet tyhjenevät naisiin kuin kävisivät kusella. Kaikki jatkavat elämäänsä saamatta vammaa kuolemattomalle sielulleen.” (PH, 65.)

Larin ajatusmaailmassa ei ole minkäänlaista epäselvyyttä siitä, että seksuaalisuus ja raha ovat toisiinsa rinnastettavia asioita. ”Sen verran olin avioliitossani oppinut, että pillulla oli vaihtoarvo” (PH, 108), Lari toteaa. Jos seksiä voidaan tarkastella vaihtoarvon kautta, myös vakava parisuhde rakentuu samalle periaatteelle. ”Siitä, etteikö sitoutuminen ja rakkaus käytännössä tarkoittanut samaa kuin investointi, minulla ei ollut missään vaiheessa harhakäsitystä.” (PH, 108.)

Seksuaalisuuden kuvastoon liitetään runsaasti groteskeja ilmauksia, kuten tässä alaluvussa lainatuista katkelmistakin ilmenee. Tällainen on ollut Juha Seppälän tuotannolle aina ominainen tapa kuvata aihetta. Tuomas Juntunen (2012, 110) on Seppälän romaania *Hyppynaru* (1990) tutkiessaan todennut, että sukupuolielinten alatyyliset nimitykset ja groteskit seksuaalisuuden kuvaukset lisäävät vieraantuneisuuden vaikutelmaa. Näin on myös *Paholaisen haarukassa*, jossa seksuaalisuuden yhteydessä ei puhuta rakkauden tai läheisyyden kaltaisista asioista vaan kerrotaan groteskein, alatyylisin ilmauksin suorituksista, joissa seksiin ryhdytään ”kuin velvollisuudesta, tietyn ajan umpeuduttua” (PH, 107). Kuvaukset parisuhteiden intiimeistä puolista esitetään pelkkinä fyysisinä, mekaanisina suorituksina, jotka kenties vain lisäävät vieraantuneisuuden vaikutelmaa.

Usein groteskit seksuaalisuuden kuvaukset yhdistetään romaanissa suoraan rahaan ja markkinoihin liittyvään sanastoon. Lari Laine kertoo seksistä mekaaniselta kuulostavana prosessina tavalla, joka yhdistää seksuaalisuuden ja kaupankäynnin: ”Vasen tissi annetaan kuin vaihtoraha ärrällä” (PH, 107), Lari toteaa. Vertauksessa seksi samastetaan suoranaisesti kaupankäyntiin ja siihen liitetään vaihtoarvon ajatus. Larin esittämä vertaus jatkuu: ”...ja jos miehestä on mihinkään, nänni sojottaa kohta kovana kohti taivasta kuin pörssiyhtiön pääkonttori” (PH, 107). Jälleen Larin ajatusmaailmassa yhdistyvät rahan- ja seksinhimo, jotka hänen mukaansa ovat maailman mahdeista mahtavimmat, eikä suinkaan ole merkityksetöntä, että vertaukseen yhdistetään nimenomaan pörssi.

Seksuaalisuuden luonteen tavanaistumisesta kertoo, että syrjähyypyn mahdollisuutta pohtiessaan Lari

haaveilee, että ”käytössä olisi silloin tällöin ollut pillu, tavara, hyödyke” (PH, 105). Naisen seksuaalisuuden tavaraluonne esitetään itsestäänselvyytenä, mikä heijastelee sitä feministisen tutkimuksen näkemystä, että tavarautuminen on koskenut eritoten naisen sukupuolista asemaa patriarkalisessa sukupuolijärjestyksessä (ks. esim. de Beauvoir 1949 ja Liljeström 1996). Seksin tavaraluonnetta kuvattaessa naiset on passivoitu lähinnä sukupuolielimiksi. Toisaalta en näe, että tavarautuminen koskisi *Paholaisen haarukassa* pelkästään naissukupuolta. Miehet on esineistetty naisten kuluttajiksi, merkityksettömien seksiaktien suorittajiksi, jotka ”tyhjenevät naisiin kuin kävisivät kusella”.⁵

Naisen sukupuolisuuden tavarautuminen tulee *Paholaisen haarukassa* toki enemmän esille kuin miehen, mikä selittyy osittain jo sillä, että kertojan näkökulma on enimmäkseen miehen. Sen lisäksi, että seksuaalisessa kanssakäymisessä nainen redusoituu välineeksi, sukupuolitavaraksi, näyttäytyy naisen koko elämä jossakin määrin tavarautuneena. Nuorella, hedelmällisessä iässä olevalla naisella on suuri arvo suvunjatkamismielessä, mutta vanhenevan naisen arvo romahtaa vääjäämättä. ”Keski-ikäistä naista ei palvelutilanteissa huomata samalla tavalla kuin nuorta. Hän on sovelias kantamaan kassia, ei geenejä.” (PH, 85.) Saija Lehtonen pohtii naisen vanhenemista koskevaa artikkelia tehdessään, että naisen vanhenemisessä on ”perimmältään kyse muutoksesta sukupuoliobjektista pelkäksi objektiksi” (PH, 86). Ainakin Saija Lehtonen sosiologina näkee siis ympäröivän yhteiskunnan suhtautuvan nuoreen naiseen sukupuoliobjektina, eikä hänen tulkintansa mukaan vanhempikaan nainen saa subjektin asemaa. ”Ympäristö viestittää, että nainen ei ole enää huomion arvoinen, kun hedelmällisyyden tunnusmerkit alkavat rapistua” (mp.).

Saija Lehtosen ajatuksia kuvattaessa kertojana toimii jälleen Lari Laine, jonka ajatukset käyvät yksiin Saijan näkemysten kanssa. Larin mielestä nainen voi kuitenkin hyötyä suuresti asemastaan sukupuoliobjektina. Hänen mielestään ”nuori nainen saattoi tehdä taloudellisesti viisaan päätöksen sijoittamalla seksuaalisuuteensa silloin, kun sen vaihtokurssi oli korkeimmillaan” (PH, 85). Suvunjatkajaksi passivoituna naisen ei tarvitse osallistua aktiivisesti työelämään, vaan hän voi jäädä kotiin toteuttamaan rooliaan äitinä. Sitä paitsi sukupuolen mukaisen roolin toteuttaminen kotona on Larin mielestä ”taloudellisesti mielekkäämpää kuin raataa työssä koko elämänsä” (PH, 86). Implikoidusti tähän sisältyy tietenkin ajatus miehestä, joka elättää perheen tekemällä työtä.

Naisen arvo määräytyy siis sen mukaan, mikä on tämän asema biologisessa mielessä. Nuori nainen

5 Jussi Ojajärven (2006, 69) väitöskirjassa esitetään, että ”Supermarket”-novellin miehet on esineistetty aktivoimalla heidät ”naisia kuluttaviksi tykeiksi”.

on arvokkaampi kuin vanha, ja nuoruudesta on tullut normi. On kuitenkin yksi asia, joka voi pelastaa naisen vanhenemiselta: raha. Rahan avulla nainen voi hankkia nuoruutta ja näin säilyttää oman arvonsa korkeana. ”Nainen voi pysyä seksuaalisesti attraktiivisena. Jos on varaa turvautua uusimpaan tekniikkaan, ei ole tarvetta vanheta. Mediatyhteiskunnassa nuoruus on normi ja menestymisen ehto. Keho täytyy ja on mahdollista säilyttää nuorena.” (PH, 84.) Maailmassa, jossa raha ja seksi ovat mahteja ylitse muiden, voi rahalla lisätä seksuaalista arvoaan. ”Vain häviäjät vanhenevat.” (PH, 85.)

Naisen elämästä puhutaan kuin pörssiyhtiöiden kursseista. Nuoren naisen kurssi on korkealla, eli naisella on paljon arvoa. Lisääntymiskyvyn kadotessa ja seksuaalisen attraktiivisuuden vähentyessä arvo putoaa. Kaiken kaikkiaan ihmisen elämä rinnastetaan pörssikursseihin, mihin sisältyy ajatus eriarvoisista ihmisistä. Jälleen ihmisen itseisarvo asettuu kyseenalaiseksi ja tilalle tulee välineellinen, taloudelliseen vaihtoarvoon perustuva arvonanto. Lari Laine ilmaisee asian suoraan pohtiessaan mielekästä tapaa kasata mahdollisimman tuottava osakesalkku mahdollisimman pienellä riskillä: ”Ihmisen elämä on lyhyt salkku.” (PH, 39.)

Lari Laine on *Paholaisen haarukan* keskeinen talouden asiantuntija. Hän on ammatiltaan varallisuudenhoitaja, ja lukijalla on täysi syy pitää häntä osaavana ja pätevänä markkinatalouden, kapitalismin ja rahan liikkeen tuntijana (ks. Sevänen 2013, 335). Taloudellisen osaamisen ja sosiaalisissa suhteissa menestymisen välillä tuntuu olevan huomattava korrelaatio. Kun osiaaliset suhteet on välineellistetty ja raha ja seksuaalisuus on fetissoitu ylitse muiden, vaatii näillä alueilla menestyminen samanlaista tietotaitoa. Sosiaaliset suhteet ja seksuaalisuus nähdään markkinoina, ja näin ollen se, jolla on markkinoiden toiminnasta parhaat tiedot, pärjää myös sosiaalisissa suhteissa parhaiten. Tämä lähenee niin sanotun sosiaalisen pääoman käsitettä, johon palaan seuraavassa pääluvussa *Paholaisen haarukan* luokkarakenteita pohtiessani. Ilmiselvästi taidokkuus rahamarkkinoilla heijastuu menestymisenä myös sosiaalisesti. Kokonaan toinen asia on, tuottaako *Paholaisen haarukassa* sen paremmin taloudellinen kuin sosiaalinenkaan menestyminen kenellekään varsinaista onnea.

Lari Laine voi todeta omasta menestyksestään, sekä taloudellisesta että sosiaalisesta, että ”[r]iskiä, tappion, häviämisen vaaraa minulla ei ollut” (PH, 108). Hänen on ollut osaamista sijoittaa riskittömästi. Toisenlainen tilanne vallitsee Kari ja Saija Lehtosen avioliitossa, joka on Larin käyttämien termien mukaisesti ollut riskisijoitus alun alkaenkin. Karin ja Saijan avioliiton osakesalkku on hänen mukaansa paljon taitamattomammin rakennettu, ja niinpä he ”olivat toisilleen

pelkkiä riskejä, hajauttamattomia kohteita, joiden arvonkehitys oli voimakkaassa keskinäisessä riippuvuussuhteessa” (PH, 108). Riskien toteutumista eli Kari ja Saija Lehtosen avioliiton hajoamista kuvataan vähä vähältä. Romaanin edetessä heidän vieraantumisenensa toisistaan käy yhä selvemmäksi ja he päätyvät avioeroon.⁶

Kari ja Saija Lehtosen erottua Saijan vanhemmat ihmettelevät, ”miksi heidän tyttärensä keskeytti siihen saakka häiriöttömästi edenneen projektin: kummallakin, tyttärellä ja vävyllä, oli tutkinto, töitä, oma asunto, ja kaikki keskeytettiin vailla näkyvää syytä” (PH, 108). Karin ja Saijan vieraantuminen toisistaan on tapahtunut vähitellen, osittain siitä syystä, että Saija ei ole halunnut hankkia lapsia, ja tätä Saijan vanhemmat eivät voi ymmärtää. Heille elämä on ”projekti” – hyvin kuvaava sanavalinta tässä markkinatalouden ylivaltaa koskevassa tarkastelussa –, joka tulisi saattaa kunnolla loppuun. Heillä ei ole sitä samaa tietoa kuin Lari Laineella, joka pörssimaailmasta lainatuin termein on kuvannut Lehtosten avioliittoa alun alkaenkin riskisijoitukseksi. Avioliiton hajoamisen jälkeen Karin elämä kääntyy huonompaan suuntaan ja hän valuu yhteiskunnallisessa hierarkiassa huomattavasti alaspäin. Tähän palaan tarkemmin seuraavassa pääluvussa.

Olen edellä esittänyt, että Lari Laineen suhtautuminen parisuhteeseen ja seksuaalisuuteen on kapitalistisen markkinatalouden logiikan mukaista ja vieraantuneisuuden leimaamaa. Kari ja Saija Lehtosen avioliitto on ”hajauttamattoman riskin” toteuduttua ajautunut umpikujaan, ja ”oman itsensä toteuttaminen” on ollut Saijalle tärkeämpi arvo kuin jälkikasvun hankkiminen ja mainitun yhteisen ”projektin” toteuttaminen. Parisuhteen tavaraistunut luonne, pitkälle edenneen reifikoitumisen näkyvin piirre *Paholaisen haarukan* todellisuudessa, tulee kuitenkin vähintään yhtä selvästi esiin romaanin muissakin parisuhteissa, kuten taksikuski Klausin ja tämän naisystävän Hennan suhteessa.

Klaus on taksikuski ja ikuinen opiskelija, joka on hiljattain löytänyt elämäänsä Henna-nimisen naisen. He ovat tutustuneet toisiinsa ravintolassa, ja sen jälkeen he ovat tavanneet pari kertaa viikossa, joskus harvemmin (PH, 108–109). Tässäkään suhteessa ei esiinny minkäänlaista romanttisen rakkauden ideaalia. ”Rakkautta se ei ollut”, kuvailee Lari omaa avioliittoaan, ”niin kuin ei ollut Klausin ja Hennan välilläkään” (PH, 105). Henna ja Klaus ovat kyllä yhdessä, mutta yhtä lailla he ovat yksin. ”Kun Klaus aamulla heräsi ja peseytyi, hän oli yksin” (PH, 105). Parisuhde Hennan kanssa ei poista Klausista välittyvää yksinäisyyden ja vieraantuneisuuden tunnetta. ”Hän ei

⁶ Tämä teema on tuttu Juha Seppälän varhaisemmasta tuotannosta, jossa kuvataan usein vieraantumista ja parisuhteiden ajautumista umpikujaan.

omistanut asuntoaan, autoa – eikä rakkautta” (PH, 105).

Rakkauteen yhdistetään siis omistamisen ajatus. Tässä suhteessa se vertautuu esimerkiksi autoon, tavaraan, joka tulisi hankkia omaksi, jotta suhde täydellistyy. Taksirenkina Klaus vertautuu alempaan, ei-omistavaan luokkaan, jolla ei ole mahdollisuutta ostaa itselleen sen paremmin autoa, asuntoa kuin rakkauttakaan. Kuvaillessaan Klausin ja Hennan suhdetta Lari käyttää siitä sellaisia nimityksiä kuin hoito, vakipano ja yya-sopimus (PH, 105). Heidän suhteensa on siis ystävyyttä, yhteistyötä ja avunantoa, vaihtokauppaa, joka tyydyttää perustavanlaatuisia tarpeita, mutta ei varsinaista rakkautta. Rakkautta vailla olevassa parisuhteessa eläminen liittyy Klausia vaivaavaan vieraantumiseen, joskin hänen vieraantumisensa on seurausta monista osatekijöistä.⁷

Tuomas Juntusen (2012, 119 ja 165) väitöskirjassa esitetään, että Juha Seppälän romaanien henkilöhahmojen vieraantumisen syyt liittyvät usein rahaan sekä siihen, että materiaaliset pyyteet likaavat ihmissuhteita. ”Rahan repivä vaikutus tekee ihmissuhteista välineellisiä ja vieraantuneita” (mt., 140). Juntusen esittämät tulkinnat liittyvät Seppälän romaaneihin *Hyppynaru* (1990) ja *Yhtiökumppanit* (2002). Edellisessä vieraantuneisuutta kuvataan työttömän perheenisän ja jälkimmäisessä äkkirikastuneiden menestyjien kautta. Sekä köyhää että rikasta vaivaavat voimakkaat vieraantuneisuuden kokemukset, jotka ovat ainakin osittain seurausta kapitalistisen järjestelmän synnyttämästä reifikaatioprosessista, jossa kaupankäynnin ja markkinoiden logiikka on tunkeutunut sosiaalisten suhteiden alueelle ja raha saanut liian suuren vallan ihmiselämässä (ks. Juntunen 2012, 165).

Paholaisen haarukka kuuluu siis Juha Seppälän 2000-luvun kapitalismikriittiseen tuotantoon (ks. Sevänen 2013, 316), jolle on ominaista, että katse on yksilöiden kokemusmaailman sijaan laajasti koko yhteiskunnassa. Romaanissa esitetään uusliberalistisen kapitalismin vaikutuksia ihmisten yksityiselämään, kun yhteiskunta on järjestetty uusliberalistisen kapitalismin käytänteiden mukaisesti. Äärimmilleen viedyn kapitalistisen järjestelmän luonnetta ja toimivuutta tarkastellaan pitkälti sen mukaan, millaisia vaikutuksia sillä on järjestelmän sisällä eläviin henkilöihin. Vaikka en käsittelekään *Paholaisen haarukkaa* varsinaisena dystopiana, kuuluvat tietyt kärjistyksen ja karikatyyrimaisesti esitetyt, liioitellut henkilöahmot sen tyyliin⁸. Kärjistävän tyyliin puolesta se toki muistuttaa dystopiaa ja sen avulla se ikään kuin osoittaa, että mikäli tiettyjä arvoja

7 Klausin elämässä kuvataan nimittäin olevan monia muitakin vieraantumista synnyttäviä elementtejä. Niihin palaan seuraavassa alaluvussa.

8 Erkki Sevänen (2013, 342–344) pitää *Paholaisen haarukkaa* ilmeisenä kärjistyksenä nyky-yhteiskunnasta ja mainitsee mahdollisuudesta käsitellä romaania myös dystopiana.

vahvistetaan entisestään, lopputulokset ovat romaanissa esitetyn kaltaisia. *Paholaisen haarukassa* markkinatalouden käytänteet on päästetty valloilleen ja ihmissuhteiden alueella seuraukset ovat olleet haitallisia. Parisuhteet on alettu nähdä kaupankäynnin kaltaisina prosesseina, perheenjäsenten yhteys toisiinsa on muuttunut taloudellisen riippuvuuden sanelemaksi, ihmissuhteet nähdään tavaramallisina eli ne ovat aina vaihdettavissa uusiin, ja seksuaalisuus on tavanaistunut suhteellisen merkityksettömäksi fyysiseksi toiminnaksi. Kaiken tämän seurauksena ihmisten kokema vieraantuneisuus lisääntyy.

Tulkintaa *Paholaisen haarukan* kriittisestä asennoitumisesta sosiaalisten suhteiden tavanaistumiseen lisää se, että siinä ei esitetä reifikaatiosta seuraavan mitään hyvää. Eri kertojista ja mosaiikkimaisesta rakenteesta huolimatta kaikkia kerronnan osia, kuten Kari Lehtosen blogimerkintöjä, Laura Laineen elokuvakäsikirjoituksen pätkiä sekä ekstrapadiegeettisen kertojan kertomia osuuksia, yhdistää kriittinen suhtautuminen tavanaistumisesta seuraavaan vieraantumiseen. Tästä syystä Erkki Sevänen (2013, 337) onkin huomauttanut, että *Paholaisen haarukkaa* ei voi useista kertojista ja kerronnan tasoista huolimatta pitää bahtinilaisittain käsitettynä polyfonisena romaanina. Kaikkien kertojien kertomista osuuksista syntyy yhdessä vaikutelma sosiaalisten suhteiden tavanaistumisesta yksinomaan negatiivisena asiana, vaikka eri kertojien välittämänä asia onkin luettavissa eri tavoilla.

2.2. Vieraantuminen

Edellisessä alaluvussa analysoin *Paholaisen haarukan* maailmaa sosiaalisten suhteiden tavanaistumisen näkökulmasta. Sen, että ihmissuhteet on romaanin todellisuudessa alistettu kapitalistisen markkinalogiikan mukaisiksi vaihtotapahtumiksi, totesin aiheuttavan muiden negatiivisten seurausten lisäksi vieraantumista. Tässä alaluvussa pohdin vielä, mitä muita sellaisia mekanismeja *Paholaisen haarukassa* kuvataan, jotka aiheuttavat yksilöissä vieraantumisen kokemuksia. Juha Seppälän tuotannossa vieraantuminen on ollut yksi keskeisistä teemoista oikeastaan aina, mutta *Paholaisen haarukka* esittää vieraantumisen Seppälän aiempaa tuotantoa voimakkaammin yhteiskunnan rakenteista johtuvana ilmiönä eikä pelkästään ihmisluontoon kuuluvana ominaisuutena.

Juha Seppälän tuotanto on tyyliiltään moni-ilmeinen ja yllättävä, mutta temaattisesti sitä voidaan pitää yhtenäisenä ja johdonmukaisesti kehittyvänä (Juntunen 2012, 22). Jo varhaisista 1980-luvun teoksista asti Seppälä on käsitellyt sellaisia eksistentiaalisia teemoja kuin ”olemassaolon vieraus,

arjen ahdistavuus, elämän pohjimmainen merkityksettömyys sekä yksilön rajallinen mahdollisuus tehdä elämässään aitoja valintoja” (Sevänen 2013, 318). 1990-luvun tuotannossaan Seppälä kääntyi kohti sirpalemaista proosaa ja parodista postmodernistista ilmaisua. Tuon ajanjakson teokset käsittelivät usein kansallisen historian vaiheita, kun taas 2000-luvun tuotantoa voidaan kuvailla talouselämän ylivaltaa tarkastelevaksi suomalaisen nyky-yhteiskunnan kritiikiksi. (Juntunen 2012, 22.) Siitä huolimatta, että Seppälä on käynyt tuotannossaan lävitse tyyllisiä vaihteluita ja keskittynyt eri aihealueiden kuvaamiseen, voidaan varhaisesta tuotannosta asti mukana olleiden eksistentiaalisten teemojen katsoa olevan tärkeitä elementtejä läpi koko Seppälän tuotannon.

Juha Seppälän tapa kuvata olemassaolon vierautta ja muita eksistentiaalisia teemoja kielii ihmiskäsityksestä, jossa elämän merkityksettömyyden tunne on jossakin määrin ihmiseen sisäänkirjoitettu ominaisuus. Seppälän 2000-luvun tuotanto on kuitenkin selvästi varhaisempaa tuotantoa yhteiskuntakriittisempää, ja kritiikki kohdistuu nimenomaan talouden ylivallan korostumiseen kaikilla elämäalueilla. Seppälän 2000-luvun romaaneissa, eritoten *Paholaisen haarukassa*, tämä yhteiskunnan läpikapitalisoituminen nähdään sellaisena päällysrakenteena ja mekanismina, joka on omiaan synnyttämään ihmisissä vieraantumisen kokemuksia. Sekä Erkki Sevänen (2013) että Jarko Lemmetty (2013) jakavat ajatuksen siitä, että *Paholaisen haarukassa* kuvataan ihmisten vieraantumista niin itsestään, toisistaan kuin esimerkiksi tekemästään työstä. Tässä alaluvussa tarkastelen vieraantumisen teemaa siitä näkökulmasta, miten se *Paholaisen haarukan* tarinamaailmassa nimenomaan järjestelmän tuottamana ilmenee.

Käytän tässä yhteydessä marxilaista vieraantumisen käsitettä. Sen juuret ovat Karl Marxin (1818–1883) varhaisissa tavarankäsitteellä ja tuotantoa käsittelevissä kirjoituksissa, mutta yhä edelleen se on käyttökelpoinen näkökulma nykytilanteen ymmärtämisen pohjana (ks. Steinby 2008, 38). Seuraavaksi esittelen Liisa Steinbyn kirjoitukseen ”Ryöstelijät ammutaan: moderni minä ja mitä sille sitten tapahtui” (2008) nojaten sen prosessin, joka Marxin mukaan johtaa kapitalistisessa yhteiskunnassa yksilöiden vieraantumiseen.

Karl Marx määrittelee tavarankäsitteeksi, jolla on tietty vaihtoarvo, eli tavarankäsitteeseen rahassa. Alun perin ihmiset ovat valmistaneet esineitä siksi, että niillä on ollut jokin spesifi käyttöarvo: esimerkiksi vaatteita on valmistettu siitä syystä, että niitä tarvitaan. Kapitalistisessa järjestelmässä tuotteen käyttöarvo etäännyy kuitenkin kauas ja tilalle tulee pelkkä vaihtoarvo. Näin ollen esinettä ei tuoteta siksi, että sitä tarvittaisiin välttämättä johonkin, vaan siksi, että sillä voidaan saada taloudellista voittoa. Tällöin työläinen tekee työtä kapitalistin voiton eteen eikä enää sitoudu

työnsä arvopäämääriin. Hän vieraantuu työnsä tuotteista, jotka jatkavat omaa elämäänsä irrallaan valmistajastaan. Samassa prosessissa työntekijä vieraantuu myös itsestään, koska ei voi työssään noudattaa omia tavoitteitaan, ja toisista ihmisistä, joiden kanssa hän ei ole kokonaisvaltaisissa inhimillisissä suhteissa vaan ainoastaan rahan välittämässä hyöty- tai hyödynnäissuhteissa. Rahaan liittyvä hyödynnäissuhde vallitsee niin työntekijän ja työnantajan, työntekijän ja tämän kilpailijoiden kuin työntekijän ja tämän valmistamien tuotteiden ostajien välillä. (Steinby 2008, 38.)

Nykyerspektiivistä katsoen tällaisten marxilaisten käsitteiden käyttäminen saattaa äkkiseltään tuntua vanhakantaiselta. On kuitenkin niin, että työhön liittyvä vieraantuminen on vain lisääntynyt, kun tuotantokeskeisyydestä on siirrytty sijoituskeskeisyyteen (Steinby 2008, 38). Tuotannon sisältö on entistä etäisemmässä ja välittyneemmässä suhteessa tuottajiin, kun valta päättaa siitä, mikä tuotannon ala saa jatkaa, on pääomasijoittajilla. Samansuuntaisesti vaikuttaa se, että kaikenlainen inhimillinen toiminta ja ihmisten välinen kanssakäyminen on alettu nähdä hyödykkeiden vaihtamisen näkökulmasta: ostamisena, myymisenä, kuluttamisena. (Mt., 38–39.) Tällaista maailmaa *Paholaisen haarukassa* kuvataan, ja sen mukaan tutkimuksen käsitteistökin on valikoitunut.

Vieraantuminen ei koske pelkästään mekaanista työtä tekeviä työläisiä, vaan monien tutkijoiden mukaan nykyinen työelämä synnyttää vierauden ja merkityksettömyyden tunnetta useilla erilaisilla aloilla. Yksi merkittävimmistä taloustieteen ja työelämän tutkijoista on yhdysvaltalainen taloustieteen emeritusprofessori Robin Hahnel. Hän pureutuu kirjassaan *Osallisuustalouden aakkoset* (2014) juuri siihen kysymykseen, kuinka työelämä saataisiin muutettua yksilön kannalta merkityksellisemmäksi. Hahnelin mukaan talousjärjestelmien tutkijat ovat pohtineet viime aikoina hyvin paljon sitä, kuinka ihmiset saataisiin toteuttamaan luovuuttaan ja kehittämään kykyjään ja vahvuuksiaan tekemällä yhteistä hyvää edistäviä asioita. Kun ihminen kokee työn itsessään mielekkääksi, usein tuottaessaan muita hyödyttäviä tuotteita ja palveluita, tulee työstä kiinnostavampaa ja koko työelämän laatu paranee. Monien talous- ja käyttäytymistieteellisten tutkimusten mukaan se, että ihmisillä on vaikutusvaltaa työnsä ohjaamisessa ja järjestämisessä, on avainasemassa pyrittäessä kohti mielekkäämpää työelämää. (Mt., 63–66.) Ihmisten rajallinen mahdollisuus vaikuttaa itseään ja työtään koskeviin päätöksiin nähdäänkin yleisesti suurimpana työelämän mielekkyyttä heikentävänä tekijänä.

Paholaisen haarukan maailmassa vieraantuminen leimaa niin taloudellisesti menestynyttä, pankissa varallisuudenhoitajana työskentelevää Lari Lainetta ja tämän perhettä kuin pahasti työelämästä

syrjäytynyttä Jumalan Kyyneltä. Yhtä lailla voidaan vieraantumisesta puhua keskiluokkaisen avioparin Kari ja Saija Lehtosen kohdalla, kun he kokevat kasvavaa tyytymättömyyttä niin työelämässä kuin avioliitossaan, sekä taksikuski Klausin tasapainoilla työn, opiskelun sekä jokseenkin epätyytyttävän parisuhteen keskellä. Huomionarvoista on, että vaikka vieraantuminen koskettaa henkilöitä aivan eri elämänpiireissä, voidaan sen syitä johtaa samoihin mekanismeihin: merkityksettömältä tuntuvaan työhön, kyvyttömyyteen vaikuttaa omaan elämään ja työn sisältöön, järjestelmän synnyttämään työttömyyteen sekä pitkälle edenneeseen reifikaatioon. *Paholaisen haarukan* maailmassa ilmenevää vieraantumista tutkiessani keskityn eniten Kari Lehtoseen, jonka myötä romaaniin tuodaan uudenlaisen työelämän ja sen äärellä koetun tyytymättömyyden teemoja.

Verkkotuottaja Kari Lehtosen työssään kokema vieraantuminen on tyypillinen esimerkki siitä tilanteesta, jota monet niin sanotun uuden työn tutkijat ovat viime vuosina tarkastelleet. Työhön liittyvä näennäinen vapaus on lisääntynyt esimerkiksi teknologisen kehityksen ja etätöiden mahdollisuuden myötä, mutta paradoksaalisesti tämä on johtanut samalla lisääntyneeseen valvontaan ja työajan käsitteen venymiseen (esim. Kalela 2008, 123 & Siltala 2007, 621–627) ja sitä kautta vapauden tosialliseen vähenemiseen. Kari Lehtonenkin voi tehdä työtään kotona tietokoneen avulla ilman tehdastyöläisen pakottavia työaikoja tai kellokorttia. Teoriassa hänelle tarjotaan mahdollisuutta tehdä sellaista merkityksellistä ja muita ihmisiä hyödyttävää työtä, josta edellä esitin esimerkiksi Robin Hahnelin kirjoittavan: Kari Lehtonen tarjoaa ihmisille alustan kohdata toisensa verkossa.

Kari Lehtonen esitetään lukijalle hänen pitämänsä Break a Leg -nimisen blogin, Lari Laineen kertomien jaksujen sekä Laura Laineen luoman elokuvakäsikirjoituksen avulla. Kaikista eri fragmenteista muodostuu yhtenäinen kuva miehestä, joka on ajautumassa erilleen vaimostaan ja joka ei saa nautintoa myöskään työstään. Lehtosten avioliittoon liittyvä tarinalinja muistuttaa selvästi Juha Seppälän aiemmasta tuotannosta tuttua epätyytyttävän arjen ja epäonnisten ihmissuhteiden kuvausta. Heti alusta alkaen Lehtosten avioliiton tilanteen kuvauksessa korostetaan henkistä ja fyysistä erillään olemista ja aidon kohtaamisen vaikeutta. ”Puhumattomuutta” toistetaan peräkkäisillä sivuilla (PH, 34 ja 35) kohtauksessa, jossa Kari ja Saija makaavat murheissaan sängyllään saamatta unta. Henkistä erillään olemista alleviivataan fyysisen kohtaamattomuuden kuvauksella: ”Molemmat selällään, erillään toisistaan” (PH, 35).

Kuten olen jo aiemmin todennut, tutkin tässä yhteydessä vieraantumista ensisijaisesti kapitalistisen järjestelmän ja sen mukaisesti organisoidun yhteiskunnan tuottamana ilmiönä *Paholaisen haarukan*

maailmassa. Näin ollen Kari Lehtosen työssään kokema vieraantuminen on tutkimukseni kannalta merkittävämpi teema kuin avioliiton hajoaminen ja siinä koettu vieraantumisen tunne. Kari Lehtonen on *Paholaisen haarukan* henkilöistä se, jonka avulla työelämän muuttunutta luonnetta eniten kuvataan. Hänen työhönsä liittyvä tyytymättömyys tulee esille ennen kaikkea Lari Laineen kertomissa jaksoissa sekä Kari Lehtosen omissa blogimerkinnöissä, kun taas Laura Laineen elokuvan kohtaukset liittyvät enemmän Kari ja Saija Lehtosen avioliittoon.

Kari Lehtosen verkkotuottajan työn kuvaus on hyvin vahvaa niin sanotun uuden työn kritiikkiä. Hänelle annettu vapaus kuvataan todellisuudessa vain näennäiseksi, ja se, että hän saa työskennellä etätöinä kotonaan Internetin välityksellä, pelkästään etäännyttää häntä toisista ihmisistä. Uusliberalistiseen diskurssiin on aina kuulunut vapauden käsitteen vaaliminen, jota varsinkin vasemmistolaiset uusliberalismikriitikot ovat kritisoineet pelkäksi keinoksi ajaa eriarvoisuutta lisäävää rahan valtaa (Ojajärvi & Steinby 2008, 12). Kuvaus Kari Lehtosen työelämästä on tämän ”vapautuksen sanoman” diskurssin suoraa kritiikkiä. ”Mitään vapautta ei ollut, tai jos olikin, se oli ihmisen vapautta, epätäydellistä, hyödytöntä. Teoreettista, abstraktia, filosofista vapautta.” (PH, 52.)

Kari Lehtosta vieraannuttavia uuden työn elementtejä on nähtävissä useita. Edellä mainitsemani Internetin välityksellä työskenteleminen ilman kasvokkaista kanssakäymistä esitetään yhdeksi suurimmista. Toinen merkittävimmistä tekijöistä on epävarmuus työpaikan säilymisestä, joka sekin liittyy osittain teknologian kehitykseen ja osittain siihen globaalin markkinatalouden suuntaukseen, että työpaikkoja siirretään halvemmän työvoiman maihin. Myös työnantajan käyttämä valta määrätä erilaisia toimeksiantoja, kursseja ja koulutustapahtumia sekä yksittäisen työntekijän olematon vaikutusvalta omaan työhönsä on omiaan aiheuttamaan Kari Lehtosessa tunteen, jota Lari Laine kuvaa paljonpuhuvasti: ”Kari Lehtonen oli huomannut, että hän eli muurien varjossa” (PH, 52). Hänelle tarjottu vapaus on näennäistä ja uudella tavalla kahlitsevaa. Kuvaus Kari Lehtosen työstä sanomalehden verkkotuottajana laajenee kuvaukseksi koko työelämän muutoksesta ja työntekijän asemasta uuden työn aikana: ”He olivat loukussa toimistoissaan, projekteissaan ja kodeissaan” (PH, 53).

Se, miten *Paholaisen haarukassa* kuvataan Kari Lehtosen työtä ja sen aiheuttamia seurauksia yksilölle, on suoranaista uuden työn kritiikkiä, ja se muistuttaa hyvin paljon työelämän

tutkijoiden esittämiä näkemyksiä nykyisen työelämän piirteistä⁹. Jorma Kalelan artikkeli ”Markkinavoimat ja 'uusi työ'” (2008) käsittelee juuri näitä uudenlaisen työelämän puolia, jotka ovat todellisuutta Kari Lehtoselle. Kalela esittelee niitä uuden työn muotoja, jotka ovat jo muuttaneet työelämän luonnetta ja muuttavat sitä tulevaisuudessa yhä enemmän. Niin sanotulle uudelle työlle on tyypillistä, että sitä ei tehdä säännöllisesti kahdeksaa tuntia päivässä viitenä päivänä viikossa yhden ja saman työnantajan palveluksessa (mt., 110). Epäsäännölliset ja päällekkäiset työsuhteet sekä jatkuva vaara joutua työttömäksi ovat uudelle työlle tyypillisiä piirteitä, jotka ovat yhdessä muiden talouden aspektien kanssa johtaneet ihmisten elämän pirstoutumiseen sekä muun muassa ihmisten välisten suhteiden muuttumiseen, jota Kalela nimittää sosiaalseksi atomisoitumiseksi (mt., 111 & 117).

Myös Kari Lehtosen vaimon Saijan työ yliopistolla edustaa Kalelan esittelemää uutta työtä. Saija Lehtonen on kokenut opiskelu- ja harjoittelujaksoja eri puolella Suomea, jaksoittaista työttömyyttä sekä työnantajan määräämiä kursseja ja koulutustapahtumia (PH, 53). Sekä Saija että Kari Lehtonen ovat Kalelan esittelemän termin mukaisia ”akateemisia monisähääjiä”, jotka ovat kärsineet monista työelämää koskeneista muutoksista. Myös Lehtosten keskinäinen vieraantuminen toisistaan on alkanut vasta, kun he ovat asettuneet aloilleen, siirtyneet työelämään ja ostaneet asunnon velaksi. Sitä ennen kaikki oli ollut paremmin. (Mp.) Molempien työssään kokema epävarmuus ja mielekkyyden puute sekä pankin orjaksi päätyminen – kuten asuntovelallisen asemaa *Paholaisen haarukassa* toistuvasti kuvataan – on ajanut heidät tilanteeseen, jossa he alkavat kokea koko elämänsä tarkoituksettomaksi.

Nyt he olivat samassa tilanteessa kuin kaikki muutkin eli Albert Camus'n *Ensimmäinen ihminen*: ”Mutta kuumuus, ikävystyminen, väsymys paljastivat hänelle sen kirouksen, itkettävän typerän työn jonka loputon yksitoikkoisuus teki päivistä liian pitkiä ja elämästä liian lyhyen.” (PH, 53.)¹⁰

Keskiluokkaisen, työssäkäyvän kansanosan vieraantuminen liittyy siis *Paholaisen haarukassa*

9 Politiikantutkija Jussi Vähämäen *Kuhmurien kerhoa* (2003) pidetään ensimmäisenä suomalaisena uuden työn kuvauksena, mutta tarkempaa ja laajempaa uuden työn analyysia on esitetty vasta sen jälkeen. Vähämäen, Jorma Kalelan, Jakke Holvaksen ja Juha Siltalan kirjoituksista muodostuu kattava kuva tämänhetkisestä uuden työn kuvauksesta.

10 Tuomas Juntunen on tutkinut väitöskirjassaan (2012) Juha Seppälän teosten intertekstuaalisuutta. Ranskalaisiin eksistentialisteihin viittaaminen on hänen mukaansa Seppälän tuotannolle tyypillistä (mt., 196). *Paholaisen haarukassa* on kuitenkin jo niin huomattavan suuri määrä erilaisia intertekstuaalisia viittauksia, että ”intertekstuaalisuus alkaa vaikuttaa pikemmin tekstin merkitystä hajottavalta kuin sitä rakentavalta piirteeltä” (mt., 198). Paikalliseen tekstinsisäiseen kontekstiinsa intertekstit tuovat silti toki merkityksiä. Tässä tapauksessa tunnetta elämän merkityksettomyydestä yksitoikkoisen työn keskellä alleviivataan avoimeksi tehdyllä Albet Camus -alluusiolla.

vahvasti työelämän luonteeseen. Työelämässä koettu vieraantuneisuus alkaa helposti leimata muutakin elämää, varsinkin työn ominaislaadun muututtua yhä enemmän sellaiseksi, että työ- ja vapaa-aikaa on vaikea erottaa toisistaan. *Paholaisen haarukan* maailmassa menestyjätyyppiä edustava Lari Laine kuvataan kuitenkin aivan vastaavalla tavalla vieraantuneeksi: hänen koko elämänsä rakentuu kaupankäynnin ja pörssimaailman käytäntöjen varaan, eikä hänellä ole mahdollisuuksia aitoon sosiaaliseen kohtaamiseen. Vieraantumisen voidaan sanoa edenneen äärimmilleen, kun Lari Laineen reifikoituneessa ihmiskuvassa ”ihminen on tavara jolle määritellään hinta” (PH, 134).

Yksi romaanin henkilöistä ilmentää vieraantuneisuuden teemaa hieman eri näkökulmasta kuin aktiivisesti säännölliseen työelämään osallistuvat Kari ja Saija Lehtonen tai Lari Laine. Taksikuskin ja ikuisen opiskelijan Klausin elämä on tasapainoilua päämäärättömän opiskelun, taksirenkina tehtävien työvuorojen sekä Hennan kanssa käynnissä olevan suhteen keskellä. Mikään näistä elämän osa-alueista ei tunnu Klausille erityisen tärkeältä. Opinnoistaan häntä ei kiinnosta valmistua miksikään, työssä hän ei viihdy vaan lähinnä istuu autossa lukemassa kirjaa ja on hyvin epäsosiaalinen, eikä suhde Hennankaan kanssa ole kuin jonkinlainen rakkaudeton ”hoito, yysopimus, vakipano” (PH, 105).

Jo edellisessä alaluvussa totesin sosiaalisten suhteiden tavanaistumisen olevan osasyys Klausin vieraantuneisuuteen: hänenkin elämässään ihmissuhteita leimaa alistuneisuus markkinatalouden mekanismeille. Klausin kautta ilmennetään kuitenkin myös suurempia ja rakenteellisia vieraantumista aiheuttavia asiointiloja, joista jälleen voimakkaimpana näyttäytyy epätyytyttävä työelämä. Klausin kohdalla tietynlaista yhteiskunnallista osattomuuden tunnetta aiheuttaa myös yliopisto-opiskelu, josta ei tunnu aukeavan uusia ja parempia tulevaisuudennäkymiä.

Työssään Klaus on joutunut aivan vastaavanlaisten toimien kohteeksi kuin Kari ja Saija Lehtonen omalla kohdallaan: epätyyppillisyyttä, pätkätöitä ja sopeuttamistoimia (PH, 224).¹¹ Lisäksi hän kohtaa työssään fyysistä turvattomuutta ja väkivaltaa. Kaikki tämä aiheuttaa Klausissa tyytymättömyyttä omaan työhönsä ja sitä kautta koko elämäänsä. Työvuorossa ollessaan hän ei tahdo jutella muiden kuljettajien kanssa vaan istuu yksinään autossa. Tietyissä mielessä hänen vieraantuneisuutensa on omien valintojen ja halujen seurausta ja hänen ulkopuolisuutensa sisäsyntyinen ominaisuus. Tässä katsannossa Klaus muistuttaakin monia epätyytyttävässä arjessa

11 Taksikuskin ammatti mainitaan samassa yhteydessä yhteiskunnan kehityksen heijastajana (PH, 224). Palaan tähän huomioon myöhemmin yhteiskuntaluokkia käsitellessäni. Aiemmin taksikuskin ammattia on käytetty yhteiskunnan ja eritoten sen luokkatodellisuuden muutoksen heijastajana ainakin Arto Salmisen romaanissa *Ei-kuori* (2003).

eläviä Juha Seppälän romaanihahmoja, kuten *Hyppynarun* (1990) traagiseen ratkaisuun päätyvää perheenisää.

Oman lisänsä Klausin elämään tuo opiskelu. Se ei kuitenkaan näyttäytyä elämänlaatua parantavana voimana vaan pikemminkin pakollisena pahana, joka ei edesauta paremman elämän tavoittelua ollenkaan. Klausin opiskelun motiivina ei ole valmistuminen ja sitä kautta mielekkäämmän työpaikan saaminen. Hänen tulevaisuudennäkymänsä ei sisällä työntekoa niillä aloilla – maisemantutkimus ja kulttuurituotanto sekä *Creative Business Management* -maisteriohjelma – joita hän opiskelee. Klaus näkee nykyisen työelämän niin huonolaatuisena, että hän ei tahdo tulla siitä osalliseksi. Opiskelupaikkaansaakaan hän ei koe mielekkääksi, ja niinpä hän onkin päättänyt, että ”[o]piskelun tuloshakuinen logiikka ei pääsisi hipaisemaan häntä” (PH, 21) ja että tällä tavalla hän voi kostaa järjestelmälle.

Lari Laineen käyttämässä diskurssissa, uusliberalistisen kapitalismin täydellisesti sisäistäneessä puheenparressa, opiskelulle annetaan hyvin välineellinen arvo – kuten lähes kaikelle muullekin. Klausin tilannetta Lari kuvaa siten, että 39-vuotiaana valmistuminen on turhaa: silloin valmistuu vain markkinoiden joustavuus- ja uudelleen kouluttautumisvaatimukseen. Vielä lohduttomamman ja nihilistisemmän kuvan saa Larin lisäyksestä, että tilanne on sama, vaikka valmistuisi 24-vuotiaana (PH, 20). Klausin kaltaiselle yksilölle tällainen tilanne aiheuttaa toivottomuutta, kun sekä opiskelu että työelämä on alistettu samoille tuloshakuisille markkinataloudesta tutuille käytänteille, joiden keskellä hän ei pääse eroon vieraantuneisuudesta ja tietynlaisesta yhteiskunnallisesta osattomuudesta. Näiden realiteettien alla Klaus ei kykene näkemään itselleen mielekäästä tulevaisuutta vaan jatkaa samanlaista yhteiskunnallisella katvealueella toimimista kuin ennenkin.

Tässä alaluvussa olen pohtinut vieraantumisen teemaa *Paholaisen haarukan* maailmassa. Sosiaalisten suhteiden tavaraistunut luonne sekä muutokset niin työelämässä kuin muillakin elämänalueilla aiheuttavat useissa romaanin henkilöissä vieraantumista. Sitä aiheutuu niin Lari Laineelle, joka on hyvin perillä markkinatalouden mekanismeista ja on sisäistänyt sen säännöt liki täydellisesti, kuin esimerkiksi Kari ja Saija Lehtoselle, jotka vain yrittävät toimia työelämän rattaissa niin hyvin kuin mahdollista. Myöskään järjestelmää pakoileva ja tietoisesti kokopäivätyöhön osallistumaton Klaus ei pääse tästä vieraantumista aiheuttavasta systeemistä kokonaan irti. Romaanin keskeisistä henkilöistä puolestaan Jumalan Kyynel on niin vakavasti

yhteiskunnan rattaista pudonnut, moniongelmainen ja syrjäytynyt¹², että hänen kohdallaan en koe aiheelliseksi puhua vieraantumisesta – hänen yhteiskunnallinen osattomuutensa on niin syvää.

Maailma, jossa *Paholaisen haarukassa* eletään, voi kuitenkin synnyttää vielä vieraantumista vakavampia ilmiöitä. Nostan tutkimuksessani tarkasteltavaksi teemaksi romaanissa toistuvasti esiintyvän satunnaisen väkivallan ja sen aiheuttaman pelon. Väkivaltaa esiintyy teoksessa ennen kaikkea Jumalan Kyynelen mutta myös osittain Klausin kohdalla, ja sen synty vaikuttaa olevan yhteydessä siihen uusliberalistisen kapitalismin mukaisesti järjestettyyn yhteiskuntaan, jonka vaikutuksia tässä tutkimuksessa tutkin.

2.3. Satunnaisen väkivallan pelko

Totuushan on se, että kuka hyvänsä meistä voi koska tahansa joutua äkillisen, järjellä perustelemattoman väkivallan kohteeksi keskellä jalkakäytävää, keskellä kirkasta päivää, rappukäytävässä, ostoskeskuksessa, pysäköintialueella. Ikkuna helähtää rikki, varjo vilahtaa, olet kotonasi väärällä hetkellä väärässä paikassa. (PH, 88.)

Satunnainen väkivalta ja sen pelko on teema, joka on *Paholaisen haarukassa* näkyvästi esillä mutta jota ei ole aiemmissa tutkimuksissa juuri tutkittu. Jarko Lemmetyn pro gradu -tutkielmassa (2013) todetaan Jumalan Kyynelen käyttävän väkivaltaa sen seurauksena, että hän on työttömäksi jäätyään ajautunut tilanteeseen, jossa ei osaa muulla tavoin purkaa pahaa oloaan (mt., 44–45). Tämä väite pitää varmasti sinällään paikkansa, mutta väkivaltaa esiintyy kuitenkin läpi koko romaanin, eikä sitä ilmene pelkästään työnsä menettäneen Jumalan Kyynelen käytöksessä. Väkivallan uhka on koko ajan olemassa, ja tässä alaluvussa analysoin, millaiset seikat *Paholaisen haarukan* maailmassa tätä jatkuvaa väkivaltaa ja sitä kohtaan tunnettua pelkoa synnyttävät.

Romaanin väkivalta kytkeytyy ennen kaikkea Jumalan Kyynelen henkilöhahmoon. Kun kertoja kuvailee Jumalan Kyynelen ulkonäköä, toistuu kuva väkivaltaisesta olemuksesta. ”Koska tahansa valmis loikkaamaan kurkkuun” (PH, 60), hänestä todetaan. Toisaalla häntä kuvaillaan sen näköiseksi henkilöksi, jollaista ei olisi toivonut viereensä taksijonossa (PH, 150). Viha, jota Jumalan Kyynel tuntee ympäröivää yhteiskuntaa kohtaan, on niin ilmeistä, että se näkyy aggressiivisena olemuksena ulospäin.

12 Käytän tässä yhteydessä vielä termiä *syrjäytynyt*, vaikka myöhemmin perustelen, miksi Jumalan Kyynelen kohdalla parempi muoto voisi olla *syrjäytetty*.

Jumalan Kyynel turvautuu *Paholaisen haarukassa* väkivaltaan kolme kertaa. Ensimmäisen kerran hän on syyllistynyt siihen ollessaan veljensä kanssa sijoitettuna nuorisokodissa. Veljesten on ollut määrä ostaa nappeja säästämillään lanteilla, mutta kun Jumalan Kyynelelle selviää, että veli on vienyt kaikki napit, hän käy tämän kimppuun. Väkivalta on rajua: Jumalan Kyynel pieksee veljensä verille, lyö ja potkii turvoksiin asti (PH, 134).

Seuraavan kerran Jumalan Kyynel syyllistyy väkivaltaan vasta paljon myöhemmin hänen elämänsä ollessa jo syvässä luisussa työpaikan menettämisen jälkeen. Hänet on poistettu ravintolasta ja heitetty kadulle, kun hän huomaa ulkona iloisesti iltaa viettävän nuorisojoukon. Lyhyen sananvaihdon jälkeen hän pyytää eräältä pojalta pullon, jonka hän sitten yllättäen lyö rikki pojan päähän. Poika tuupertuu loukkaantuneena maahan, ja poliisit tulevat paikalle laittamaan Jumalan Kyynelen rautoihin. (PH, 109–110.) Viimeisen kerran Jumalan Kyynel käyttää väkivaltaa kelloseppä Lauri Laineen työpaikalla, johon hän on lähinnä sattuman oikusta päätenyt. Lauri Laineen päähän lyöty tarkkuusseinäkello tekee hänestä aivokuolleen sairaalapotilaan, ja tämän traagisen tapahtuman ympärille *Paholaisen haarukka* -romaani ja sen sisällä tehtävä fiktiivinen elokuva perustuvat.

Analyysissäni keskityn siihen kysymykseen, mistä toistuva väkivalta *Paholaisen haarukassa* syntyy. Pohdin kysymystä ennen kaikkea yhteiskunnassa ilmenevän sosiaalisen ja taloudellisen eriarvoisuuden kautta. Voiko olla niin, että romaanin maailmassa vallitseva jyrkkä jako voittajien ja häviäjien (ks. Lemmetty 2013, 28) välillä on omiaan synnyttämään sen väkivaltaisen ilmapiirin? Tutkimustiedon perusteella näyttää nimittäin siltä, että juuri tästä saattaa olla kysymys. Richard Wilkinsonin ja Kate Pickettin laaja sosiologian alan tutkimus *Tasa-arvo ja hyvinvointi* (2011) sisältää tuoretta tutkimustietoa väkivallan esiintymisestä nykyisissä yhteiskunnissa. Tässä yhteydessä esittelen tuon tutkimuksen keskeisiä tuloksia ja pohdin, voisiko tutkimustiedosta avautua hyödyllisiä näkökulmia *Paholaisen haarukan* väkivallan analysointiin. Miten Jumalan Kyynel on päässyt ajautumaan tilanteeseen, jossa ”[v]äkivalta oli ainut yhdistävä linkki hänen ja ympäröivän maailman välillä, kieli jota kumpikin käytti ja viime kädessä myös ymmärsi” (PH, 10)?

Wilkinsonin ja Pickettin tutkimuksen (2011) keskeinen ja kiistaton tulos on, että mitä eriarvoisemmasta yhteiskunnasta on kyse, sitä enemmän siinä esiintyy väkivaltaa. Kaikkein voimakkain yhteys on suurten tuloerojen ja murhien ja pahoinpitelyiden määrällä – mitä suuremmat tuloerot yhteiskunnassa on, sitä enemmän näitä rikoksia tapahtuu. Eniten väkivaltarikoksia tekevät kaikissa yhteiskunnissa nuoret miehet, ja edesvastuutonta ja väkivaltaista käytöstä ilmenee eniten

yhteiskunnan alimmilla portilla eli heikoimmassa asemassa olevien keskuudessa. Eriarvoisuuden lisääntyessä myös valmius väkivallan käyttämiseen lisääntyy. (Mt., 156–158; 164.)

Wilkinsonin ja Pickettin tutkimus (2011, 156) esittää moniin tunnettuihin tutkimuksiin nojaten, että pohjimmiltaan väkivallassa on lähes aina jollakin tasolla kysymys häpeän ja nöyryytyksen tunteista, joita väkivallantekojen avulla yritetään välttää tai poistaa. Useimmiten väkivalta on reaktiota epäkunnioitukseen, nöyryytykseen ja kasvojen menetykseen (mt., 164). Miksi sitten väkivaltaisimmissakaan yhteiskunnissa suurin osa ihmisistä ei reagoi näihin seikkoihin väkivaltaisesti?

Tutkimukset osoittavat kiistattomasti, että ”eriarvoisuuden ja väkivallan yhteys on vahva ja johdonmukainen” (Wilkinson & Pickett 2011, 167). Eriarvoisuuden vähentyessä väkivalta siis vähenee merkittävästi. Wilkinsonin ja Pickettin tutkimuksen mukaan selitys tähän on, että kasvojen menetys, epäkunnioitus ja nöyryytys on helpompi sietää ja itsekunnioitus säilyttää, mikäli henkilöllä on esimerkiksi perhe, ystäviä, työtovereita tai joitakin kykyjä, joista hän voi olla ylpeä. Samalla tavalla toimii myös tulevaisuudenuskoa luova koulutus tai edes kohtalainen status. Statuksen symboleina voivat toimia niin koulutus, työpaikka, hieno talo, uusi auto kuin vaikka uudet vaatteet. Eriarvoisemmissa yhteiskunnissa on enemmän ihmisiä, joilla ei ole näitä puskureita turvanaan. Häpeä ja nöyryytys ovat arempia asioita hierarkkisissa yhteiskunnissa, joissa statuksesta tulee yhä merkittävämpi asia ja yhä useammat ihmiset jäävät vaille statuksen merkkejä ja sosiaalista menestystä. (Mt., 165.)

Omien tutkimustensa lisäksi Wilkinson ja Pickett esittelevät useita muita aiheeseen liittyviä tutkimuksia, joiden tulokset ovat yhdenmukaisia. Brittiläisen terveystieteiden tutkijan Danny Dorlingin teoksesta poimittu sitaatti tiivistää tutkimustulokset: ”Jotta murhien määrä kasvaisi joissain tietyissä paikoissa – ihmiset on saatava tuntemaan itsensä arvottomiksi. Silloin seurauksena on lisää riitoja, käsirysyjä ja tappeluita, otetaan esiin pullot ja puukot.” (Wilkinson & Pickett, 2011, 167.) Uskottava selitys sille, miksi eriarvoisemmissa yhteiskunnissa esiintyy enemmän väkivaltaa, löytyy siis häpeän ja nöyryytyksen evolutiivisesta historiasta (mp.). Tämän näkemyksen valossa *Paholaisen haarukan* maailmassa vallitseva väkivallan uhka saa syvempiä merkityksiä, kun se voidaan tulkita oireeksi yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta.

Epäoikeudenmukaisuudesta ja eriarvoisuudesta on kysymys silloinkin, kun nuori Jumalan Kyynel pahoinpitelee veljensä nuorisokodissa. Veli on ahnehtinut itselleen kaikki napit, vaikka Jumalan

Kyynel on säästänyt pitkään lantteja, jotta pääsisi niistä osalliseksi (PH, 134). Nöyryyttävässä, eriarvoisessa tilanteessa vain raju väkivalta on ratkaisu, jonka Jumalan Kyynel tunnistaa. Hän on jo tullut äitinsä hylkäämäksi, ja nyt kun vielä velikin nöyryyttää häntä eikä hän pääse osalliseksi puunappien tuomasta statusarvosta, on hänen reaktionsa primitiivinen ja väkivaltainen yritys säilyttää kasvonsa nöyryyttävässä tilanteessa¹³.

Jumalan Kyynelen myöhempi väkivaltaisuus on kuitenkin hieman erilaista ja kohdistuu sivullisiin ihmisiin. Edellä kuvatun veljen pahoinpitelyn jälkeen menee arviolta kaksikymmentä vuotta ilman, että Jumalan Kyynelen väkivaltaisuudesta olisi mitään mainintaa. Hän pääsee nuorisokodista pian Eero ja Rauha Raivion perheeseen ja sieltä Eeron järjestämään työpaikkaan, jossa työskennellessään hän pysyy kaidalla tiellä. Väkivaltaisuus alkaa vasta paljon myöhemmin. Työttömyys, unettomuus, mielen ongelmat ja ennen kaikkea työpaikan menetyksestä aiheutuva nöyryytys ja arvottomuuden tunne laukaisevat tilanteen, jossa Jumalan Kyynelestä tulee toistuvasti summittaista väkivaltaa käyttävä ja lopulta vankilaan päätyvä rikollinen.

Työttömäksi jääneen Jumalan Kyynelen elämä kuvataan merkityksettömäksi sarjaksi nöyryyttämistä, häpeää ja turhautumista. Sen jälkeen kun häneltä on viety Eero Raivion järjestämä työpaikka, hän ei ole nukkunut moneen vuoteen kunnolla. Hän on ollut erinäisiä jaksoja määräaikaistyöllistettynä kaupungin töissä, mutta nämä työllistämistoimet ovat olleet enemmänkin työttömään kohdistettua vallankäyttöä ja nöyryyttämistä kuin mitään muuta. Häneen on kohdistettu toimia, joita verrataan sensorisen deprivaaation kuulustelutekniikkaan eli eräänlaiseen ajantajun vievään kidutusmenetelmään, jossa uhrin tajunnantila sekoitetaan ja jossa syntyy voimakkaita hallusinaatioita. (PH, 67–69.)

Paholaisen haarukka esittää Jumalan Kyynelen tilan pitkälti yhteiskunnan ylläpitämän järjestelmän synnyttämäksi. ”Häneltä oli viety työpaikka ja tilalle oli annettu lääkkeitä” (PH, 68). Tässä olotilassa hän vaeltaa toimeettomana ympäri kaupunkia tai seisoo yksiönsä ikkunassa katselemassa ulos ilman mitään viitteitä siitä, että elämä voisi vielä kääntyä parempaan suuntaan. *Paholaisen haarukan* viesti siitä, että Jumalan Kyynelen tila on ainakin osittain seurausta yhteiskunnan tälle tarkoituksellisesti tuottamasta roolista, on selvä: ”Hänet taannutettiin ensin lapsen, sitten eläimen asteelle. Eläin oli vangittu mutta ei tapettu.” (PH, 69.) Jumalan Kyynelen kaltainen, yhteiskunnan

¹³ Jumalan Kyynelen lapsuudessa ja nuoruudessa on toki paljonkin tekijöitä, jotka voivat altistaa väkivaltaisuudelle. Wilkinsonin ja Pickettin tutkimuksessa (2011, 161–162) todetaan muun muassa isättömyyden ja perheiden hajoamisen olevan yhteydessä lisääntyneeseen taipumukseen käyttää väkivaltaa.

marginaaliin syrjäytetty ihminen on arvoton, vailla kunnollista ihmisarvoa, eikä järjestelmä tee mitään, jotta vastaavilta kohtaloilta voitaisiin välttyä. Itse asiassa *Paholaisen haarukassa* Lari Laineen viljelemässä globaalin kapitalismin diskurssissa järjestelmä suorastaan tarvitsee Jumalan Kyynelen kaltaisia ihmiskohtaloita. ”Hän oli väline, mainos järjestelmän ja sen markkinoiman suojelun tarpeellisuudesta. Hän oli väline pyrittäessä poikkeustilavaltuuksiin tai vähintään valvonnan lisäämiseen.” (PH, 71.)

Mikä rooli tässä kaikessa jää Jumalan Kyynelelle, joka on kohdannut työttömäksi jäämisen häpeän ja nöyryytyksen? Juuri työpaikka on ollut hänelle se koossapitävä voima, joka on kannatellut hänen elämäänsä ja jossa hän on työkavereiden kanssa voinut kokea jonkinlaista yhteisöllisyyttä. Perhettä tai ystäviä hänellä ei ole. Myöskään mitään Wilkinsonin ja Pickettin tutkimuksessa mainittuja statussymboleita hänellä ei ole suojanaan, ei minkäänlaista koulutusta tai ammattia. On vain sotkuinen vuokrayksiö, ei mitään muuta. Tässä tilassa hänet jätetään heitteille, hänelle tarjotaan lukuisia erilaisia psyykenlääkkeitä ja häntä kontrolloidaan työllistämistoimien nimissä. Lopulta hän on niin heikossa kunnossa, ettei hän kykene oikein minkäänlaiseen määrätietoiseen toimintaan.

Jumalan Kyynel on nyt liian hajalla, rikki, levällään, uupunut, jotta hän voisi toimia riittävän määrätietoisesti ja fokusoidusti. Hänet on revitty irti ympäristöstään ja pakotettu kääntymään itseensä, sisäänpäin, eikä hän joka hetki tiedä mihin hän on kulkemassa. (PH, 89.)

Nurkkaan ajettu, pahasti yhteiskunnasta syrjäytetty ja lääkkeitä ja alkoholistia sekaisin oleva Jumalan Kyynel reagoi tilanteeseen lopulta väkivaltaisesti. Hän ahdistelee Kari Lehtosta Internetissä ja lähettelee tälle myös uhkaavia postikortteja. Varsinaista syytä, miksi juuri Kari Lehtonen valikoituu uhkauksien kohteeksi, ei ole olemassa. Ilmeisesti tilanteen on laukaissut se, että selvästi Jumalan Kyyneltä paremmin menestyvä Lehtonen on kutsunut blogissaan joitakin ihmisiä ”luusereiksi”. Jumalan Kyynel ei osaa kohdistaa vihaansa tämän paremmin vaan alkaa kantaa kaunaa Lehtoselle ja ihmettelee, millä oikeudella tämä kutsuu joitakin ihmisiä luusereiksi. Lopulta Jumalan Kyynel päätyy yhtä sattumanvaraisesti Lauri Laineen kellosepänliikkeeseen, jossa hänen väkivallanteollaan on kohtalokkaat seuraukset.

Väkivallan esiintyminen *Paholaisen haarukassa* ilmentää eriarvoisen yhteiskunnan huonoja puolia. Voimakkaan eriarvoisuuden ilmentymänä Jumalan Kyynel on teoksessa se hahmo, jonka avulla esitetään niitä traagisia seurauksia, joita jatkuvaan kilpailuun, äärimmilleen vietyyn

uusliberalistiseen kapitalismiin ja suuriin hyvinvointieroihin pohjautuva yhteiskuntamalli pahimmillaan tuottaa. Jumalan Kyynelen väkivaltaa ei missään tapauksessa yritetä selittää tai tehdä jotenkin oikeutetuksi. *Paholaisen haarukan* väkivalta on rajua ja brutaalia ja sillä on vakavat seuraukset. Jumalan Kyynelen tarinalinja on kuitenkin esimerkki siitä, että kun järjestelmä harjoittaa tarpeeksi pitkään väkivaltaa tiettyjä yksilöitä kohtaan, aina joltakulta pettävät elämän turvaverkot. Silloin jäljet voivat olla traagisia.

Paholaisen haarukassa on muunkinlaista väkivaltaa kuin Jumalan Kyynelen tekemät pahoinpitelyt. Taksikuski Klaus kuljettaa humalaista asiakasta, joka tarttuu yllättäen rattiin. Klaus pysäyttää auton, sumuttaa asiakasta kaasusumuttimella silmille, lyö raskaalla kassilla kasvoihin ja potkii vielä tarpeettomasti perään. (PH, 19.) Omaa käytöstään säikähtänyt Klaus pohtii myöhemmin itsekseen, mikä häneen oikein oli mennyt ja mistä viha oli tullut. ”Hän ei ollut väkivaltainen ihminen, mutta hänellä oli oikeudentaju” (PH, 20).

Klausin tapa elää eräänlaisessa yhteiskunnan marginaalissa oli esillä edellisessä alaluvussa. Vieraantuneen, merkityksettömältä näyttävässä arjessa elävän Klausin yllättävä väkivaltainen purkautuminen on väkivallan teeman kannalta merkittävä. Se herättää pohtimaan, mistä äkillinen väkivaltaisuus voi johtua. Klausin kohdalla tähän ei esitetä minkäänlaisia vastauksia. Lukija joutuu itsekseen etsimään selitystä sille, mistä muutoin niin passiivisesti käyttäytyvälle Klausille kehittyi tarve käyttää tarpeetonta väkivaltaa.

Jos muistellaan edelleen Wilkinsonin ja Pickettin (2011) tutkimusta väkivallan kytköksestä eriarvoisuuteen, voidaan huomata kiinnostavia yhtymäkohtia Klausin elämään. Jumalan Kyynelen tavoin myös häneltä puuttuu omistamiseen liittyvät statussymbolit – kerronnassa korostetaan, että Klaus ei omista sen paremmin asuntoaan kuin autoaankaan (PH, 105). Klausin juurettomuutta ja yksinäisyyttä alleviivataan myös, eikä hänellä ole olemassa perhettä tai ystäviä. Jumalan Kyynelen elämään ei Klausin tilannetta voi kuitenkaan verrata. Klausilla on Henna sekä opiskelu- ja työpaikka. Vaikka mikään edellä mainituista ei tuo hänelle täyttä tyydytystä tai aitoa onnea, niin niiden seikkojen avulla hän kiinnittyy elämään aivan eri lailla kuin täyteen toimeentuloon eristetty ja yksinäinen Jumalan Kyynel.

Kuten edellisessä alaluvussa kävi ilmi, on Klausin elämä kuitenkin yksinäistä ja jollakin tavoin muusta yhteiskunnasta eristäytynyttä. Eksistentiaalinen pohdinta, vieraantuminen, reifikaatio ja muun muassa opiskeluelämän tuloshakuisen logiikan sekä työelämän kohtuuttomien vaatimusten

vastustaminen värittävät Klausin elämää. Luottamusta parempaan tulevaisuuteen ei ole. Kaikki tämä luo taustaa, kun lukija pohtii Klausin omaa kysymystä, mikä häneen oli mennyt ja mistä kaikki se viha ilmestyi.

Jumalan Kyynelen kolme ja Klausin yksi väkivaltatapaus ovat *Paholaisen haarukan* ainoat varsinaiset väkivaltaa sisältävät kohtaukset. Romaanissa on kuitenkin vielä kaksi erillistä tilannetta, jotka käsittelevät väkivaltaa ja jotka ovat tämän teeman kannalta keskeisiä. Ensimmäisessä Klaus katselee, kuinka pieni haukka raatelee torilla pulua. Tarkkaan kuvatussa kohtauksessa haukka on armoton ja julma, eikä pulu voi muuta kuin katsoa haukkaa anovasti ja vedota sitä lopettamaan. Haukka ei tietenkään lopeta vaan raatelee pulun kuoliaaksi asti. Ihmiset, Klaus mukaan lukien, vähät välittävät tapahtumasta eivätkä puutu tilanteeseen.

Kertojan¹⁴ asennoituminen edellä kuvattuun pulun ja haukan yksipuoliseen taisteluun tekee siitä *Paholaisen haarukan* kokonaisteemojen kannalta merkittävän. Kun kohtauksessa todetaan, että ihmiset vähät välittivät tapahtumasta eivätkä pysähtyneet auttamaan, kertoja jatkaa, että ”luultavasti tilanne olisi ollut sama vaikka pulun tilalla olisi ollut kuka tahansa heistä” (PH, 24). Romaanin maailmassa omaa etuaan tavoittelevat, jokaisessa tilanteessa itsekkäästi käyttäytyvät ihmiset eivät tunne solidaarisuutta toisiaan kohtaan. Toista ihmistä ei auteta, ellei siitä ole itselle hyötyä. Pulua raateleva haukka saa jatkaa raateluaan rauhassa, ja samalla tavalla saadaan hädänalaisen ihmisen – esimerkiksi Jumalan Kyynelen – ahdinkoa jatkaa vuodesta toiseen kenenkään puuttumatta tilanteeseen. Varsinkin Lari Laineen ylläpitämän uusliberalistisesti värittyneen ideologian pirtaan sopii hyvin, että vahvempi voittaa ja heikompi häviää.

Kohtaus, jossa Klaus katselee, kuinka haukka raatelee pulua, on siis helposti nähtävissä vertauskuvaksi *Paholaisen haarukan* maailman raa'asta yhteiskunnallisesta tilanteesta. Tulkitsen tämän hieman muista tapahtumista erillisen lintukohtauksen *mise en abyme* -rakenteeksi, jolla voidaan tarkoittaa muun muassa teoksen kokonaiskuvion tai -teeman toistumista yhä pienemmässä muodossa suuremman kuvion sisällä.¹⁵ Tämän kohtauksen avulla romaaniin luodaan sitä satunnaisen väkivallan pelon leimaamaa tunnelmaa, joka siinä vallitsee, sekä korostetaan yhteiskunnassa laajasti esiintyvää vahvemman oikeutta heikompaan nähden.

14 Kertoja on tässä vaiheessa mielletävissä joko ekstradiegeettiseksi eli tarinan ulkopuoliseksi kertojaksi tai Lari Laineeksi.

15 Erkki Sevänen (2013, 339) näkee saman kohtauksen tehokkaana trooppina, joka kuvaa yhteisöllisyyden ja solidaarisuuden rapautumista *Paholaisen haarukan* maailmassa.

Toisessa tilanteessa Kari Lehtonen katsoo yöllä televisiota. Menossa on ohjelma, jossa ”[v]altavan suuri, lihava mies raiskasi kaljupäätä” vankilan sellissä (PH, 139). Kohtauksen tekee merkittäväksi se, että ohjelma on mielletävissä vankilasarja *Kylmäksi ringiksi* (engl. *Oz*) ja raiskauksen uhri sen James Robson -nimiseksi henkilöksi. *Paholaisen haarukassa* viitataan Jumalan Kyynelen Robson-nimellä useita kertoja, ja varsinkin Lari Laine tahtoo käyttää hänestä juuri tätä nimeä (PH, 89). Intermediaalinen viittaus kyseiseen televisio-ohjelmaan ja ennen kaikkea yhteen sen henkilöön tulee merkittäväksi, kun se toistuu romaanissa useita kertoja.

Tuomas Juntusen väitöstutkimuksen (2012, 198) mukaanhan *Paholaisen haarukan* intertekstuaalisuus on niin runsasta, että se alkaa olla ennemminkin teoksen merkitystä hajottava kuin rakentava piirre. Juntunen kuitenkin tähdentää, että *Paholaisen haarukan* intertekstuaalisuutta ei pidä silti julistaa merkityksettömäksi ja että sitä voisi olla aiheellista tarkastella esimerkiksi viitekehysanalyysin avulla (mp.). Katsonkin, että viittaus *Kylmän ringin* Robsoniin on erityisen tärkeä, sillä se eroaa romaanin muista intertekstuaalisista aineksista juuri toistuvuutensa ansiosta. Tästä syystä pidän hieman yllättävänä, että vaikka Juntunen (2012, 198) on listannut *Paholaisen haarukan* ilmeiset alluusiosuhteet kirjallisiin teoksiin, elokuvaan, lauluihin, henkilöhahmoihin, kirjailijoihin, elokuvaohjaajiin sekä tiedemiehiin, ei tässä listauksessa ole mainintaa sen paremmin *Kylmästä ringistä* kuin Robsonista.

Jotta alluusiosuhde Robsonin ja Jumalan Kyynelen välillä tulee ymmärrettäväksi, täytyy tietää, millainen hahmo James Robson on. *Kylmän ringin* väkivaltaisessa vankilamaailmassa Robson on arjalaisen veljeskunnan jäsen, joka on tuomittu murhasta elinkautiseen vankeuteen. Kun Lari Laine kutsuu Jumalan Kyyneltä Robsoniksi, hän pitää hyvin tärkeänä, että Robson on sarjassa nimenomaan statisti eikä päähenkilöitä (PH, 33). Vaikka kyse onkin suhteellisen pienestä roolista, on Robson *Kylmän ringin* vakiohahmoja, ja hänestä muodostuu katsojalle yksiselitteisen väkivaltainen, uhkaava ja jopa sadistinen kuva.

Robsonista voidaan puhua syrjäytyneenä jo siinä mielessä, että hän on elinkautisvankina eristettynä muusta yhteiskunnasta. Tätäkin oleellisempi aspekti on, että Robson tulee vielä vankilassa syrjäytetyksi arjalaisesta veljeskunnasta, kun muille sen jäsenille selviää, että hän on saanut iensiirtoleikkauksessa tummaihoisen miehen ikenet. Näin tummaihoisia ihmisiä vihaava Robson tulee syrjäytetyksi omiensa joukosta ja hänen alamäensä vankilassa alkaa. Kohtauksessa, jota Kari Lehtonen katsoo yöllä televisiosta, Robson tulee valtavan kokoisen Clarence Seroy -nimisen tummaihoisen vangin raiskaamaksi.

Kun siis *Paholaisen haarukassa* viitataan Jumalan Kyyneleen useasti Robsonina ja yhdessä romaanin kohtauksessa esitetään Kari Lehtonen katsomassa televisiosta, kuinka Robsonia raiskataan vankilassa, tuntuu tämä viittaussuhde merkittävältä. Kun tässä pro gradu -tutkielmassani väitän, että Jumalan Kyynel edustaa *Paholaisen haarukassa* kaikkein heikoimmin pärjäävää, kovia kokevaa ja syrjäytettyä kansanosaa, tukee Robson-viittaussuhde tätä tulkintaa. Raiskauskohtauksen merkitystä pohtimalla saattaa avautua myös lisää romaanin kokonaistemaattisia, yhteiskuntakriittisiä piirteitä: keskiluokka (Kari Lehtonen) katsoo sohvallaan sivusta, kuinka syrjäytetty (Jumalan Kyynel) kokee rajua väkivaltaa.

Samalla tavalla kuin Robsonin on *sairastuttanut* – arjalaisen veljeskunnan omien sääntöjen ja retoriikan mukaan – juuri se, mitä hän on vihannut, on myös Jumalan Kyynelen tehnyt sairaaksi systeemi, jota tämä vihaa yli kaiken. Nyt tuo systeemi tarjoaa avuksi mielialalääkkeitä: ”Järjestelmä, joka oli tehnyt hänet sairaaksi, lupasi poistaa hänen sairautensa” (PH, 9). Lopputuloksena on lääkkeiden, alkoholin ja nöyryytysten sekoittama, väkivaltaisesti käyttäytyvä ja arvaamaton ihminen, eikä järjestelmä pysty hänen sairauttaan poistamaan. Sekä Robsonin että Jumalan Kyynelen tapauksessa väkivaltainen tie vie lopulta vankilaan. Robson syrjäytyy vielä vankilan sisällä entisestään, eikä Jumalan Kyynelenkään tulevaisuuden suhteen ole näkyvissä merkkejä paremmasta.

3. Uudet yhteiskuntaluokat

Paholaisen haarukan maailma on, kuten olen edellisessä pääluvussa esittänyt, uusliberalistisesti sävyttyneen globaalin kapitalismin periaatteiden mukaisesti järjestetty. Markkinaperustainen ajattelu on ulotettu koskemaan useita elämäntiloja, ja monet sellaiset yhteiskunnalliset instituutiot, jotka eivät ennen toimineet markkinatalouden ehdoilla, on alistettu voitontavoittelun ja alituisen kilpailun eetukselle. Samoin on käynyt ihmisten keskinäisille suhteille. Tämä kehitys on luonut *Paholaisen haarukkaan* yhteiskunnallisesti kärjistyneen, dystopian kaltaisen tilanteen, jossa ihmiset ovat eriarvoisia ja hyvinvointi jakautuu räikeän epätasaisesti.

Edellä kuvatun kaltaisessa yhteiskunnassa piirtyy esiin selkeitä yhteiskunnallisia jakolinjoja ja suoranaisia yhteiskuntaluokkia. Näitä luokkia *Paholaisen haarukassa* kuvataan monin kaunokirjallisin keinoin, niin avoimesti kontekstuaalisoiden kuin verhotumminkin. Luokkaerojen tematisoinnilla on romaanissa niin keskeinen asema, että omistan tämän tutkielman jäljellä olevat käsittelyosuudet tuon tematisoinnin tutkimiselle. Aiemmassa tutkimuksessa on käsitelty *Paholaisen haarukan* luokka-asetelmia, mutta niistä ei ole vielä muodostettu kattavaa kokonaiskuvaa. Jarko Lemmetyn pro gradu -tutkielmassakin luokkien olemassaolo ja niiden näkyminen romaanissa toisaalta tunnustetaan, mutta samassa yhteydessä todetaan, että ”*Paholaisen haarukka* ei suoraan ilmennä luokkien olemassaoloa” (Lemmetty 2013, 85). Oman näkökulmani mukaan luokkatodellisuus piirtyy romaanissa sen verran voimakkaana, että siitä on muodostettavissa selkeä kuva eri yhteiskuntaluokista ja niille tarjotuista sosiaalisista, yhteiskunnallisista ja taloudellisista asemista.

Kiinnostukseni kohteena on romaanin maailmassa vallitsevan luokkatodellisuuden avaaminen siltä kannalta, millaisia luokkapositioita tuossa todellisuudessa syntyy. Millaisia yhteiskuntaluokkia on olemassa ja miten niitä kaunokirjallisuuden keinoin kuvataan? Mielenkiintoista on myös tutkia, minkälaista toimijuutta on tarjolla missäkin yhteiskunnallisessa asemassa ja kuinka *Paholaisen haarukan* maailmassa yhteiskuntaluokkiin päädytään. Määräytyykö yhteiskuntaluokka ylisukupolvisesti niin, että vanhempien asema periytyy lapsille, ja millä tavalla omaan luokkasemaan voi itse vaikuttaa?

Kaiken taustalla vaikuttaa tässäkin käsittelyssä uusliberalistisen kapitalismin viitekehys, joka romaanissa ohjaa yhteiskuntaluokkien muodostumista. Tässä mielessä näen asian samalla tavalla kuin Jussi Ojajärvi, joka on kirjallisuudentutkimuksen ja luokkatematiikan suhdetta pohtiessaan

esittänyt, että käsitys luokkajärjestyksestä ”jää vaillinaiseksi, ellei kapitalismia pyritä samalla tarkastelemaan myös muuten” (Ojajärvi 2015, 2). Tästä syystä pidän luontevana käyttää valitsemaani lähestymistapaa, jossa tutkimukseni alku keskittyy *Paholaisen haarukan* yhteiskunnan kapitalistisen luonteen ja sen seurausten analysointiin, ja loppuosassa syvennyttään romaanin luokkatematiikkaan.

3.1. Luokat kirjallisuudentutkimuksen kohteena

Ennen kuin alan käsitellä *Paholaisen haarukan* luokkatematiikkaa tarkemmin, koen tarpeelliseksi luoda katsauksen tämänhetkisen kirjallisuudentutkimuksen tapaan käsitellä nykykirjallisuudessa esiintyviä yhteiskuntaluokkia. Vaikka taloudesta, elämästä kapitalismissa, sosiaalisesta eriarvoisuudesta ja yhteiskuntaluokista on tullut suomalaisen kirjallisuuden keskeisiä teemakokonaisuuksia jo viimeistään 1990-luvun loppupuolelta alkaen (esim. Sevänen 2014, 49 & Ojajärvi 2015, 1), ovat varsinkin yhteiskuntaluokkiin kytkeytyvät teemat jääneet kirjallisuudentutkimuksessa verrattain vähäiselle huomiolle. Käytännössä niiden tutkimiselle ovat omistautuneet vain Jussi Ojajärvi sekä Erkki Sevänen useissa tutkimuksissaan ja artikkeleissaan, eikä esimerkiksi pro gradu -tutkielmia ole tietojeni mukaan näistä teemoista juurikaan tehty.

Oma luokka-analyysini pohjautuu pitkälti niille konventioille, joita Ojajärvi ja Sevänen ovat luokkatutkimuksissaan luoneet. Nuoren tutkimussuuntauksen käsitteistö ja toimintatavat ovat kuitenkin melko vakiintumattomia, ja joiltakin osin teen hieman erilaisia tutkimuksellisia valintoja kuin edellä mainitut Ojajärvi ja Sevänen. He ovat hyödyntäneet tutkimuksissaan enemmän sosiologian teoriaa ja varsinkin Ojajärvi psykoanalyysia, kun taas omassa tutkimuksessani käytän heitä enemmän empiiristä tutkimustietoa nyky-Suomen yhteiskunnallisesta tilanteesta. Sosiologia on joidenkin hyödyntämieni tutkimusten kautta mukana tutkimuksessani, mutta pro gradu -tutkielman rajoissa en pysty psykoanalyysia hyödyntämään.

Erkki Sevänen on tutkinut nykykirjallisuuden luokkatematiikkaa muun muassa Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirjassa *Joutsen / Svanen* (2014) julkaistussa artikkelissa ”Sosiaalinen romaani, yhteiskuntaromaani ja niiden lajisukulaiset kirjallisuushistorian ja nykykirjallisuuden kerrostumana”, Mika Hallilan, Yrjö Hosiailuoman, Sanna Karkulehdon, Leena Kirstinän ja Jussi Ojajärven toimittaman *Suomen nykykirjallisuus 2* -teoksen (2013) artikkelissa ”Nykykirjallisuuden yhteiskunnallinen kehys” sekä Hanna Meretojan ja Aino Mäkikallin toimittamaan artikkelikokoelmaan *Romaanin historian ja teorian kytköksiä* (2013) sisältyvässä artikkelissa ”Juha

Seppälän *Paholaisen haarukka* markkinakapitalismin representaationa”.

Syvällisimmin nimenomaan yhteiskuntaluokkiin keskittyy Seväsen kirjoituksista *Joutsen / Svanen* -vuosikirjan (2014) artikkeli ”Sosiaalinen romaani, yhteiskuntaromaani ja niiden lajisukulaiset kirjallisuushistorian ja nykykirjallisuuden kerrostumana”. Siinä Sevänen tutkii, kuinka ”nykyiset suomalaiset yhteiskunnalliset romaanit [...] esittävät yhteiskuntaluokkien aseman tai tilanteen nyky-yhteiskunnassa” (mt., 58). Tähän hän vastaa käyttäen pääasiallisina lähteinään Arto Salmisen romaaneja *Varasto* (1998) ja *Paskateoria* (2001) sekä Kari Hotakaisen romaania *Jumalan sana* (2011). Tämä kysymyksenasettelu on tutkimukseni kannalta keskeinen, ja seuraavaksi hahmottelenkin Seväsen tutkimustuloksista oman tutkielmani kannalta huomionarvoisimmat seikat.

Erkki Sevänen (2014, 62–63) jakaa tutkimiansa romaanien henkilöt yhteiskuntaluokkien osalta kolmeen keskeiseen ryhmään: ruumiillista työtä tekevä työväenluokka, keskiluokkainen sivistyneistö sekä suuryritysten omistajat ja johtajat. Työväenluokkaa kuvataan ennen muuta Salmisen *Varastossa* (1998), joka antaa tästä ruumiillista työtä tekevästä luokasta varsin koruttoman kuvan: *Varaston* maailmassa työläiset elävät jatkuvan erottamisuhan alla ilman mahdollisuutta yhteiseen edunvalvontaan tai työntekijöiden välisen yhteishengen syntymiseen. Työläisten keskinäinen solidaarisuus on kadonnut, ja he ovat vieraantuneet niin yksilöinä kuin ryhmänä. (Sevänen 2014, 63–65.) Samankaltaista vieraantuneisuutta esiintyy myös *Paskateorian* (2001) keskiluokkaisissa henkilöissä, joiden elämästä yhteiskunnan muuttuminen kapitalistiseksi markkinoiksi on hävittänyt syvemmät arvot ja myötäelämisen taidon. Sensaatiolehdissä työskennellessään he ovat itse osa sitä koneistoa, joka tuottaa ihmisille arvottomuuden tunnetta, ja sitä maailmaa, jossa mistä vain voidaan tehdä myytävissä ja ostettavissa oleva tuote. (Sevänen 2014, 65.)

Yhteiskunnan ylintä luokkaa, hyvinvoivaa ja vaurasta etuoikeutettujen joukkoa, Sevänen katsoo kuvattavan Kari Hotakaisen romaanissa *Jumalan sana* (2011). Siinä konserninjohtaja Jukka Hopeaniemi on kylmän kapitalistinen hahmo, joka on omaksunut uusliberalistisena pidettävän ihmiskuvan: ihminen on egoistinen, omaa etuaan rationaalisesti laskelmoiva, luontaisesti ahne ja itsekäs. Kapitalismin ylläpitäjän roolissa toimiessaan Hopeaniemi ajaa hyvinvointivaltion alasajoa ja tuntee antipatiaa syrjäytyneitä ja häviäjiä kohtaan, joita hän saattaa kutsua sellaisilla sanoilla kuin ”rotta” tai ”loinen”. Romaanin lopussa, tultuaan erotetuksi konserninjohtajan paikalta, Hopeaniemi on kuitenkin vapautunut tuosta persoonallisuutta tyypistävästä roolista ja hän voi antaa tilaa itsessään piileville muillekin puolille. (Sevänen 2014, 65–66.)

Jussi Ojajärvi on tutkinut suomalaisen nykykirjallisuuden luokkatematiikkaa aktiivisesti jo väitöskirjastaan *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa Kiltin yön lahjat ja Juha Seppälän novellissa ”Supermarket”* (2006)¹⁶ lähtien. *Kiltin yön lahjojen* (1998) kuvauksen kohteena ovat lähinnä työttömät sekä matalapalkkaiset työläiset, joita voidaan luonnehtia korkeintaan alemman keskiluokan edustajiksi. Heidät kuvataan ekonomiselta asemaltaan suorastaan köyhiksi, ja he asuvat huonomaineisissa lähiöissä. Heidän huonokuntoiset asuntonsa osoittavat rapistumisen merkkejä. Erontekoa paremmin toimeentuleviin kansanosiin synnytetään muun muassa kulutustottumusten avulla: luokkaerot rakentuvat merkkien varaan. Lisäksi alimpien yhteiskuntaluokkien kieli on usein groteskia slangia. (Ojajärvi 2006, 132–138.)

Ojajärven tutkimuksen keskeinen yhteiskuntaluokkiin liittyvä lähtökohta on, että ne ovat vaikeasti hahmoteltavissa ja niiden rajat ovat usein hämäriä. Kaikesta huolimatta ne ovat *Kiltin yön lahjojen* maailmassa kuitenkin selvästi olemassa ja niiden edustajiin on kytkettävissä tietynlaisia piirrejoukkoja. Mörön romaanin henkilöt edustavat luokkaa, jonka edustajia pidetään kulttuurissamme pätevinä toimimaan erilaisissa matalapalkkaisissa töissä sekä alttiina esimerkiksi liialliselle päihteidenkulutukselle – siis varsinaista proletariaattia. Tästä yhteiskunnallisesta asemasta heillä on hyvät edellytykset tulla lähinnä työväenluokkaisiksi, alkoholisteiksi ja ehkä myös pikkurikollisiksi, kun muunlaisia kulttuurisia asemia ei ole tarjolla. (Ojajärvi 2006, 138–139.)¹⁷

Väitöskirjansa jälkeen Ojajärvi on keskittynyt luokka-analyyseissaan lähinnä Arto Salmisen tuotannon tutkimiseen. Kuuden romaanin mittaiseksi jääneessä tuotannossaan Salminen käsitteli sitä, miten ja millä logiikalla uudenlaista luokkajärjestystä tuotetaan uusliberalistisessa kapitalismissa (ks. esim. Ojajärvi 2015, 187–189). Vaikka Salmisen romaanien näkökulma luokkakamppailuun on jossakin määrin erilainen kuin *Paholaisen haarukan*, löytyy näiden teosten väliltä huomattavia temaattisia yhtäläisyyksiä. Repeävien luokkaerojen, lisääntyvän eriarvoisuuden ja ihmisten keskinäisen solidaarisuuden katoamisen kuvauksena *Paholaisen haarukka* on kytkettävissä siihen yhteiskunnallisen romaanin jatkumoon, jota Salmisen tuotanto leimallisesti

16 Väitöskirjan luokka-analyysi keskittyy vain Mörön romaaniin.

17 Ojajärven väitöskirjassa (2006, 228–229) puhutaan luokan yhteydessä myös niin sanotusta ”pääoman tiedostamattomasta”, jolla viitataan kapitalistisen ideologian tunteenomaisiin, refleктоimattomiin ja torjuviin puoliin. Tämä kytkeytyy myös siihen tapaan, jolla ihmiset projisoivat erilaisia piirteitä tuotantosuhteissa alempana olevan luokan kulttuuriin representaatioihin. (Mp.) Ojajärvi tekee psykoanalyttisiä tulkintoja luokkien kuvaamisesta myös Arto Salmisen tuotantoa analysoidessaan, mutta omassa tutkimuksessani en koe mahdolliseksi ottaa näitä psykologian/psykoanalyysin menetelmiä käyttöni.

edustaa.

Viittaan Arto Salmisen romaaneihin sekä Jussi Ojajärven tutkimuksiin niiden luokkatematiikasta niissä kohdissa, kun se tulee oman tutkimukseni kannalta aiheelliseksi. Nostan tässä yhteydessä kuitenkin vielä esiin yhden Ojajärven kiinnostavimmista huomioista, niin sanotun ”likaisen luokan” figuurin. Sillä Ojajärvi viittaa Salmisen tuotannossa toistuvaan keskeiseen kerronnalliseen piirteeseen, jossa alemmat yhteiskuntaluokat kytketään likaan, saastaan ja groteskeihin ruumiillisiin piirteisiin (esim. Ojajärvi 2015, 197–201). Sosioekonomisesti tulkiten Salminen puhuu uusliberalistisesta luokkakamppailusta, jossa työläisestä on tulossa poisheitettävä hahmo, eräänlainen kertakäyttötyöläinen. Kun työläistä käytetään tuotannossa elävänä materiaalina ja hänestä tulee jossakin vaiheessa tuon prosessin silmissä arvoton, muuttuu työläinen lopulta tarpeettomaksi, poisheitettäväksi ja väärässä paikassa olevaksi kuin lika. (Mt., 198.)¹⁸

Vastaavanlaiseen tulkintaan Salmisen romaanien henkilöiden poisheitettävyydestä on päätyntä myös Marjut Lausti pro gradu -tutkielmassaan *Markkinatalouden vankila ja ostettu ihminen. Kapitalismin, ruumiillisuuden ja vallan teemat Kari Hotakaisen Bronksissa ja Arto Salmisen Kalavaleessa* (2010). Kalavaleen maailmassa tarpeettomaksi käyvän ihmisen poisheitettävyyttä tehdään konkreettisesti näkyväksi tositv-ohjelma Auschwitzin sähkötuolissa. ”Ne, jotka putoavat pois kilpailusta, eivät saa mitään: heidät tuupataan ulos räntäsateeseen heti, kun heistä on saatu se, mitä on haluttu.” (Lausti 2010, 18.) Tutkielmassa käsitellään myös sen tutkimuskohteiden maailmassa esiintyviä yhteiskunnallisia jakoja. Laustin mukaan luokkajako on koko Salmisen tuotannon keskeisiä teemoja, ja voimakkaimmin jako kärjistyy nimenomaan *Kalavaleessa*. (Lausti 2010, 18.)

Se, että työttömistä ja ruumiillista työtä tekevästä alemman keskiluokan edustajista puhutaan jatkuvasti likaan ja groteskiin ruumiillisuuteen liittyvillä termeillä, on tietyllä tavalla kaksiteräinen miekka. Salmisen romaanit voivat tulla yksinkertaisesti luettuina vahvistaneiksi niitä stereotyyppioita, joiden mukaan alemmat yhteiskuntaluokat olisivat jotenkin likaisia ja vähempiarvoisia, jopa kuvotusta herättäviä. Tällaiseen lukutapaan ei kuitenkaan pitäisi olla aihetta, sillä romaaneihin sisältyy paljon sellaisia elementtejä ja vihjeitä, jotka auttavat tulkitsemaan ”likaisen luokan” figuuria oikein. Likaisen luokan aihion käyttäminen saattaakin toivon mukaan herättää lukijan pohtimaan, esiintyykö yhteiskunnassa todella sellaista ajattelutapaa, että toisia ihmisiä voidaan pitää

18 Sosioekonomisen tulkinnan rinnalle Ojajärvi (2015, 201) nostaa taas myös projektiivisen luokkaidentifikaation ja psykososiaalisen tulkinnan.

alempiarvoisina, jopa roskina tai likana. Toisin sanoen kirjallisesti sivistynyt lukija kokee jonkinlaista empatiaa Salmisen romaanihahmoja kohtaan ja tulee tietoiseksi siitä, että lika on nimenomaan sellainen merkki, jota ylemmät luokat käyttävät välineeksi alennetusta luokasta. (Ojajärvi 2015, 200–201.)

Paholaisen haarukka ei sisällä yhtä paljon vastaavanlaista ambivalenttia ironiaa, joka olisi vaarassa tulla tulkituksi väärin. ”Likaisen luokan” figuuri on kuitenkin sellainen kerrontaan liittyvä huomio, jota on syytä käsitellä myös tämän romaanin yhteydessä. Pitkäaikaistyötön Jumalan Kyynel ja varallisuudenhoitaja Lari Laine edustavat yhteiskuntaluokkien vastakkaisia ääripäitä, ja heidän – kuten muidenkin *Paholaisen haarukan* hahmojen – luokka-asemiensa kaunokirjallisessa kuvauksessa on näkyvissä vastaavanlaisia kerronnan elementtejä kuin Arto Salmisen romaaneissa: joidenkin luokkien likaisuus ja alempiarvoisuus suhteessa toisiin sekä turhaksi käyneiden ihmisten poisheitettävyys tulevat joidenkin kertojien puheenvuoroissa avoimesti todetuiksi asiainloiksi. Eniten tämänkaltaiset näkemykset tulevat esiin siinä, miten Lari Laine kuvaa Jumalan Kyyneltä ja muita alimpien yhteiskuntaluokkien edustajia.

Tässä pääluvussa tarkastelen *Paholaisen haarukan* maailmassa esiintyvää luokkajakoa, ja vaikka tärkeimmät henkilöt tässä tarkastelussa ovat Lari Laine sekä Jumalan Kyynel, niin myös muiden romaanin henkilöiden luokkapositioiden analysointi on hedelmällistä. Varsinkin työelämän muutoksia ja keskiluokan tilannetta kuvataan paljolti Kari ja Saija Lehtosen avulla. Luvussa käyn jonkin verran dialogia Jarko Lemmetyn pro gradu -tutkielman *Kapitalismin tematiikka Juha Seppälän teoksessa Paholaisen haarukka* (2013) kanssa, kun pyrin syventämään hänen tutkielmassaan esiintyvää jakoa, jossa romaanin henkilöt luokitellaan voittajiin ja häviäjiin. Lisäksi tuon esiin tuoretta yhteiskuntaluokkiin liittyvää sosiologista tutkimusta siltä osin kuin se auttaa ymmärtämään nyky-yhteiskunnan luokkatodellisuuden luonnetta.

Tässä yhteydessä on hyvä vielä esitellä yksi nykyisen luokkatutkimuksen keskeisistä työkaluista, niin sanottu Eriksonin-Goldthorpen luokittelu (EG tai Erikson-Goldthorpe), jota on mielestäni hyvä käyttää myös kaunokirjallisuuden luokkatematiikkaa tutkittaessa. Erikson-Goldthorpe on nykyisin kansainvälisessä yhteiskuntatutkimuksessa yleisimmin käytetty luokkaluokittelu, ja se kelpaa niin marxilaisen kuin weberiläisen suuntauksen edustajille (Erola 2010, 29). Robert Erikson ja John H. Goldthorpe kehittivät tämän alun perin weberiläistä suuntausta edustaneen luokittelun vuonna 1992. Se perustuu ammatteihin pohjautuville asemille, ja sitä on välillä kritisoitu siitä, että sen määrittelemät luokat ovat liian suuria. Vaikka luokittelua on yritetty kehittää edelleen kohti niin

sanottua mikroluokka-lähestymistapaa, on EG-luokituksen käyttäminen suomalaisen yhteiskunnan luokkarakennetta kuvattaessa ehdottoman hyödyllistä ja suositeltavaa. (Mt., 29–32 ja 43.)¹⁹

Paholaisen haarukan henkilöiden sosioekonomista tilannetta ja yhteiskunnallista asemaa (joita kutsun myös luokkapositioksi) havainnoitaessa Eriksonin-Goldthorpen luokittelu avaa kiinnostavia näkymiä. EG-luokittelun tarkoitus ei ole vain yksinkertaisesti sijoittaa ihmisiä tiettyihin luokkiin vaan pikemminkin auttaa omalta osaltaan ymmärtämään, miten yksilöt toimivat ja tekevät valintoja yhteiskunnassamme (Erola 2010, 44). Lisäksi erot hyvinvoinnissa, koulutuksessa, sosiaalisissa suhteissa ja asenteissa palautuvat pitkälti yhteiskuntaluokkiin (mp.). *Paholaisen haarukan* maailmassa, jossa erot yksilöiden välillä ovat räjähtäneet valtaviksi, EG-luokittelun avulla voidaan havainnoida eroja yksilöiden välillä ja kytkeä niitä laajempiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin.

Eriksonin-Goldthorpen luokittelu perustuu kolmelle pääkriteerille: (1) onko henkilö työntekijä, työnantaja vai itsenäinen yrittäjä, (2) kuinka itsenäistä työ on ja kuinka vaikeasti se on valvottavissa sekä (3) kuinka paljon työ vaatii erityisosaamista, yksilöllisiä kykyjä, tietoja ja taitoja. Näiden kriteerien mukaisesti eri ammattien edustajat luokitellaan yleensä yhdeksään erilaiseen luokkaan – tosin tutkimuksesta riippuen asemia saatetaan joko yhdistellä tai erotella peräti 11. (Erola 2010, 29–31.) Seuraavassa taulukossa esitän yleisimmin käytetyn, yhdeksänportaisen luokittelun. Luokittelun perusteista löytyy kattava esitys Jani Erolan artikkelista ”Luokkarakenne ja luokkiin samastuminen Suomessa” (2010, 29–32).

Taulukko 1. EG-luokkien mukainen luokkarakenne esimerkkiammatteineen Erolaa (2010, 31) mukaillen.

Luokka	Esimerkkiammatteja
1. Ylemmät professioammatit	Tuomarit, lääkärit, kansanedustajat, ylimmät johtajat, erityisasiantuntijat
2. Alemmat professioammatit	Opettajat
3.a Toimistotyöntekijät	Pankkitoimihenkilöt, sihteerit
3.b Asiakaspalvelutyöntekijät	Sairaanhoitajat, tarjoilijat, kaupan kassat, kampaajat, talonmiehet
4.a+b Yksityisyrittäjät	Pienyrittäjät, käsityöläiset

19 Myös Erkki Sevänen (2014, 26–27) kokee tässä yhteydessä käyttämäni Jani Erolan (2010) toimittaman Luokaton *Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa* -tutkimusteoksen hyödylliseksi kaunokirjallisuuden ja yhteiskuntaluokkien välisiä suhteita tutkittaessa, vaikka hän huomauttaakin, että teos antaa luokkaproblematiikasta ”melko karkean kuvan” ja pitkälti sivuuttaa ihmisten subjektiivisen luokkasamastumisen.

4.c Maanviljelijät	Maanviljelijät
5.-6. Ammattitaitoinen työväestö	Hitsarit, muurarit, putkimiehet, myös työnjohto
7.a Muu työväestö	Koneenhoitajat, kokoojat, varastotyöntekijät
7.b Muu työväestö maataloudessa	Metsurit, eläintenhoitajat, kalastajat

Paholaisen haarukan henkilöt on helppo sijoittaa EG-luokittelun mukaisiin ammattiasemiin. Tutkimuksen kannalta itse ammattiasemaa tai luokkaa kiinnostavampaa on, millä tavalla asema näkyy henkilön elämässä ja kuinka se vaikuttaa esimerkiksi toimeentuloon tai mahdollisuuksiin olla aktiivinen yhteiskunnallinen toimija. *Luokaton Suomi?* -teoksen EG-luokitteluun pohjautuvat analyysit suomalaisesta nykytodellisuudesta ovat hyödyllisiä myös *Paholaisen haarukan* yhteiskuntaa analysoitaessa, sillä tutkimustieto auttaa tekemään mielekkäitä havaintoja ja tulkintoja myös fiktiivisen maailman luonteesta.

3.2. Jumalan Kyynel ja suomalainen huono-osaisuus

Jumalan Kyynel on *Paholaisen haarukan* yhteiskuntaluokkien kuvauksessa keskeinen henkilö. Suomalaisesta kaunokirjallisuudesta on sanottu, että se ei juurikaan käsittele sitä osaa kansasta, jolla menee kaikkein heikoimmin (esim. Sevänen 2013, 28). Helena Sirén on tutkinut työttömyyden esiintymistä suomalaisessa nykykirjallisuudessa tutkimuksessaan *Romaanihenkilö vailla työtä. Työttömyys suomalaisessa nykykirjallisuudessa* (2008) ja löytänyt myös kurjuuskertomuksiksi määrittelemiään tarinoita. Niissäkään ei syrjäytyminen yhteiskunnasta ole aivan yhtä totaalista kuin *Paholaisen haarukan* ja Jumalan Kyynelen tapauksessa. Syrjäytymistä ja yhteiskunnallista osattomuutta kuvatessaankin kirjallisuutemme käyttää tyypillisesti henkilöihahmoja, jotka ovat jonkinlaisia väliinputoajia tai selviytyjiä. Yhteiskunnallisessa marginaalissa toimiessaankin he ovat vielä jollakin tavalla mukana yhteiskunnan rattaissa ja heidän tilanteensa ei ole täysin toivoton. Sen sijaan Jumalan Kyynel on hahmo, joka piirtää synkkää kuvaa suomalaisesta huono-osaisuudesta ja yhteiskunnallisesta osattomuudesta.

Jumalan Kyynelen tarina esitetään *Paholaisen haarukan* eri fragmenteissa melko tarkasti. Hänen tiensä on kulkenut vaatimattomista oloista yksinhuoltajaäidin luota lastenkotiin ja sieltä eri sijoitusperheiden kautta Eero ja Rauha Raivion luokse. Työskennellessään Eero-vaarin järjestämässä työpaikassa metallipajalla Jumalan Kyynel on elänyt elämänsä seesteisimmät ja tasapainoisimmat vuodet. Tultuaan epäreiluksi kokemallaan tavalla irtisanotuksi Jumalan Kyynel jää vaille työpaikkaa, ja siitä alkaa hänen vuosikausia kestävä alamäensä. Sen aikana hän putoaa

yhteiskunnan turvaverkkojen ulkopuolelle, alkoholisoituu, katkeroituu, menettää mielenterveytensä ja syyllistyy lopulta vakavaan väkivaltarikokseen, josta joutuu vankilaan.

Jumalan Kyynelen elämäntarinan avulla *Paholaisen haarukassa* luodaan kuvaa suomalaisesta huono-osaisuudesta. Romaanin henkilöt ovat melko karikatyyrimäisiä, litteitä hahmoja, jotka edustavat teoksessa tietynlaisia ihmisjoukkoja. Erkki Sevänen (2013, 331) on todennut *Paholaisen haarukan* henkilöiden olevan psykologis-realistiselta ulottuvuudeltaan ohuita hahmoja, jotka ilmentävät romaanissa tiettyjä yhteiskunnallisia, vieraantuneisuuden ja yhteisöllisyyden katoamisen kaltaisia teemoja. Romaanin henkilöhahmot ovat toisin sanoen representaatioita oman yhteiskuntaluokkansa edustajista. Jumalan Kyynelkään ei ole hahmona mitenkään moniulotteinen, vaikka hänen tarinaansa synnytetään useilla kerronnan tasoilla. Ekstradiegeettisen kertojan, Lari Laineen kertomien osuuskien sekä Laura Laineen elokuvan perusteella syntyy suhteellisen pintapuolinen kuva henkilöstä, jonka tehtävänä on edustaa tarinassa yhteiskunnan ulkopuolelle ajautunutta syrjäytettyjen joukkoa eli yhteiskunnan alinta luokkaa.

Jumalan Kyynelen avulla kuvatun joukon yhteydessä voidaan hyvin puhua nimenomaan syrjäytetyistä, sillä romaanin maailmassa ei anneta mitään viitteitä siitä, että syrjäytyminen olisi yksilön tietoinen päätös tai valinta. Myös ekstradiegeettinen kertoja puhuu Jumalan Kyynelestä toistuvasti nimenomaan syrjäytettynä. Kuten Jorma Kalela termin käyttöä perustelee (2008, 111 & 127), voidaan puhua syrjäytetystä, kun henkilö on joutunut pysyvästi työmarkkinoiden ulkopuolelle siitä huolimatta, että tämä on täyttänyt yhteiskunnan odotukset hankkimalla hyvän ammattitaidon eikä ole itse aiheuttanut joutumistaan työmarkkinoiden ulkopuolelle.

Kun pohditaan Jumalan Kyynelen tietä väkivaltarikolliseksi, tulee esiin *Paholaisen haarukan* maailmassa vallitseva deterministinen sävy. Romaanin kerronnassa tuodaan toistuvasti esiin ne epätasaiset lähtökohdat, joista esimerkiksi Lari Laineen ja Jumalan Kyynelen elämä on alkanut. Lari Laineen lapsuus oli taloudellisesti turvattua ja pullantuoksuista, kun taas Jumalan Kyynelen ja tämän veljen elämän alkutaipaleesta muistutetaan, että se alkoi puolella pussillisella luumuja: mitään muuta heidän vanhempansa eivät heille antaneet.

Elämän epätasaiset alkuasetelmat koituvat romaanissa henkilöiden kohtaloksi. Sosiaalisen nousun mahdollisuus esitetään olemattomana, ja ainoat muutokset henkilöiden sosioekonomisessa asemassa tapahtuvat luisuina alaspäin. Ainoa esimerkki sosiaalisesta noususta on Saija Lehtosen kohoaminen vaatimattoman maalaistalon lapsesta yliopistontutkijaksi, mutta sekin on tapahtunut menneessä

maailmassa, eri aikakauden Suomessa. Ajassa, johon romaanin tapahtumat pääasiassa sijoittuvat, kaikki muutokset sosiaalisessa asemassa tapahtuvat toiseen suuntaan.²⁰

Se, ettei kaikilla ole syntymästään saakka samoja mahdollisuuksia pärjätä elämässä, on yksi *Paholaisen haarukan* maailman keskeisistä perusolettamuksista. Jopa kapitalismin eetoksen pitkälle sisäistänyt ja sen mukaista diskurssia ylläpitävä, hyvin menestyvien joukkoa edustava Lari Laine pohtii: ”Mikä osuus elämässä on sattumalla, irrationaalilla, sillä että joudut aloittamaan sen puolella pussillisella luumuja?” (PH, 121.) Larin kysymyksestä välittyy jonkinlaista myötätuntoa Jumalan Kyyneltä kohtaan, eikä se ole suinkaan ainoa kerta, kun jopa hän kyseenalaistaa kapitalismin perusajatuksiin kuuluvan niin sanotun mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumisen.

Vahvistusta sille näkemykselle, että Jumalan Kyynelen tarinalinja alleviivaa *Paholaisen haarukan* maailman determinististä luonnetta, saadaan myös hänen veljensä kohtalosta. Veljestä ei kerrota paljonkaan, mutta muutaman eri viittauksen avulla lukijalle kerrotaan, että veljesten kohtalo on ollut samansuuntainen. Jumalan Kyynelen veli on muuttanut Ruotsiin ja joutunut siellä Kumlan vankilaan, joka tunnetaan yhtenä maan pahamaineisimmista rangaistuslaitoksista. Siellä veli on kuollut hämärissä olosuhteissa, eikä tietoa hänen hautapaikastaan ole kuin Ruotsin vankilaviranomaisilla (PH, 9, 50 & 86).

Veljesten elämäntarina on muistutus huono-osaisuuden ylisukupolvisuudesta eli siitä yhteiskuntatieteistä ja sosiologiasta tunnetusta ilmiöstä, että köyhyys ja kaikenlainen muikin huono-osaisuus periytyy vanhemmilta seuraavalle sukupolvelle. Vaikka suurin osa lapsista ja nuorista voikin Suomessa hyvin, on lapsiköyhyys kuitenkin lisääntynyt suomalaisessa yhteiskunnassa selvästi. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tuoreimpien tutkimusten mukaan lapsiköyhyys on jopa kolminkertaistunut kahdessa vuosikymmenessä (Lammi-Taskula, Salmi ja Sauli 2014, 102–103). Myös siitä, että köyhyys ja siihen liittyvä muu huono-osaisuus periytyvät Suomessakin hyvin usein vanhemmilta lapsille, on runsaasti tuoretta tutkimustietoa (esim. Gissler & Paananen 2014, 208–214). Jumalan Kyynel on *Paholaisen haarukassa* sukupolvelta toiselle siirtyvän huono-osaisuuden karikatyyrimainen edustaja: rikkinäisestä, köyhästä kodista tuleva lapsi

20 Romaanin tarkat tapahtuma-ajat jäävät usein hämärän peittoon, ja esimerkiksi Erkki Sevänen (2013, 340) katsoo, että ”eri tarinalinjat eivät sisällä selviä viittauksia kerrottujen tapahtumien ajankohtaan”. Kari Lehtosen blogimerkintöjen päiväys kytkee tapahtumat kuitenkin tiukasti aikaan. Break a Leg -blogin ensimmäinen päiväys on 13.6.2008 ja viimeinen 18.8.2008. Itse tulkitseen, että huomattava osa romaanin tapahtumista sijoittuu kutakuinkin tuolle blogimerkintöjen osoittamalle ajanjaksolle. Tapahtumien sitominen nyky-yhteiskuntaan ja -aikaan on omiaan vähentämään *Paholaisen haarukan* dystopialuonnetta, sillä dystopiat sijoittuvat tyypillisesti lähitulevaisuuteen. Esimerkiksi Fredric Jameson (1994, 56) pitää tätä piirrettä hyvin oleellisena dystopian lajityypille.

päätyy yhteiskunnasta täysin syrjäytetyksi, huono-osaiseksi aikuiseksi.

Jumalan Kyynelen lapsuudesta kerrotaan vain vähän, mutta kaikki kerrottu vahvistaa samaa tarinaa. Perhe on asunut ”huonomaineisessa lähiössä”, ja lapset ovat syntyneet ja varttuneet ”kurjuuden keskellä” (PH, 119). Pojat on otettu kotioloistaan huostaan, ja heidän ollessaan ensimmäisessä sijaisperheessä äiti on lopullisesti hylännyt heidät. Tämän jälkeen Jumalan Kyynelen veli on puolestaan karannut nuorisokodista, minkä seurauksena Jumalan Kyynel on jäänyt täysin yksin. Tässä vaiheessa on kylvetty ne siemenet, jotka johtavat *Paholaisen haarukassa* siihen, että osattomuuden ketju jatkuu sukupolvelta toiselle.

Kun tarkastellaan *Paholaisen haarukkaa* yhteiskunnallisena romaanina, joka tuo esiin valloilleen riistäytyneen uusliberalistisen kapitalismin negatiivisia vaikutuksia, voidaan luokka-asemien ylisukupolvisuutta pitää sen yhtenä keskeisenä kritiikin kohteena. Romaanin maailmassa vähävaraisen perheen lapsi pysyy köyhänä, ja sosiaalisen nousun mahdollisuutta heikentää entisestään se, että koulutuksella ei enää nykypäivänä nähdä sellaista arvoa kuin ennen. Luvussa 2.2. oli esillä Klausin opiskelun mielettömyys: yliopistosta valmistuminen ei merkitse muuta kuin alistumista markkinoiden joustavuusvaatimuksille ja työelämän kohtuuttomuudelle. Kuvaus koulutuksen hyödyttömyydestä on synkkä ja osittain ristiriidassa suomalaisen yhteiskunnan todellisuuden kanssa. Korkeakoulutuksen hankkiminen on edelleen paras tapa tavoitella sosiaalista nousua (ks. esim. Härkönen 2010, 53 ja Naumanen & Silvennoinen 2010, 67). Toisaalta työttömiin kohdistuvien velvollisuuksien kriitikot ovat esittäneet myös, että työttömyysturvalain vihamielisyys akateemisia tutkintoja kohtaan on omiaan murentamaan kouluttautumisen mielekkyyttä (esim. Hankamäki 2005, 96–97).

Siitä, miksi huono-osaisuus periytyy ja köyhän lapsi päätyy usein itsekin köyhäksi, on olemassa suhteellisen paljon tutkimustietoa. *Paholaisen haarukka* esittää Jumalan Kyynelen ja tämän veljen avulla oikein esimerkkitapauksen tästä prosessista. Heidän lapsuuttaan ovat leimanneet köyhyys, toisen biologisen vanhemman puuttuminen sekä hylätyksi tuleminen. Kaikki kolme ovat sellaisia lapsuuden ongelmatilanteita, jotka on useissa tutkimuksissa todettu sukupolvelta seuraavalle siirtyviksi (esim. Törölä 2013, 82). Varsinkin hylätyksi tuleminen on asia, jonka kanssa lapsen on erityisen vaikea tulla toimeen (Bardy 2001, 67). Jumalan Kyynelen lapsuudesta kerrotaan peräti kaksi hylätyksi tulemisen kokemusta, kun ensiksi hänet jättää äiti ja myöhemmin isovelji. Lisäksi isän voidaan todeta hylänneen hänet heti syntymän jälkeen.

Se, että taloudellisten ja henkisten voimavarojen periytyminen vanhemmilta lapsille vaikuttaa suuresti lapsen tulevaisuudennäkymiin, tulee romaanissa selväksi, kun Laineiden ”pullantuoksuista” ja taloudellisesti turvattua lapsuutta verrataan Jumalan Kyynelen lapsuuteen. Laineiden kodissa on epäilemättä arvostettu koulutusta, huolehdittu lasten perusturvallisuudesta ja annettu heille rakkautta ja huolenpitoa. Tässä suhteessa voidaan puhua yhteiskuntaluokkiin liittyvistä eroista. Tutkimusten mukaan (Härkönen 2010, 59–61) ylemmissä yhteiskuntaluokissa, jollaisiin Laineiden koti on eittämättä kuulunut, ennen kaikkea koulutuksen arvostaminen on sellainen tekijä, joka johtaa korkean koulutuksen ja sen myötä tulotason periytyvyyteen. Tässä yhteydessä puhutaan niin sanotuista *primaarisista* (korkeammista luokista tulevien lapset pärjäävät koulussa muita paremmin) ja *sekundaarisista* (yhtä hyvin koulussa pärjäävistä lapsista ne, joilla on korkeampi luokkatausta, jatkavat koulutusta muita todennäköisemmin) vaikutuksista, jotka korkean koulutuksen ja yhteiskuntaluokan periytyvyyttä säätelevät (mt., 59).

Jos puhutaan Jumalan Kyynelestä EG-luokituksen mukaisesti ”muun työväestön” luokkaan kuuluvana, voidaan havaita koko häneen liittyvän tarinalinjan olevan yhteiskuntaluokkaisuuden syy-seuraus-suhteiden tarkkanäköistä kuvaamista. Tutkimustiedon mukaan lapsuudenkodin vaikutus näkyy erityisen suuresti niin, että alimpien yhteiskuntaluokkien nuoret pysyvät alimmissa luokka-asemissa myös aikuisena (Naumanen & Silvennoinen 2010, 87). Näin käy muun työväestön luokassa kasvaneiden Jumalan Kyynelen ja tämän veljenkin kohdalla. Myös se, mitä Jumalan Kyynelelle myöhemmin tapahtuu, on tyypillisintä nimenomaan tämän luokan edustajille. Kouluttamaton, yksinkertaista ja mekaanista työtä tekevä mies on suurimmassa vaarassa menettää työnsä yhteiskunnan rakennemuutoksen, automatisaation ja työpaikkojen halvemmän työvoiman maihin siirtämisen takia.

Tutkiessani yhteiskuntaluokkien ilmenemismuotoja nimenomaan kaunokirjallisuudessa olen erityisen kiinnostunut siitä, kuinka Jumalan Kyynelen alaluokkaisuutta romaanissa kuvataan. Tässä yhteydessä kiinnitän ennen kaikkea huomiota henkilöhahmon fyysiseen ulkomuotoon ja sosiaaliseen ympäristöön sekä niihin yhteiskunnallisiin asemiin, mahdollisuuksiin ja velvoitteisiin, joita hänenlaisilleen on tarjolla. Tämän tarkastelun myötä syntyy kuva *Paholaisen haarukan* maailmassa olemassa olevan syrjäytettyjen joukon, varsinaisen yhteiskunnallisen alaluokan, olemuksesta.

Henkilön ulkoinen olemus on hyvin perinteinen metonymia, jonka avulla kaunokirjallisuudessa voidaan kuvata myös henkilön muita ominaisuuksia, kuten mielenlaatua tai luonnetta.

Henkilöhahmon ulkoiseen olemukseen on usein liitetty myös ajatus jatkuvuus- ja syysuhteesta. (Rimmon-Kenan 1991, 84–87.) Jumalan Kyynelen ulkoista olemusta kuvataan paikoin hyvinkin yksityiskohtaisesti, eikä lukija voi välttyä ajatukselta, että ulkoisen olemuksen kuvauksella kerrotaan jotakin myös hänen luonteestaan, historiastaan ja käytöksestään.

Ensimmäinen tällainen ulkonäköön liittyvä yksityiskohta tulee esiin jo henkilöhahmon nimessä: kutsumanimi Jumalan Kyynel tulee hänen korvansa taakse tatuoidusta sinipunervasta pisarasta, joka on ”kuin kivusta puristunut Jumalan kyynel” (PH, 67). Mitään muuta nimeä hänestä ei romaanissa käytetä, pois lukien ne kerrat, kun Lari Laine kutsuu häntä Kylmä rinki -televisiosarjan Robsoniksi. Se, että henkilöhahmo nimetään tatuoinnin mukaan, on monella tavalla merkittävää ja korostaa tatuoinnin symbolista arvoa. Tatuointi sisältää ajatuksen syysuhteesta, sillä se ei ole synnynnäinen vaan itse valittu merkki omaan kehoon, omalla päätöksellä tehty muutos ulkonäköön. Lisäksi tatuointiin liittyy vahvaa yhteiskunnalliseen asemaan kytkeytyvää symboliikkaa: vaikka tatuoinneista on tullut valtavirtaa eikä niitä enää nykyään nähdä leimallisesti tietyn toimijaluokan merkkeinä, on tatuoinnit perinteisesti yhdistetty distinktiivisessä hierarkiassa usein alempina pidettyihin luokkiin (ks. Ojajärvi 2006, 140).²¹

Tatuoinnin merkitys Jumalan Kyynelen fyysisen ulkomuodon kuvauksessa on siis suuri. Muilta osin hänen ulkoisesta olemuksestaan korostetaan muun muassa aggressiivista ulkonäköä, lähes kaljuksi ajeltua päätä, bootseja sekä yhdennäköisyyttä Kylmän ringin James Robsonin kanssa. Ulkoista olemusta leimaa kävelytyyli, joka muistuttaa tiikeriä tai Vladimir Putinia (PH, 60). Aikanaan Jumalan Kyynel on ollut harmaakasvoinen lapsi, jolla on hämmentyneet, kysyvät silmät, harittavat hiukset ja nuhruinen poolopaita (PH, 75, 134 & 214). Jos hänellä olisi tallella oma kouluaikainen luokkakuvansa, siinä hänen katseestaan välittyisi hämmennystä, epäluuloa ja pelkoa, eikä hänen silmistään lapsuudenkuivissa olisi loistanut toiveita pärjäämisestä elämässä (PH, 209–210). Tällaisella ulkonäön kuvauksella korostetaan hänen erilaisuuttaan ja ulkopuolisuuttaan. Ihmiset väistävät Jumalan Kyynelen näköistä miestä kadulla, koska tämä on ”koska tahansa valmis loikkaamaan kurkkuun” (PH, 60). Ulkonäkönsäkään puolesta Jumalan Kyynel ei siis sopeudu joukkoon tai normeihin ja edustaa muille ihmisille lähinnä vaaraa tai uhkaa.

Ulkonäköä merkittävämmäksi metonymiaksi Jumalan Kyynelen alaluokkaisuudesta nousee

21 Myöhemmin tatuoinnille annetaan myös yllättävä, positiivinen merkitys: se parantaa mahdollisuuksia saada satunnaista seksiä, joskaan tuo mahdollisuus ei realisoidu Jumalan Kyynelen vaan häntä elokuvassa esittävän näyttelijän kohdalla (PH, 113).

kuitenkin hänen asuinympäristönsä ja kotinsa kuvaus. Kuten jo aiemmin totesin, Jumalan Kyynelen lapsuutta on leimannut asuminen ”huonomaineisessa lähiössä, jota kohtaan nyt tunnetaan akateemista mielenkiintoa” ja joka on ”todiste yhdyskuntasuunnittelun harha-askelista” (PH, 163). Hän on joutunut omaksumaan alaluokkaisen identiteetin siis jo lapsena. Hän on kasvanut ”kurjuuden keskellä” eikä tahtoisi palata lapsuutensa lähiöön, ”vaikka hänen olisi ollut mahdollista liikkua valoa nopeammin ja matkustaa menneisyyteen” (mp.).

Jumalan Kyynel ei kuitenkaan pääse huonomaineisista lähiöistä eroon, vaan ne toimivat hänen elinympäristönään jälleen, kun hän muuttaa sijaisvanhempiansa Eero ja Rauha Raivion luota pois. *Paholaisen haarukalle* ominaiseen metafiktiiviseen sävyyn kertoja toteaa, että mikäli kyseessä olisi korkealintoinen romaani, ”Jumalan Kyynelestä voitaisiin todeta, että koska hän oli syntynyt ja varttunut kurjuuden keskellä hän ei enää sietänyt rähjäisyyttä” (PH, 163). *Paholaisen haarukassa* ei kuitenkaan anneta mahdollisuutta noin ylevään kehityskertomukseen: ”Valitettavasti ei ole mahdollisuutta, varaa sanoa niin” (mp). Tie huonomaineisessa lähiössä vietetystä lapsuudesta johtaa vastaavanlaisessa ympäristössä vietettävään aikuisuuteen.

Jumalan Kyynelen kohdalla aikuisuuden elinympäristö on luokka-aseman kuvauksen kannalta merkittävä. Kodin ja muun fyysisen ympäristön kuvaaminen on hyvin perinteinen kaunokirjallisuuden konventio, johon on henkilön ulkoisen olemuksen tapaan liitetty ajatus jatkuvuus- ja syysuhteesta: esimerkiksi ränsistynyt talo voi olla merkinä asuttajansa rappiosta tai sairaasta mielenlaadusta, toisaalta talon rapistuminen on kenties vain seurausta köyhyydestä (Rimmon-Kenan 1991, 86). Jumalan Kyynelen fyysistä ympäristöä kuvataan verrattain paljon, ja kuvaus alleviivaa hänen heikkoa sosioekonomista asemaansa.

Jumalan Kyynelen koti esitellään heti *Paholaisen haarukan* ensimmäisellä sivulla. Tupakoiva Jumalan Kyynel katselee ikkunasta ukonilmaa sotkuisessa yksiössään, jonka hyllyillä lojuu puoliksi syötyjä pilleripurkkeja ja tiskipöydällä ja lattioilla irrallisia pillereitä (PH, 9). Se, että kyseessä on nimenomaan yksiö, mainitaan romaanissa huomattavan monta kertaa, ja yksiössä asuminen muodostuukin *Paholaisen haarukassa* varsinaiseksi kurjuuden symboliksi: myöhemmässä vaiheessa Kari Lehtosen heikentyvää tilannetta kuvataan niin, että aseman huonontuessa koti vaihtuu kolmiosta ensin kaksioksi ja lopulta yksiöksi. Kun tilanne on huonoimmillaan, asuinpaikkana on yksiö. Samaa asumismuotoa korostetaan Klausinkin kohdalla: hänen parvekkeeton yksiönsä koituu sinne eksyville ampiAISille kuolemaksi (PH, 182).

Jumalan Kyynelen yksiön huonosta kunnosta kerrotaan useassa muussakin kohdassa. Asunto on huonokuntoinen, kapea sähköliesi on siivoton, keittiössä lojuu likaisia astioita, tuhkakuppi on täynnä sätkäntumppeja, lattialla ei ole mattoa, tummuneilla seinillä on rispaantunutta ja reikäistä tapettia (PH, 33). Köyhyyden ja epäjärjestyksen keskellä on myös tietokone, mutta siitäkin korostetaan, että kyseessä on nimenomaan vanha pöytämalli (PH, 33 & 72). Mitään arvoesineitä, prestiisitavaroita tai statussymboleita hänen kodissaan ei ole. Itse asiassa yksiötä verrataan jopa Saija Lehtosen rotanhäkkiin ja kerrotaan, mitä kaikkea siellä *ei* ole: ”Hänen yksiössään ei ollut useita tasoja, oksia ja tikapuita eikä lakanasta leikattua riippukeinua, ei pesäkoppia eikä suolakiveä” (PH, 72). Näin romaanissa vihjataan, että jopa lemmikkirotalla on paremmat asuinolot kuin Jumalan Kyynelellä. Lisäksi samassa yhteydessä viitataan häntä riivaavaan yksinäisyyteen: ”Hänellä ei ollut olkapäätä jolla kiipeillä tai johon nojata” (mp).

Ympäristö, jossa Jumalan Kyynelen asunto sijaitsee, on rähjäinen ja huonomaineinen. Kaupungin vuokratalo on vanha, rapistunut ja korkea – ”köyhyyden keppi” (PH, 33). Lähellä olevista palveluista mainitaan lähinnä olutravintola. Fyysisen ja sosiaalisen ympäristön kuvaus tukee luonnehdintaa Jumalan Kyynelestä yksinäisenä, köyhänä ja henkisesti huonovointisena yksilönä, jolla on heikot edellytykset toimia aktiivisena kansalaisena. Ympäristön ankeus suorastaan alleviivaa henkistä mielenmaisemaa, sen epätoivoa ja lohduttomuutta. Asuinalueen kuvauksesta käy ilmi, ettei Jumalan Kyynel ole lajissaan ainoa, vaan kaupungin vuokrakasarmien köyhyyden kepit pitävät sisällään lukuisan joukon vastaavanlaisia ihmiskohtaloita. Häviäjien, syrjäytettyjen luokka elää niissä toivotonta elämäänsä, ja Jumalan Kyynel – henkilö josta ei katsota tarpeelliseksi edes käyttää oikeaa nimeä – toimii koko joukon ilmentäjänä.

Huonomaineisten lähiöiden käyttäminen yhteiskunnan eriarvoisuuden merkinä on tutkimustiedon valossa perusteltua. Perhettä laajemman sosiaalisen ympäristön, lähinnä asuinalueen, vaikutuksia on tutkittu etenkin Yhdysvalloissa, ja tulokset ovat selviä: köyhällä ja rauhattomalla asuinalueella asumisen on osoitettu selvästi heikentävän lasten kognitiivista kehitystä (Härkönen 2010, 64). Viimeistään 1990-luvulta lähtien on huomattu, että huono-osaisuus on alkanut myös Suomessa kasautua tiettyihin kaupunginosiin ja kaupunginosien väliset työllisyys- ja hyvinvointierot ovat kasvaneet. Lähiöiden sisälle on syntynyt vuokratalovaltaisia alueita, joille kasautuu paljon työttömyyttä, köyhyyttä ja muuta huono-osaisuutta. (Naumanen & Silvennoinen 2010, 87–88.)

Paholaisen haarukan maailmassa huono-osaisten joukolle on siis ominaista asuminen tietyllä alueella. Lisäksi merkillepantavaa on ongelmien kasautuminen yksilötasolla. Jumalan Kyynel

tuntuu ilmentävän tarkkanäköisesti sitä useista tutkimuksista tuttua havaintoa, että huono-osaisuudelle on tyypillistä erilaisten riskitekijöiden ja ongelmien kasautuminen niin kutsuttuihin huono-osaisuuden notkelmiin²². Jumalan Kyynelenkään toivoton tilanne ei ole seurausta pelkästään huonosta lapsuudesta. Hänen syöksykierteensä on ollut sekoitus lapsuudessa saatuja onnettomia eväitä, orpoutta, yksinäisyyttä, kouluttamattomuutta, sosiaalisen pääoman puutetta sekä sattumaa. Lopulta häntä kohtaa työttömäksi jääminen, joka osoittautuu hänelle henkilökohtaiseksi tragediaksi: se aiheuttaa lisää kumuloituvia ongelmia, kuten mielenterveyden järkkymistä, syvenevää osattomuutta, köyhyyttä, alkoholismia ja lääkkeiden väärinkäyttöä. Esimerkiksi Sakari Kainulaisen ja Juho Saaren artikkelissa ”Koettu huono-osaisuus Suomessa” (2013) määritellyt huono-osaisuuden objektiivisesti mitattavissa olevat kriteerit, kuten pienet tulot, ahdas asunto, työttömyys ja sairaudet (mt., 22), täyttyvät Jumalan Kyynelellä jo hänen syrjäytymisensä varhaisessa vaiheessa.²³

Kaunokirjallisenä teoksena *Paholaisen haarukka* pystyy myös kuvailemaan, millaista elämää tietyssä yhteiskuntaluokassa eletään. Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa esimerkiksi huono-osaisuus pelkistyy helposti luvuiksi, keskiarvoiksi, prosenteiksi tai tilastoiksi. Kaunokirjallisuuden voima tulee esiin sen kyvyssä esittää ja kuvailla, millaista huono-osaisen ihmisen elämä saattaa olla. *Paholaisen haarukan* kiinnostavimpia puolia juuri tästä näkökulmasta onkin sen toimijuuden kuvailu, joka Jumalan Kyynelelle on hänen omassa asemassaan tarjolla. Työpaikkansa menettäneenä hänen nimittäin esitetään kadottavan suuren osan itsemääräämisoikeudestaan, identiteetistään ja yhteiskunnallisesta osallisuudestaan. Tätä vajaavaltaista, vieraannuttavaa ja jopa nöyryyttävää asemaa kuvatessaan *Paholaisen haarukka* osallistuu hiljattain voimakkaasti lisääntyneeseen kapitalismikriittiseen keskusteluun, jonka kritiikin terä kohdistuu niin sanottuun velvoitediskurssiin eli työttömiin kohdistuvien pakkotoimien ja velvoitteiden asteittaiseen lisäämiseen.

Suomessa työnhakijan velvollisuudet muuttuivat suuresti vuonna 1998, kun työvoimatoimistoissa otettiin käyttöön uusi asiakaspalvelumalli. Siinä lueteltiin pääkohdittain työttömän oikeudet ja velvollisuudet, ja sillä oli määrä selkeyttää työvoimatoimistojen asiakkaiden työpoliittista asemaa ja

22 Huono-osaisuuden notkelmista ks. esim. Mikko Niemelän ja Juho Saaren artikkeli ”Suomalaisen yhteiskunnan notkelmat” (2013).

23 Huono-osaisuutta ilmentävien ongelmien kasautumisesta on kirjoitettu paljon. Ilmiötä on käsitelty mainitun artikkelin lisäksi kattavasti esimerkiksi Sakari Kainulaisen artikkelissa ”Huono-osaisuuden kasautuminen yhteiskunnallisena jakona” (2002). Lisää huono-osaisuuteen kytkeytyvien ongelmien kasautumisesta voi lukea esimerkiksi THL:n raportista *Lasten ja nuorten hyvinvointi. Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa* (52/2012, 37–40).

toimistojen tehtäviä. Työnhakijan velvollisuuksiksi määriteltiin muun muassa jatkuva ja aktiivinen kokopäivätyön etsiminen, työnhakusuunnitelman tekoon osallistuminen yhdessä työviranomaisen kanssa sekä osallistuminen työviranomaisen osoittamiin työpoliittisiin toimenpiteisiin, kuten työvoimakoulutukseen tai työnhakukursseille. (Hankamäki 2005, 89.) Vuodesta 1994 lähtien on toteutettu myös sarja muita sosiaalietuuksien aktiivisempaan käyttöön tai vastikkeellistamiseen tähtääviä uudistuksia (ks. esim. Julkunen 2006, 208).

Muun muassa edellä luetellut ja useat muut vastaavanlaiset velvoitteet ovat saaneet osakseen valtavasti kritiikkiä. Velvoitteet nähdään voimakkaana sosiaalisena kontrollina, ja myös monet työttömälle määritellyt oikeudet on helppo tulkita velvoitteiksi, joiden merkitystä on vain uuskielen avulla hämärretty. Pakkotoimien ja negatiivisten sanktioiden todellista luonnetta naamioidaan esimerkiksi puhumalla ”työnhakijan oikeuksista työvoimatoimiston palveluihin”. Aktivointipuheen kriitikot näkevät velvoitteiden ja kontrollin lisäämisen inhimillisen olemisen esineellistämisenä viranomaisvallan kohteeksi. Kun työttömälle vielä aiemmin riitti, että hän lakkaamatta päivysti viranomaisen yhteydenottoa ja oli valmis ottamaan vastaan mitä tahansa työtä, uudessa järjestelmässä hänet velvoitettiin etsimään työtä ja toimimaan aktiivisesti. (Hankamäki 2005, 89–90.) Mitä pahemmin työtön on yhteiskunnasta syrjäytynyt, sitä vaikeampi hänen kuitenkin on olla aktiivinen. Kun jo valmiiksi hyvin heikossa asemassa olevan toimeentulo heikkenee entisestään, huono-osaisuus vain syvenee.

Viimeaikaisessa keskustelussa on kritisoitu erityisen paljon niin sanottua kuntouttavaa työtoimintaa, jonka monet näkevät vain keinoksi käyttää pitkäaikaistyöttömiä kuntien ja yksityisten yhtiöiden ilmaisena työvoimana. Kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain 5 §:n mukaan työttömälle laadittavan aktivointisuunnitelman laativat työvoimaviranomainen, kunta ja asiakas yhteistyössä. Lain 8 §:n mukaan suunnitelmaan on merkittävät toimenpiteet, jotka voivat olla työtarjouksia, muita julkisia työvoimapalveluja, kuntouttavaa työtoimintaa, muita sosiaalipalveluja sekä terveys-, kuntoutus- ja koulutuspalveluja. Lain mukaan aktivointisuunnitelmaan kuuluu sisällyttää myös seuranta kuntoutuksen etenemisestä ja työllistymismahdollisuuksien paranemisesta. Kriitikoiden mukaan lain henki ei kuitenkaan nykyään toteudu, vaan aktivointitoimet suoritetaan yksipuolisesti työvoimaviranomaisen määräyksillä. Myös kuntoutuksen etenemisen seuranta jää vaillinaiseksi, ja tärkeimmäksi asiaksi näyttääkin itse kuntoutumisen sijaan muodostuvan ilmaisen työn teettäminen työttömillä. Raija Julkusta (2006, 221) lainaten voidaan todeta, että ”työllisyys- ja aktivointipolitiikka ei ole onnistunut syrjäytyneiden ja pitkäaikaistyöttömien integroinnissa työmarkkinoille työllisyyden kasvusta huolimatta”. *Paholaisen haarukan* ekstradiegeettinen kertoja

esittää, että edes kasvukausi ei ole onnistunut vähentämään osattomuutta: ”Köyhyys on pysynyt korkeana kasvukaudesta huolimatta ja jäljelle jäänyt köyhyys on pitkäaikaisempaa ja syvempää” (PH, 135).

Paholaisen haarukka osallistuu tähän keskusteluun Jumalan Kyynelen hahmon kautta. Pitkään työttömänä ollessaan häneen kohdistetaan edellä mainitun kaltaisia työpoliittisia aktivointitoimenpiteitä. Tarkkoja termejä ei käytetä, mutta ilmeisesti kyse on ainakin kuntouttavasta työtoiminnasta, joka Jumalan Kyynelen kohdalla tarkoittaa velvollisuutta osallistua monenlaisiin keinotekoisiiin työsuhteisiin, joita hän ei itse laske lainkaan oikeiksi töiksi. ”Hän oli siistinyt puistoalueita, leikannut nurmikoita ja toiminut sekalaisissa avustavissa tehtävissä kaupungin varikolla. Hän oli toiminut työllisyysviranomaisten narrina, koirana ja koiranpaskojen keräilijänä.” (PH, 68.)

Jumalan Kyynelen asenne työtoimintaa kohtaan on halveksuva. Tällaisten määräaikaisten työjaksojen aikana hänelle on tullut tavaksi nukkua heti töiden jälkeen lähelle puolta yötä ja valvoa yöt muun muassa radiota kuunnellen (PH, 68). Keinotekoisia työtä tehdessään hän ei saavuta toivotunlaista tunnetta elämännhallinnasta tai yhteiskunnallisesta osallisuudesta. Jumalan Kyynelen tilanteen voikin katsoa muistuttavan työllisyystoimia kritisoivien näkemyksiä työttömään kohdistettujen velvoitteiden ja kuntouttavan työtoiminnan heikosta toimivuudesta. Myös sosiaalivirastossa asiointi kuvataan melko absurdiksi ja turhauttavaksi. Harmahtavan pleksilasin läpi virkailijan kanssa asioidessaan Jumalan Kyynel ei joka hetki tiedä, kumpi heistä tässä järjestelyssä oli vanki (PH, 71).

Jumalan Kyynel esitetään niin toimintakyvyttömäksi, passiiviseksi ja pahasti syrjäytetyksi, että hän alkaa jo ennen kohtalokasta väkivallantekoaan olla kaikenlaisten aktivointitoimien tavoittamattomissa. Jarko Lemmetty (2013, 37) kirjoittaa, että kapitalistisen ideologian olemassaolo *Paholaisen haarukan* maailmassa näkyy muun muassa siten, että jopa täysin yhteiskunnan marginaalissa elävä Jumalan Kyynel käyttää teoreettisia, kaupallisia ja muita uusliberalistisen kapitalismin diskurssiin kuuluvia termejä. On totta, että jopa Jumalan Kyynel on osa tätä ideologista kokonaisuutta, mutta enemmänkin hänet määritellään järjestelmän osaksi ylhäältäpäin – itse hän ei kykene moisia termejä käyttämään tai ymmärtämään. Kun Laura Laine valmistelee elokuvaansa, hän joutuu miettimään, kuinka systemaattiseen toimintaan Jumalan Kyynelestä enää ylipäättään olisi. Uupunut ja rikkinäinen Jumalan Kyynel ei kykene toimimaan riittävän määrätietoisesti ja fokusoidusti käyttääkseen Kari Lehtosen häiriköimiseen esimerkiksi uusmedian suomia

mahdollisuuksia, selvittämään tämän liikkumisen aikoja ja tapoja saati hankkimaan asetta (88–89 & 122). Jumalan Kyynel on yksinkertaisesti liian hajalla kyetäkseen minkäänlaiseen rationaaliseen toimintaan.

Kaiken tässä alaluvussa esittämäni perusteella pystyn muodostamaan kokonaiskuvan siitä, millaiseksi *Paholaisen haarukan* maailmassa esitetään yhteiskunnan alin luokka ja sitä leimaava huono-osaisuus. Ensinnäkin huono-osaisuus ja alaluokkaisuus tuntuvat periytyvän sukupolvelta toiselle. Epätasaiset elämän alkuasetelmat suojaavat parempiosaisten perheiden jälkeläisiä, mutta altistavat toiset suuremmalle riskille päätyä heikkoon asemaan myös aikuisena. Huono-osaisuus keskittyy tietyille, ränsistyneille alueille ja korkeisiin kaupungin vuokratuloihin. Niille, joilla menee huonosti, kasautuu yhä enemmän monenlaisia ongelmia. Räikeät luokkaerot on nähtävissä asuinalueiden rajojen mukaisesti. Huonomaineisissa lähiöissä asuu toimeettomia, työttömiä ihmisiä, joiden omanarvontuntoa ja itsemääräämisoikeutta heikennetään toimimattomalla kontrolli- ja velvoittamispolitiikalla. Aitoa yritystä parantaa heidän elämänlaatuaan ja osallisuuttaan ei ole, vaan *Paholaisen haarukassa* viitataan suoraan siihen, että tällainen heikosti elämän syrjässä sinnittelevä luokka on tärkeää pitää olemassa – osana vallitsevan uusliberalistisen kapitalismin mukaista yhteiskuntajärjestystä.

3.3. Kari ja Saija Lehtonen – kurjistuva keskiluokka

Yhteiskunnallisessa keskustelussa on viime vuosina näkynyt väitteitä niin keskiluokan katoamisesta kuin kaikkien siirtymisestä samaan, suureen keskiluokkaan. Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on havaittu muutoksia keskiluokan asemassa, koossa sekä niin sanotussa luokkasamastumisessa, ja samalla keskiluokan määrittelemisen on käynyt hankalaksi. *Paholaisen haarukan* maailmassa keskiluokka on laaja ja sitä kuvataan paljon. Romanin esittämän keskiluokan representaation analysointi on kuitenkin jäänyt aiempien tutkimusten voittajat/häviäjät-tarkastelussa suhteellisen vähäiseksi. Pelkän dikotomian käyttämisen sijaan onkin syytä tarkastella myös näiden ääripäiden väliin jääviä ryhmiä. Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa käytetään nykyään usein kolmiportaista luokittelua, jonka mukaisesti nykyisillä työmarkkinoilla toimivat ihmiset jakautuvat voittajiin, häviäjiin ja selviytyjiin (esim. Blom & Melin 2002, 43) tai toisin termein ilmaistuna menestyjiin, syrjäytettyihin ja sinnittelijöihin (esim. Heinonen 2006, 39). Vastaava kolmiportainen jako tuntuu varsin osuvalta myös *Paholaisen haarukan* tarinamaailmassa.

Keskiluokan määrittelemisen on nyky-yhteiskunnassa selvästi hankalampaa kuin ennen. Tässä

tutkielmassa ymmärrän keskiluokan melko laajasti: yksiselitteisesti muuhun kuin keskiluokkaan kuuluvat vain Lari Laine perheineen sekä Jumalan Kyynel. Osa-aikainen taksikuski ja opiskelija Klaus on keskiluokkaisista henkilöistä lähimpänä alaluokkaista positiota, mutta opiskelu- ja työpaikan sekä seurustelusuhteen kaltaiset asiat perustelevat hänen mieltämistään alemman keskiluokan edustajaksi. Keskiluokkaan tulkitseen siis kuuluvaksi Eriksonin-Goldthorpen luokittelun mukaisesta jaottelusta kaikki muut kuin ylemmät professioammatit. Monet kiinnostavat yhteiskunnalliset ilmiöt liittyvät juuri tämän ryhmän erityisasemaan muihin verrattuna (Erola 2010, 31), ja kaikki EG-luokittelun ryhmät siitä alaspäin ovat mielletävissä jossakin määrin keskiluokkaisiksi.

On syytä myös huomata, että yhteiskuntaluokka ei ole suoraan sidoksissa esimerkiksi tulotasoon. Hyväpalkkainen keskiluokkainen henkilö ei putoa alaluokkaan, vaikka tulot pienenisivät suuresti esimerkiksi opiskelun, vuorotteluvapaan tai lyhytaikaiseksi jäävän työttömyyden seurauksena. Myös perheenjäsenten vaikutus on suuri, ja varakkaassa perheessä voi hyvinkin olla joku perheenjäsenistä vaikka kokonaan ilman tuloja, eikä ole syytä mieltää perheenjäseniä eri yhteiskuntaluokkiin kuuluviksi. Näin keskiluokkaankin voi kuulua henkilöitä, joilla on aivan erisuuruinen palkka ja jotka voivat muutenkin olla hyvin erilaisessa asemassa. Lyhyesti sanottuna keskiluokka on kaikkien määritelmien mukaan kirjava ja laaja joukko hyvin erilaisessa elämäntilanteessa olevia ihmisiä. Siinä mielessä tarkka yhteiskunnallinen luokka-analyysi vaatisikin puhumaan keskiluokan sijaan monikkomuodossa keskiluokista.

Tekemässäni jaottelussa, jossa miellän keskiluokan ulkopuolelle kuuluviksi vain Lari Laineen perheineen sekä Jumalan Kyynelen, on oleellista, että en erottele perinteistä työväenluokkaa ja keskiluokkaa toisistaan. *Paholaisen haarukan* maailmassa työ on asia, joka yhdistää kaikkia keskiluokan edustajia, ja kaikki, joilla on työtä, ovat ainakin jossakin määrin mukana keskiluokkaisessa elämänmenossa. Työpaikka on suurin yksittäinen tekijä, joka erottaa työssäkäyvän keskiluokan siitä huono-osaisten, syrjäytettyjen ja työttömien ryhmästä, jota Jumalan Kyynel romaanissa edustaa. Näenkin, että *Paholaisen haarukan* esittämä keskiluokan representaatio kytkeytyy kaikkein voimakkaimmin juuri työelämän luonteeseen ja muutoksiin. Keskiluokan kuvaus on siis yhtä lailla työelämän kuvausta.

Professori Jorma Kalela (2015) toteaa tuoreessa *Talouselämä*-lehden haastattelussa, että ”vakituksessa työsuhteessa olevat ovat 2000-luvun aristokratiaa”. Kommentti on tietenkin kärjistävä, mutta se kuvaa hyvin nykyisen työelämän luonnetta, jota leimaavat epävarmuus,

pätkätyöt ja muut epäsäännölliset työsuhteet. Vastaavanlaiseen näkökulmaan kytkeytyy *Paholaisen haarukan* kuvaus keskiluokasta: niin perinteisten työväenluokkaisten ammattien edustajien kuin esimerkiksi uusmedia-alalla työskentelevien osana on kuulua kutakuinkin samaan, työtä tekevien suureen keskiluokkaan. Ammatit ovat tietenkin hyvin erilaisia, mutta niitä kaikkia leimaa samankaltainen epävarmuus. Keskiluokkaisen ihmisen elämä kuvataan jatkuvaksi taisteluksi työpaikan säilyttämisen puolesta, ja mikäli työpaikka lähtee alta, on vaarana pudota yhteiskunnan rattailta ja päätyä yhä kasvavaan syrjäytettyjen joukkoon. Vakituinen, turvattu työpaikka on harvojen etuoikeus, jollaisesta pääsee *Paholaisen haarukan* maailmassa nauttimaan vain varallisuudenhoitaja Lari Laine.

Paholaisen haarukan kuvaus keskiluokan asemasta kytkeytyy pitkälti Kari ja Saija Lehtoseen. Kari on sanomalehden verkkotuottaja, jonka tehtävänä on siirtää uutisia Internetiin ja toimia verkkokeskustelujen moderaattorina. Samalla hän kirjoittaa omaa Break a Leg -nimistä blogia. Saija puolestaan on yliopistossa työskentelevä sosiologi ja sosiaalipsykologi. Lehtosten ammatteja kuvataan *Paholaisen haarukassa* paljon, ja keskiluokan asemaa tarkastellaankin romaanissa pitkälti niiden kautta: muutokset työelämässä ovat koskettaneet keskiluokkaa syvästi ja horjuttaneet koko keskiluokan asemaa.

Lehtosten ammattien avulla kuvataan työelämän muutosta, joka on yksi *Paholaisen haarukan* keskeisistä teemoista. Keskiluokan kuvaukseen kytkeytyvänä ilmiönä se on kuitenkin jäänyt aiemmassa tutkimuksessa suhteellisen vähäiselle huomiolle, kun tutkimus on keskittynyt romaanin maailman voittajiin ja häviäjiin. *Paholaisen haarukan* esittämä työelämän kritiikki tuntuu mukailevan monien yhteiskuntatieteilijöiden kirjoituksia työelämän huonontumisesta. Ennen kuin pureudun tarkemmin Lehtosten ammattien avulla esitettyyn kuvaan nykyisen työelämän laadusta, on syytä tarkastella, millaiseen valoon työelämän muutos asettuu *Paholaisen haarukan* maalaamassa historiallisessa kontekstissa. Romaani sisältää nimittäin melko paljon avoimesti kontekstualisoitua työelämän muutoksen kuvausta muutaman viime vuosikymmenen ajalta.

Yksi työpaikka, jonka vaiheita kuvaamalla työelämän historiallista muutosta käydään *Paholaisen haarukassa* läpi, on konepaja, jossa Jumalan Kyynel oli ennen työttömäksi jäämistään töissä. Konepajalla on vuosien saatossa tapahtunut muutos, joka kytkeytyy siihen, että kapitalismi on siirtynyt yhdestä vaiheesta seuraavaan. Ennen konepajalla oli töissä joukko oman alansa ammattilaisia, jotka muodostivat keskenään solidaarisen, kiinteän ryhmän. Yhteistä vihollista – kapitalistia, työnantajaa – sekä vihattiin että arvostettiin. Sen eteen joutui tekemään kovaa työtä,

mutta vastaavasti jokainen työntekijä koki saavansa ansionsa mukaan. Lopulta konepajan yhteisö on lakannut olemasta sanan varsinaisessa merkityksessä yhteisö, kun solidaarisuus niin työntekijöiden välillä kuin omistajan ja työntekijöiden välillä on kadonnut.

Konepaja oli ollut yhteisö.

Erityisesti konepajan levyhalli oli ollut yhteisö. Siinä oli kovapalkkaisia urakkamiehiä, lähinnä levyseppiä ja joitakin kokeneempia polttoleikkaajia ja hitsaajia, mutta siinä yhteisössä kukin tunsivat saavansa ansionsa mukaan. Elleivät aina oikealla, kaikki hallissa olivat kuitenkin samalla puolella.

[...]

Kaikki tiesivät, kenellä oli valta ja ketä piti vihata.

He tiesivät, kuka heidän vihollisensa oli, ja se tiesi, keitä he olivat.

[...]

Kaikkien vihan kohde oli sama, siitä huolimatta että se maksoi heidän palkkansa. Kun he kello kuusitoista seisoivat pitkässä kellokorttijonossa [...], he kaikki olivat samalla puolella.

[...]

Nyt kukaan ei tiennyt.

[...]

Kukaan ei tiennyt, missä te olitte. Kukaan ei tiennyt, keitä te olitte.

(PH, 10–11.)

Konepajan levyhallin avulla *Paholaisen haarukassa* kuvataan sekä työelämän muutosta että viime vuosikymmenten laajaa rakenteellista muutosta. Yksi työntekijä toisensa jälkeen irtisanotaan konepajalta, aluksi yksinkertaisimpien kokoonpanotehtävien tekijät ja myöhemmin myös korkeammin koulutetut insinöörit. Jumalan Kyynel sinnittelee työssä muita pidempään Eero-vaarin suhteiden avulla, kunnes lopulta hänenkin työsuhteensa puretaan. Työpaikkojen katoamista edesauttavat niin teknologiset innovaatiot kuin ennen kaikkea uuden pääoman edustajat, jotka siirtävät työpaikkoja halvemman työvoiman maihin, ”Kiinaan, Viroon tai Romaniaan” (PH, 12).

Varsinkin sitä, että suomalaisia työpaikkoja tietoisesti hävitetään, jotta saadaan säästöjä työvoimakustannuksissa, kritisoidaan *Paholaisen haarukassa* voimakkaasti. Yksilötasolla seuraukset ovat pahimmillaan traagisia, mikä osoitetaan Jumalan Kyynelen tarinalinjassa. Ilmiön moraalittomuutta ja yhteiskunnallista luonnetta korostetaan kuvaamalla tilannetta siten, että valta toisten työpaikoista on annettu kasvottomille globaalin pääoman edustajille, jotka vähät välittävät yksittäisistä työntekijöistä. Konepajan avulla kuvataan sitä luvussa 1.2. esittelemääni kapitalismin

murrosta, jossa teollisuuskapitalismin vaiheesta on siirrytty salkunhoitajakapitalismiin. Romaanin konepaja on jääne edellisen aikakauden kapitalismista, eikä se pärjää nykyisen salkunhoitajakapitalismin maailmassa.

Edellä lainaamani pitkäkö pätke *Paholaisen haarukasta* esittelee romaanin sitä puolta, joka kertoo tarinaa kapitalismin suuresta murroksesta. Kuuluisista yhteiskunnallisista ajattelijoista romaanin tapa esittää tämä murros tuo mieleen ennen kaikkea filosofi ja sosiologi Zygmunt Baumanin (s. 1925) ja hänen tunnetun teoksensa *Notkea moderni* (2002). Teoksessa Bauman esittelee kapitalismin muutosta, jota hän kutsuu siirtymiseksi raskaasta pehmeään kapitalismiin. Siirtymistä hän kuvaa fordistisen tehtaan avulla ja esittelee eroja raskaan kapitalismin työntekijän ja kevyen kapitalismin ajan työntekijän välillä. Esimerkkiammattina kevyen kapitalismin työstä hän käyttää muun muassa Microsoftin teknologiatyöntekijää. *Paholaisen haarukassa* tällaiseksi ammatiksi kuvataan ennen kaikkea Kari Lehtosen verkkotuottajan työ.

Jumalan Kyynelen työpaikkana toiminut konepajan levyhalli on Baumanin termein tyypillinen raskaan kapitalismin fordistinen työpaikka. Sellaiselle on ominaista, että se sulkee sisäänsä joukoittain työntekijöitä, jotka on sidottu kiinteästi omaan rooliinsa tuotantoyksikössä (Bauman 2002, 73–74). Samalla se kuitenkin sitoo myös pääoman ja liikkeenjohdon samojen tehdasrakennusten ja raskaitten koneiden äärelle. Baumanin termein pääoma ja työläisten armeija, liikkeenjohto ja työ, olivat raskaan kapitalismin aikana tuomittuja toistensa seuraan. Sekä pääoman että työntekijöiden kannalta oli edullista, että tämä symbioosi oli mahdollisimman toimiva. Fordismin sydämeksi muodostui näkymätön kahle, joka satoi työntekijät työpaikalleen. Toisaalta se esti heitä liikkumasta mutta piti heidät kuitenkin tarpeeksi tyytyväisinä, jotta tehdas saattoi toimia tehokkaasti. (Mp.) Tämän siteen katkeaminen lähinnä pääoman ja työn eriytymisen myötä merkitsi lopulta siirtymistä raskaan kapitalismin vaiheesta kevyeen.

Juuri edellä kuvatun kaltaiseksi on osoittautunut myös *Paholaisen haarukan* konepaja. Edes työtään takaisin kaipaava Jumalan Kyynel ei ajattele, että työpaikka olisi ollut jotenkin täydellinen. Päinvastoin työpäiväkin saattoi olla jopa ”kahdeksan tunnin tilapäinen kuolema” (PH, 11) ja aiheuttaa vihantunteita työnantajaa kohtaan, mutta joka tapauksessa työpaikka on kiistatta aikanaan pitänyt Jumalan Kyynelen elämän raiteillaan ja tarjonnut perustan hyvälle elämälle. Työttömäksi jäätyään hän saattaa muistella, kuinka levyhallissa oli ollut kesäisin niin kuuma, että oli ollut pakko käydä ulkona oksentamassa, mutta silti hän myöntää kaipaavansa nimenomaan tuota aikaa (PH, 147). Zygmunt Baumanin (2002, 199–200) mukaan onnellisuutta raskaassakin tehdastyössä on

tarjonnut tunne siitä, että työpaikka on turvattu ja työntekijä on voinut suunnitella elämäänsä eteenpäin ilman pelkoa salaperäisten investoijien ja osakkeenomistajien oikeille altistumisesta. Jumalan Kyynelkin on erottanut konepajan mallilavan piirustuksissa ”itsensä, tulevaisuutensa ja kohtalonsa” (PH, 144). Kun tämä työpaikan ja ihmisen välinen kohtalonyhteys sitten katkeaa, ei Jumalan Kyynelille jää enää mitään, minkä varaan hän voisi tulevaisuutensa ja kohtalonsa rakentaa.

Raskaan kapitalismin aika on siis Baumanin mukaan historiaa. Kohtalonsa työpaikalleen sitoneita työntekijöitä tai tehtaan muurien suojaan kytkeytyneitä pääomia on yhä vähemmän. Tilalle ovat tulleet kevyen kapitalismin epävarmuus, globaalisti liikkuvat pääomat sekä kilpailukyvyyn, tuottavuuden ja tehokkuuden aiheuttamat paineet. Raskaan kapitalismin aikaiset pääoman ja työn väliset siteet ovat kohtalokkaasti löystyneet. (Bauman 2002, 178–179.) Jumalan Kyynelen työpaikalla pääoma ja omistajat ovat karanneet näkymättömiin: ”Kukaan ei tiennyt, missä te olitte. Kukaan ei tiennyt, keitä te olitte” (PH, 11). Jokaista työpaikkaa uhkaa yhtäältä sen korvautuminen teknologialla ja toisaalta sen siirtäminen halvemmän työvoiman maihin. Kaikki pääoman liikkeet ja työpaikkojen rakenteelliset muutokset voidaan perustella uuskielen termejä käyttäen sillä, että globaali talous toimii luonnonlakien alaisena ja kaikkia strategisia päätöksiä ohjaa instrumentaalinen järki (PH, 10). Mistään ei löydy entisten tehtaanjohtajien tapaista tahoja, joka antaisi pääomalle ja omistajuudelle inhimilliset kasvot.

Yhtä lailla kuin Baumanin esittämässä (2002, 74) esimerkissä Microsoftin työntekijä ei voi luottaa työpaikkansa pysyvyyteen, ei *Paholaisen haarukan* maailmassa voi Lari Lainetta lukuun ottamatta kukaan olla työnsä pysyvyyden suhteen luottavainen. Niin Jumalan Kyynelen asteittainen luisuminen mitättömämpien työtehtävien kautta työttömyyteen ja työllisyystoimenpiteiden kohteeksi kuin Kari ja Saija Lehtosen työt omilla aloillaan muistuttavat suuresti Zygmunt Baumanin kuvausta nykyisestä kevyen kapitalismin työelämästä. Tämänhetkisistä suomalaisista työelämän kriitikoista tulevat väistämättä mieleen Juha Siltala sekä Jorma Kalela, joiden esittämän työelämän laadun kärjekkään kritiikin kanssa *Paholaisen haarukan* maailman työelämällä on huomattavan paljon yhtäläisyyksiä.

Lehtosten ammattien valinta *Paholaisen haarukassa* heijastaa jo lähtökohtaisesti sitä, että niiden kuvaamisella osallistutaan uuden työn luonteesta käytävään keskusteluun. Kuten Jorma Kalela kirjoittaa, uuden työn erittely ”on järkevintä aloittaa niistä akateemisen koulutuksen saaneista henkilöistä, jotka edustavat uutta työtä selväpiirteisimmmin” (Kalela 2008, 110). Tällaisiksi

henkilöiksi on *Paholaisen haarukassa* valikoitu Kari ja Saija Lehtonen, joiden työelämää luonnehditaan uuden työn kritiikistä tutuin sanankääntein. Luvussa 2.2. käsiteltiin vieraantumista, ja Lehtosten työelämä tuli jo siinä yhteydessä esille, kun tulkitsin työelämän negatiivisten piirteiden vaikuttavan kielteisesti myös muihin elämänalueisiin. Tässä luvussa esittelen vielä hieman lisää Lehtosten työn niitä piirteitä, jotka kytkevät heidän työelämänsä kuvauksen uuden työn luonteesta käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Ensinnäkin sekä Kari että Saija Lehtosta on Karin käyttämän ilmaisun mukaisesti viime vuosina heiteltu: työnantajien toimeksiannot, kurssit ja koulutustapahtumat, opiskelu- ja harjoittelujaksot sekä työttömyysjaksot ovat tulleet tutuiksi (PH, 53). Jatkuva epävarmuus leimaa varsinkin Kari Lehtosta, joka tietää koko ajan, että ”hän tulisi olemaan heikoilla” (PH, 179), kun rakenteellinen muutos ja teknologian kehitys pyyhkäisisivät hänen ylitseen. ”Hän oli toimittaja, jonka perinteinen osaamiskulttuuri oli hänelle pelkkä painolasti” (PH, 180). Tällainen epävarmuus tai jopa suoranainen tieto siitä, että oma työpaikka lähtee jossakin vaiheessa alta, on juuri sitä, mitä uuden työn kriitikot tarkoittavat puhuessaan yksipuolisesta sitoutumisesta (esim. Siltala 2007, 616–621). Työntekijä sitoutuu työpaikkaansa, koska ei voi tai uskalla tehdä muuta, mutta työnantaja ei enää sitoudu työntekijöihin eikä työntekijän perinteisellä osaamisella ole painoarvoa.

Globaali suurpääoma, josta muun muassa Zygmunt Bauman kirjoittaa kevyttä kapitalismia käsitellessään, päättää lopulta myös Kari Lehtosen työpaikasta. Sama kasvoton, tuulen lailla liikkuva pääoma, joka on tehnyt Jumalan Kyynelestä työttömän, määrää viime kädessä Kari Lehtosen työpaikalla kaiken: ”Keskittynyt pääoma omisti kaikki mediat ja sähköiset kommunikaatiovälineet, seuloi ja kontrolloi uutisten ja viestien sisällön ja määräsi myös Kari Lehtosen kuten käytännössä kaikkien muidenkin työpaikoista” (PH, 159). Vapauden mahdollisuus kyseenalaistetaan *Paholaisen haarukassa* laajalti, ja suurimpana vapauden rajoittajana näyttäytyy – Baumania mukaillen – arvaamattomasti toimiva, keskittynyt suurpääoma salaperäisine investoijineen ja osakkeenomistajineen.

Romaanissa esitettävä Kari Lehtosen työnkuva on esimerkki uuden työn luonteesta. Kotonaan tietokoneella etätöitä tekevällä Lehtosella on periaatteessa sellaisia vapauksia, joista tehdastyöläinen tai avokonttorissa työskentelevä voi vain haaveilla. Kuten uuden työn kriitikot ovat kuitenkin todenneet, kommunikaatioteknologian kehityksen mahdollistamasta tavasta järjestää työ on seurannut myös ongelmia, kun koko työllisyyden laatu ja luonne ovat muuttuneet (esim. Kalela 2008, 123). Työ- ja vapaa-ajan sekoittuminen on ongelma myös Kari Lehtoselle, joka päivästä

toiseen Internetissä työskennellessään tuntee elävänsä ”muurien varjossa” (PH, 52). Lehtonen tietää, että sama teknologia, joka on ensin vapauttanut hänet työskentelemään etätöinä tietokoneen avulla, tulisi lopulta tekemään hänet itsensä tarpeettomaksi.

Saija Lehtosen työ yliopistolla on niin ikään kirjoitettu tarkaksi uuden työn kuvaukseksi. Epävarmuus, työttömyysjaksot ja muut uuden työn varjopuoleet ovat toki hänenkin työssään läsnä, mutta sillä, että kyseessä on nimenomaan yliopiston työntekijä, tuodaan kuvaukseen lisää yhteiskuntakritiikkiä. Jorma Kalela (2008, 125) kritisoi kehitystä, jossa yksityiseltä sektorilta lainattu tulosvastuuajattelu on nostettu suomalaisen korkeakoulupolitiikan ytimeksi. Tutkijan oman ammatillisen osaamisen kehittämisen ja tutkimusrahoituksen ehtojen välille on syntynyt pysyvä jännite. Myös koko yliopiston perusajatus, itsenäisen tutkimuksen edistäminen ja siihen pohjaavan koulutuksen antaminen, on joutunut väistymään, kun yliopistojen toimintaa ovat nousseet hallitsemaan ympäröivän yhteiskunnan tarpeet. (Mp.) Kun Saija Lehtonen yrittää omalta osaltaan vastustaa tätä kehitystä ja keskittyä omaan perustyöhönsä, ei siihen ole olemassa todellisia mahdollisuuksia. ”Minä en ole mikään päivystävä sosiologi, Saija Lehtonen oli sanonut. Mutta: ellei sosiologi ollut päivystävä sosiologi, häntä ei ollut olemassa.” (PH, 113.)

Korkeasti koulutettuja mutta epävarmuudessa eläviä Kari ja Saija Lehosta voisi luonnehtia Jorma Kalelan termein akateemisiksi monisählääjiksi. Kalelan mukaan akateemiset monisählääjät ovat selväpiirteisin esimerkki uuden työn tekijöistä, mutta työelämän muutos on ollut radikaali muillakin sektoreilla. Kalela (2008, 122) kirjoittaa, että ”uusi tapa tehdä työtä [...] tulee ehkä vielä paljaampana esiin naisvaltaisten palvelu- ja hoiva-alojen töissä”. *Paholaisen haarukassa* ei kuvata tällaisten ammattien edustajia, mutta työelämää kuvatessaan ekstradiegeettinen kertoja ottaa kriittiseen sävyyn kantaa tähän kehitykseen: ”Joka hetki miljoona suomalaista naista teki työtä jaksamisensa ääri rajoilla firmoissa, jotka keräsivät yrityspalkintoja samaan aikaan kun naiset kävivät vessassa itkemässä ja napsimassa masennuslääkkeitä” (PH, 115).

Paholaisen haarukan laaja, työssä käyvä keskiluokka siis sinnittelee ja selviytyy arjessa parhaansa mukaan. Työelämä aiheuttaa laajasti ongelmia, jotka heijastuvat henkilöiden muuhunkin elämään, mutta töissä on kuitenkin pakko käydä, koska työttömyyden kohdatessa seuraukset olisivat tuhoisat. Työssäkäyviä kutsutaankin romaanissa ”palkkaorjiksi”, jotka ovat ”nykyajan orjia, rahoitusmarkkinoiden vankeja” (PH, 73). Kurjistuvaa keskiluokkaa kuvataan romaanissa niin paljon ja sen asemasta luodaan niin synkkä kuva, että se tuntuu yhdeltä romaanin keskeisimmistä kuvauksen kohteista. Aiemmissä tutkimuksissa on keskitytty niin voimakkaasti *Paholaisen*

haarukan menestyjiin ja häviäjiin, ennen muuta Lari Laineeseen ja Jumalan Kyyneleen, että keskiluokan tematisointi on jäänyt tutkimuksessa melko vähälle huomiolle.

Työssä käyvälle keskiluokalle ei anneta *Paholaisen haarukassa* juuri menestymisen mahdollisuuksia. Tässä mielessä se muistuttaa Arto Salmisen romaania *Varasto* (1998), joka on kapitalismikriittisenä ja yhteiskunnan luokkarakennetta kuvaavana teoksena asetettavissa sen kanssa samalle jatkumolle. Molemmissa romaaneissa keskiluokan ja työväenluokan tulevaisuus nähdään erittäin synkkänä. *Varastossa* kovaa kohtaloa povataan ennen kaikkea ruumiillista työtä tekevälle luokalle: ”Semmonen ylpeä ja sivistynyt ja järjestäytynyt duunari poljetaan kaulaa myöten sianpaskaan ja sanotaan, että nyt on lama. Ja sinne se jätetään, kilpailukyvyn nimissä. Tilalle on tullut työssäkäyvä köyhälistö, ihan niin kuin Amerikassa.” (Salminen 1998, 86.) *Paholaisen haarukassa* kovat ajat odottavat laajemmin koko keskiluokkaa: ”Hän [Kari Lehtonen] kuului keskiluokkaan, jonka kohtalo tulisi olemaan kova. Joka hävitettäisiin maan päältä.” (PH, 179.)

Kari Lehtosen kohtalosta vihjataan romaanissa siis monin paikoin. Lopulta ennusmerkit käyvät toteen ja Lehtosen annetaan toimia *Paholaisen haarukassa* esimerkkinä siitä, mikä keskiluokkaa saattaa olla odottamassa. Aivan kuten Jumalan Kyynelen elämäntarina toimii karikatyyrimäisenä esimerkkinä yhdestä ihmiskohtalosta, käytetään myös Kari Lehtosta vastaavalla tavalla esimerkkitapauksena. Lopulta hän nimittäin menettää työpaikkansa samoihin aikoihin kuin hänen ja Saijan avioliitto päättyy. Tästä alkaa hänen elämässään jyrkkä alamäki, joka johtaa alkoholisoitumiseen ja suoranaiseen rappioon. Tämä Kari Lehtosen tarinan surullinen loppu on jäänyt aiemmissa tutkimuksissa kokonaan mainitsematta, kun hänet on automaattisesti luettu teoksen voittajiin kuuluvaksi. Todellisuudessa Kari Lehtonen on vaikea nähdä voittajana, kun hän ensin on sinnitellyt aikansa työelämässä ja odottanut koko ajan vääjäämättömästi tapahtuvaa työttömäksi jäämistä ja sen jälkeen ajautunut lähes rappioalkoholistiksi.

Kari Lehtosen henkilöahmo on Juha Seppälän tuotantoa tuntevalle lukijalle tunnistettava. Eksistentiaaliset ongelmat, vieraantuneisuus ja onnettomat loput ovat Seppälän romaanien henkilöille tyypillisiä. Usein kuvauksen kohteena on nimenomaan keskiluokkainen, keski-ikää lähestyvä mies, joka kamppailee elämän merkityksettömyyden kanssa. Kari Lehtosessa on kuitenkin henkilöahmona merkillepantavaa, että hänen avullaan esitetään siirtyminen yhteiskuntaluokasta toiseen. Menestyvä, koulutettu verkkotuottaja valahtaa yhteiskunnallisesta positiosta toiseen radikaalilla tavalla. Lehtosen tapaus on *Paholaisen haarukassa* ainoa esimerkki yhteiskuntaluokasta toiseen siirtymisestä, ellei lasketa takaumien avulla kerrottua Saija Lehtosen

nousua suhteellisen vähävaraisen maalaistalon tyttärestä korkeasti koulutetuksi sosiologiksi – tämä sosioekonominen nousu on tapahtunut menneen, entisen ajan Suomessa, jossa koulutuksen hankkimisella oli paremman elintason tavoittelussa suurempi arvo.

Jälleen *Paholaisen haarukan* esittämä kuva yhteiskuntaluokkien luonteesta muistuttaa uusimman tutkimustiedon esittämiä tuloksia, sillä sosiaalinen vajoaminen on myös sukupuolittunut ilmiö: suomalaisten miesten liikkuvuus isiaän korkeampiin luokka-asemiin on vähentynyt ja sosiaalinen vajoaminen lisääntynyt, kun taas naisten sosiaalinen kohoaminen on lisääntynyt jonkin verran (Härkönen 2010, 56). Kari Lehtosen asema on perustunut työhön, ja kun se katoaa – samoihin aikoihin kuin Lehtosten avioliitto päättyy –, ei hän pysty säilyttämään samaa yhteiskunnallista asemaa ja elintasoa. Hänelle käy kuten Jumalan Kyynelelle: työpaikan mukana katoaa elämästä mielekkyys ja alkaa syöksykierre alaspäin. Kari Lehtosen kohdalla heikentyvän sosioekonomisen aseman analogiana toimii asumismuodon muuttuminen. Karin ja Saijan yhteinen kolmio vaihtuu Karilla ensiksi vuokrataksioon ja lopulta tämän aseman yhä heikentyessä yksioon (PH, 240) – näin vuokratyö toimii jälleen, aivan kuten Jumalan Kyynelen ja osin Klausin kohdalla, heikoimmin pärjäävän kansanosan symbolina, niin kuin jo luvussa 3.2. esitin.

Tulkintani mukaan *Paholaisen haarukan* representaatio keskiluokasta on kaiken kaikkiaan synkkä ja pessimistinen. Suurinta onnettomuutta aiheutuu työelämästä ja sen huonosta laadusta ja kuluttavuudesta sekä siitä alituisesta pelosta, että työt loppuvat. Työtöntä uhkaa ajautuminen yhteiskunnan marginaaliin, eikä toimivia tukiverkkojakaan ole olemassa, kun työllisyys- ja sosiaalitoimet ovat osoittautuneet toimimattomiksi. Suomalaisen nykykirjallisuuden traditioon kytkettynä *Paholaisen haarukka* ei kuitenkaan ole poikkeuksellinen keskiluokan kuvauksessaan. Helena Sirénin tutkimuksessa *Romaanihenkilö vailla työtä* (2008) esitetään runsaasti esimerkkejä suomalaisista nykyromaaneista, jotka välittävät vastaavaa kuvaa suomalaisen keskiluokan tilanteesta.

Sirénin (2008, 66) tutkimuksen mukaan suomalaisille työttömyyttä tematisoiville romaaneille on tyypillistä, että työttömyys voi niissä kohdata ketä tahansa. Myös korkeasti koulutetut ja vakituisessa työsuhteessa olevat voivat joutua työttömäksi. Kertomustyypeistä yleisimpiä ovat kurjuuskertomukset ja tuhoutumistragediat. Niissä työttömäksi jäävä romaanihenkilö kärsii yleensä muistakin ongelmista kuin pelkästä työttömyydestä eikä löydä keinoja selviytyä työpaikan menettämisestä aiheutuvista ongelmista. Romaanin työtön nähdään edelleen poikkeuksena yhteiskunnan normeista, ja vaikka koko työkulttuuri onkin muuttunut perinteisen

palkkatyöyhteiskunnan ajoista, kokee työtön edelleen ulkopuolisuuden, irrallisuuden ja toiseuden tunteita. Lohduttomien kertomusten lisäksi työttömyysromaneista löytyy selviytymistarinoita, mutta edes niissä työttömäksi jääneet romaanihenkilöt eivät onnistu nousemaan varsinaisiksi työn sankareiksi tai menestyjiksi. (Mt., 66–67.) Parhaimmillaankin työttömyyden ja pätkittäisen työelämän kanssa kamppailevat romaanihenkilöt edustavat työmarkkinoilla sinnittelijöiden tai selviytyjien ryhmää.

Helena Sirénin tutkimuksen tulosten valossa *Paholaisen haarukan* synkkä pessimismi keskiluokan asemasta tuntuu siis jatkavan nykykirjallisuudessa esiintyvää tapaa kuvata suomalaisen yhteiskunnan ja varsinkin sen työelämän tilaa. *Paholaisen haarukan* maailma on kova ja armoton: niillä, joilla menee huonosti, menee todella huonosti, ja nekin, joilla vielä on työpaikka olemassa ja elämä raiteillaan, elävät jatkuvassa pelossa työpaikan menettämisestä. Ekstradiegeettisen kertojan tiivistys kiteyttää keskiluokan roolin *Paholaisen haarukan* maailmassa: ”Keskiluokka rakastui, erosi ja söi masennuslääkkeitä. Keskiluokka otti lainaa. Keskiluokka nussi ja poti impotenssia. Keskiluokka syntyi ja keskiluokka kuoli.” (PH, 179.) Elämän mielekkyyttä romaanissa nakertavat muun muassa turvattomuuden tunne, kyvyttömyys vaikuttaa omaan elämään, sosioekonomisen nousun vaikeus ja epätydyttävän työelämän aiheuttama vieraantuneisuus.

3.4. Lari Laine ja yhteiskunnan uusi eliitti

Varallisuudenhoitaja Lari Laine on kiistatta *Paholaisen haarukan* henkilöistä menestyvin: korkeasti koulutettu, hyväpalkkainen, perheellinen ihminen. Hän tuntuu olevan koko romaanin henkilöistä ainoa, joka on turvassa tietyiltä kapitalistiseen yhteiskuntaan sisältyviltä vaaroilta ja ”riskiyhteiskunnan tuottamalta turvattomuudelta”, kuten Erkki Sevänen (2013, 338) on asian muotoillut. Häntä ei uhkaa työpaikan menettäminen eivätkä hänen asemaansa heilauta edes suhdannevaihtelut tai taloudelliset taantumat. Hän on päässyt tilanteeseen, jossa hän pääsee hyötymään siitäkin, että muilla on taloudellisesti vaikeaa: mitä useammaksi vuodeksi hän saa sitoutettua asiakkaansa asuntolainaan, sitä enemmän hän hyötyy. Mutta millaisia tekijöitä Lari Laineen menestyksen taustalta löytyy? Mitkä seikat ovat mahdollistaneet hänen pääsynsä näin vahvaan ja taloudellisesti turvattuun asemaan? Nämä kysymykset ovat jääneet pitkälti tutkimatta, samoin kuin on jäänyt luomatta kokonaiskuva siitä, millainen on ylimmän yhteiskuntaluokan edustajan toimintaposition *Paholaisen haarukan* maailmassa. Aiemmissa tutkimuksissa on käsitelty Lari Laineen roolia romaanin voittajiin kuuluvana, mutta analyysia ei ole laajennettu koskemaan koko yhteiskunnan ylintä luokkaa ja sen olemusta.

Aiemmassa tutkimuksessa (esim. Sevänen 2013, 333–335) on korostettu Larin roolia paitsi järjestelmän voittajana myös finanssipääoman hallitseman markkinakapitalismin toimintatapojen kuvaajana, jonka antamaa informaatiota nykykapitalismin luonteesta voidaan pitää suhteellisen pätevänä. Rahamarkkinoiden tuntijana ja uusliberaalin kapitalismin puolestapuhujana Lari Laineen roolin *Paholaisen haarukassa* voi nähdä samankaltaiseksi kuin luvun alussa esittelemäni Jukka Hopeaniemen Kari Hotakaisen romaanissa *Jumalan sana* (2011). Molempien henkilöiden tehtävänä on antaa romaanin kompositiossa ääni finanssikapitalismille, mutta tietyistä yhtäläisyyksistä huolimatta he tulevat luoneeksi kapitalistisen yhteiskunnan luonteesta hieman erilaista kuvaa, kuten myöhemmin tässä luvussa osoitan.

Lari Laine kuuluu aiemmin esitellyn EG-taulukon mukaisessa luokittelussa selvästi ylempien professioammattien luokkaan. Juuri tämän luokan erityisasemaan yhteiskunnassa liittyy monia kiinnostavia ilmiöitä, mikä näkyy *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa* -kirjan analyysissä läpi teoksen (Erola 2010, 31). Lari Laineen yhteiskunnallista asemaa tarkastellessani kyseinen tutkimusteos on juuri tästä syystä erityisen käyttökelpoinen: siinä analysoidaan suomalaisen yhteiskunnan parhaiten menestyvän osan tilannetta ja erityisasemaa verrattuna kaikkiin muihin ryhmiin. Lari Laineen edustaman ylemmän professioluokan vahva asema yhteiskunnassa tulee *Paholaisen haarukassa* voimakkaasti esiin, ja *Luokaton Suomi?* -teos auttaa analysoimaan tämän erityisaseman luonnetta. Myös Laura Kolben teos *Yläluokka. Olemisen sietämätön vaikeus* (2014) auttaa luonnehtimaan yhteiskunnan uuden eliitin olemusta, arvoja ja elämäntapaa. Tässä alaluvussa laajennan aiempien tutkimusten kuvaa, jossa Lari Laine nähdään kapitalismia analysoivana järjestelmän voittajana, siten, että tulkitseen hänet omanlaisekseen karikatyyriksi, jonka tehtävänä on kuvata *Paholaisen haarukan* yhteiskunnan ylintä luokkaa.

Luokkaproblematiikan esiinnousu suomalaisessa nykykirjallisuudessa on painottunut kriittis-realistisen perinteemme mukaisesti vähävaltaisten luokkien kokemukseen. Silloin, kun on kuvattu liikemaailman kapitalistien ja muiden ylempien luokkien edustajia, on keskitytty esimerkiksi vieraantumiseen ja yläluokkaisuuden moraalisiin neulansilmiin. Uusliberalistista yläluokkaa kuvaavissa romaaneissa yleisin kirjallisuudenlaji on 2000-luvun puolella ollut satiiri, ja samaan aikaan luokkatematiikan yleistymisen kanssa on alkanut syntyä uusliberalististen puhetapojen parodiaa ja ironisointia. (Ojajärvi 2013, 139 & 142.) *Paholaisen haarukan* kuvaus ylimmistä yhteiskuntaluokista kytkeytyy saumattomasti tähän jatkumoon. Vaikkei romaania kokonaisuudessaan voida mielestäni laskea puhtaasti satiiriseksi, on sen kuvauksessa nimenomaan

uusliberalistisen yläluokan käyttämästä kielestä ja ihmiskuvasta löydetty aiemmassa tutkimuksessa myös satiirisia piirteitä.²⁴

Analyysini *Paholaisen haarukan* kuvaamasta ylimmästä yhteiskuntaluokasta rakentuu siis pitkälti Lari Laineen elämää kuvaavan tarinalinjan sekä ektradiegeettisen kertojan ja Larin itsensä kertomien jaksojen varaan. Näissä osuuksissa käsitellään vauraan, ylemmän professioluokan perheen elämää ja taustoitetaan se alkamaan Larin lapsuudesta saakka. Larin ja Jumalan Kyynelen elämänkaarta käytetään romaanissa pitkälti samassa tarkoituksessa: heidän avullaan kuvataan kahden erilaisista lähtökohdista olevan henkilön elämä lapsuudesta pitkälle aikuisuuteen ja kumpaankin liitetään runsaasti luokkataustaan kytkeytyviä ominaisuuksia. Näin yhden henkilön tarina laajennetaan kuvaukseksi koko yhteiskuntaluokasta ja luodaan karikatyyrin kaltaisen hahmon avulla eräänlainen mallitarina siitä, millainen saattaa olla luokkataustan merkitys ihmisen elämässä.

Ensimmäinen havainto *Paholaisen haarukan* yläluokasta on se, että siihen kuulumisen on periytyvää. Aiemmassa tutkimuksessa on puhuttu jo paljon *Paholaisen haarukan* deterministisestä sävystä (esim. Sevänen 2013, 320) ja viitattu sillä ihmisen voimattomuuteen globaalin markkinakapitalismin edessä. Vähemmälle huomiolle on jäänyt jo lapsuudesta alkava eriarvoisuus, joka määrää romaanin henkilöiden myöhempää elämäntulkua kohtalokkaan voimakkaasti. Yhtä lailla kuin romaanissa korostetaan Jumalan Kyynelen saaneen kotoaan elämäneväiksi puoli pussillista luumuja (PH, 164 & 167), alleviivataan Laineiden varakasta ja pullantuoksuista kotia (PH, 167) ja vanhempia, joilla on Lauri Laineen kellosepän ammatin kautta ”huomattava nettovarallisuus” (PH, 205). Elokuvaa tekevä Laura Laine²⁵ pohtii omaa helppoa ja turvallista lapsuuttaan ja toteaa, että ”[k]ellosepät ovat rikkaita miehiä, heillä on kultaa” (mp.).

”Mikä osuus elämässä on sattumalla, irrationaalilla, sillä että joudut aloittamaan sen puolella pussillisella luumuja?” (PH, 167) Lari Laine pohtii. Tämä on yksi *Paholaisen haarukan* keskeisistä teemoista, johon sen maailmassa on olemassa yksiselitteinen vastaus: hyväosaisuus ja huono-osaisuus periytyvät sukupolvelta toiselle. Romaanin tapahtuma-aikana ei nähdä nousuja sosiaalisessa asemassa, kun kaikki sosiaalinen liikkuvuus tapahtuu yhteiskuntaluokissa alaspäin. Tällainen näkökulma sosiaaliseen liikkuvuuteen, jota yleisesti pidetään mahdollisuuksien tasa-arvon

24 Erkki Sevänen (2013, 344) ei tulkitse *Paholaisen haarukkaa* satiiriksi, koska siitä puuttuu satiirin keskeinen piirre: se ei tee kohdettaan naurunalaiseksi tai karnevalisoi sitä. Jarko Lemmetyn pro gradu -tutkielmassa (2013, 46) sen sijaan korostetaan, että *Paholaisen haarukkaa* voidaan lukea myös satiirina, jonka kärki suuntautuu kapitalistisen ideologian kaikkivoipuuteen.

25 Itse asiassa romaanissa annetaan vihjeitä, että kertoja ei tässäkään kohdassa ole Laura Laine vaan hänen äänellään puhuva Lari.

mittarina, on tulkittavissa kannanotoksi ja osallistumiseksi luokkarakenteesta käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun. *Paholaisen haarukassa* mahdollisuuksien tasa-arvoa ei ole olemassa, kuten ei varsinaisesti vapaita valintojakaan, ja tätä tilannetta korostetaan sosiaalisen aseman periytyvyydellä.

Sosiologiassa ja yhteiskuntatieteissä sosiaalista liikkuvuutta on tutkittu paljon, ja viime vuosina se on noussut jälleen laajalti esiin. Vanhempien ja lasten sosioekonomiset asemat ovat yhteydessä toisiinsa kaikissa länsimaissa, mutta periytyvyyden voimakkuus vaihtelee sekä maiden välillä että eri ajankohtina (Härkönen 2010, 64–65). Merkittävä osa sosiaalisesta liikkuvuudesta selittyy maakohtaisilla eroilla luokkarakenteessa sekä yhteiskunnan rakennemuutoksella. Sosiologit ovat kuitenkin kiinnostuneempia suhteellisesta liikkuvuudesta, jossa maakohtainen ja ajallinen vaihtelu luokkarakenteessa on vakioitu. Tällaisissa tarkasteluissa Suomi on perinteisesti näyttänyt melko avoimena yhteiskuntana, jossa vanhempien ja lasten luokka-asemien välinen yhteys on ollut melko heikko ja suhteellinen liikkuvuus suurta. Yhteiskunnallisessa keskustelussa on kuitenkin viime aikoina esitetty huolestuneita puheenvuoroja yhteiskunnan jähmettyämisestä ja sosiaalisen liikkuvuuden vähenemisestä. Vaikka tutkimus ei täysin tuekaan pahimpia pelkoja, on 1990-luvulla alkaneen eriarvoistumisen jäljiltä olemassa viitteitä siitä, että suhteellinen liikkuvuus olisi vähenemässä. Tässä suhteessa tutkimus ei kuitenkaan pysty vielääkään antamaan täsmällistä tietoa kaikista vaikutuksista, joita 1990-luvun laman aikana varttuneiden ja silloin työuransa aloittaneiden ikäluokkien keskuudessa ilmenee. (Mp.)

Paholaisen haarukan maailmassa eriarvoinen lapsuus johtaa siis eriarvoiseen asemaan aikuisena. Elämänpolkujen eriytyminen alkaa jo varhaislapsuudessa ja näkyy muun muassa asuinalueiden erilaisuutena. Vauraampien kotien lapset hankkivat muita korkeamman koulutuksen, joka johtaa myöhemmin parempaan elintasoon. Tällaista ideaalitulannetta Laineiden perheen avulla kuvatessaan *Paholaisen haarukka* esittää yhteiskuntatieteen näkökulmasta uskottavalta tuntuvan näkemyksen siitä, kuinka nyky-Suomessa voidaan tyypillisesti päätyä yläluokkaiseen asemaan. Toisaalta suomalainen yläluokka ei ole koskaan ollut sosiaalisesti yhdenmukainen ryhmä, vaan yläluokkaan on kautta historian tultu erilaisia polkuja. Parhaiten pärjäävä yhteiskuntaluokka, jota kutsun myös yhteiskunnan eliitiksi – samalla tavalla termejä käyttää rinnakkain myös Laura Kolbe teoksessaan *Yläluokka. Olemisen sietämätön vaikeus* (2014) –, on taloudellisesti turvatussa asemassa, ja sen toimintamahdollisuudet ovat muihin nähden aivan erilaiset. *Paholaisen haarukassa* tämä näkyy muun muassa kulutustottumuksiin, makuun ja ulkoiseen habitukseen liittyvissä asioissa.

Romaanin pääasiallisena intradiegeettisenä kertojana Lari Laine pääsee käyttämään määrittelyvaltaa muihin nähden. Paljastavampaa kuin mitä hän itsestään ja omista tavoistaan kertoo on usein se, mitä ja millaisella äänensävyllä hän kertoo muista. Samalla tavalla kuin Jussi Ojajärvi (2015, 200–201) puhuu Arto Salmisen romaanien yhteydessä projektiivisen luokkaidentifikaation prosessista, voidaan Lari Laineen arvoja ja arvostuksia päätellä siitä, miten hän näkee muut, itseensä nähden alempien yhteiskuntaluokkien edustajat. Ojajärven (2015, artikkelikäsitelmä) mukaan luokkapohjainen ”roskavaen” tai ”elävien roskien” hyljeksintä tuntuu yleistyneen Suomessa 2000-luvulla, ja Arto Salmisen romaaneissa esiintyvän likaisen luokan figuurin hän tulkitsee tämän puhettavan kritiikiksi (mp). *Paholaisen haarukassa* uusliberalistisen kapitalismin nimeen vannovan Lari Laineen kerronta heijastaa kiinnostavalla tavalla vastaavaa diskurssia. Jumalan Kyynelen jäätyä työttömäksi tästä tulee Larin mielestä turha, tarpeeton, jopa roska: ”[N]ämä kädet ovat tavara, roska. Roskakädet. Niissä ei näkynyt työpanosta, jota olisi voinut myydä jollekulle” (PH, 135). Roskaksi muuttuminen on Larin ihmiskuvassa totta, ja rosakaksi muuttunut ihminen on arvoton. ”Kun ihminen muuttuu rosakaksi, hänen arvonsa ei nouse” (PH, 133).

Lari Laineen asennoituminen alempia yhteiskuntaluokkia kohtaan on siis jossakin määrin samantapaista kuin mitä on nähty Arto Salmisen romaaneissa. Jos Lari Lainetta verrataan Kari Hotakaisen *Jumalan sana* -romaanin Jukka Hopeaniemeen, joka toimii hänelle hyvänä verrokkina uusliberalistisen kapitalismin diskurssin ylläpitäjänä, Laineen suhtautuminen on kuitenkin vähemmän vihamielistä. Siinä missä Hopeaniemi puhuu alempien yhteiskuntaluokkien edustajista loisina tai rottina, Lari Laineen asennoituminen on lähinnä välinpitämätöntä. Jumalan Kyynelkään ei häntä liiemmin kiinnosta, vaikka tämä on lyönyt hänen isänsä aivokuolleeksi: ”En tiedä mikä olento hän on, mitä lajia, minkälaisen merkitysten maailmasta hän tulee ja miksi hänen kaltaisensa ovat olemassa. Ennen pitkää hänelle luetaan tuomio ja hänet viedään pois.” (PH, 236.) Lari Laineelle Jumalan Kyynelen ja muiden häviäjiksi luokittelemiensa henkilöiden olemassaolo on yhdentekevää. Itse asiassa Larin välinpitämätön suhtautuminen isänsä pahoinpitelijään ja koko traagiseen tapahtumaan – ”Minulta ei liikene hänelle myötätuntoa. Eikä mielenkiintoa.” (PH, 236.) – tuo väistämättä mieleen Albert Camus'n *Sivullisen* (1942), jossa äidin kuolema ei hetkauta teoksen päähenkilö Meursaultia ollenkaan²⁶. Juha Seppälän tuotantoa tuntevalle lukijalle tällainen viittaus Camus'n eksistentialismin klassikkoon on muistuma Seppälän romaaniutuotannolle tyypillisestä ominaispiirteestä: teoksesta toiseen kaikuvasta eksistentialististen ongelmien temasta.

26 Vaikka lainauksessa Larin välinpitämättömyys kohdistuu hänen isänsä pahoinpidelleeseen Jumalan Kyyneleen, hän ei missään vaiheessa ilmaise varsinaista surua tai mielenliikutusta isänsä tilanteesta.

Kulutustottumuksia ja makua ei *Paholaisen haarukassa* kuvata kovinkaan paljon, mutta yhteiskuntaluokkien eroja ilmennetään myös niiden avulla. Selkeimmin erot tulevat esiin ruokailuun liittyvissä kuvauksissa. Kun taksikuski Klaus ruokailee työvuoronsa aikana, hän hakee hämärästä, ikkunattomasta kellarikerroksen hampurilaispaikasta mukaansa hampurilaisen kaikilla mausteilla ja syö sen autossa mitään ajattelematta tai tuntematta (PH, 24). Kotonaan hän syö pahalta maistuvia tarjoushintaisia kasvisnukkeja, jotka hän sylkee suustaan, sekä purkkisardiineja ja ruisleipää (PH, 217). Lari ja Laura Laine sen sijaan juhlistavat hääpäiväänsä käymällä idyllisessä merenrannan kalaravintolassa syömässä (PH, 107), ja Lauri Laineen ruokasalissa koko perheen yhteisellä lounaalla ruokailusta nautitaan, vaikka muilta osin pystyssä onkin vain ”perheteatteri”, jota pidetään yllä lähinnä taloudellisten siteiden vuoksi: ”[s]yöminen oli ainoa asia josta he yhdessä saattoivat nauttia” (PH, 193). Ruokailun yhteydessä kuvataan ruokasaliksi kutsuttua huonetta, jossa tammiviiluisessa kirjahyllyssä on runsaasti Laineiden lasten valokuvia. Niissä näkyy eteenpäin tulevaisuuteen suunnattuja katseita, jatkuvuutta ja elämänhallintaa. (Mp.) Koti kuvataan siis paljon vauraammaksi ja hienommaksi kuin Jumalan Kyynelen tai Klausin yksiöt, ja samalla korostetaan Laineiden lapsuudenkuvista huokuvaa optimismia.

Eri yhteiskuntaluokkien erilaiseen makuun törmää myös Saija Lehtonen. Hän on kotoisin melko vaatimattomasta maalaispitäjän talosta ja sittemmin päätynyt sosiaalisen nousun myötä yliopistoon tutkijaksi. Hänen nousunsa on tapahtunut jo paljon ennen romaanin tapahtuma-aikoja, ennen tuoreinta rakennemuutosta ja kapitalismin uutta murrosta. Ainakaan sen ajan Suomessa ruokailu- ja makutottumukset eivät olleet eri yhteiskuntaluokissa ja eri puolella Suomea samanlaiset: Saijan oli ”pakko oppia juomaan aterialla punaviiniä ja tuntemaan etnisiä keittiöitä” (PH, 85). Maalaistalon tyttären täytyi opetella kaupungissa uudenlainen, urbaanimpi ja yläluokkaisempi identiteetti, jonka yhdeksi elementiksi nähdään tietynlaiset ruokailutavat ja -tottumukset. Kuluttamalla luotavaan identiteettiin viitataan myös kohtauksessa, jossa Saija Lehtonen tapaa elokuvaa valmistelewan Laura Laineen. Lauran varakas tausta näkyy vaatteissa, joiden merkit on tarkkaan harkittu ja jotka ovat ”ehdottomasti kalliita ja hyvälaatuisia” (PH, 190), kun taas Saijan vaatetus ja kulutustottumukset ovat hyvin erilaisia. Saijalla on ”[k]irppiskuteita, paljon hameita, villatakkeja, ylisuuria puseroita”, ylipäättään halvempia ja statusarvoltaan vähäisempiä vaatteita kuin Lauralla, ja ainoa yhdistävä tekijä heidän ulkoasussaan, kummaltakin löytyvä musta toppi, on ”sattuma joka alleviivasi heidän erilaisuuttaan” (mp.).

Lari Laineella on taloudellisesti turvatun asemansa ja varallisuudenhoitajan työnsä myötä paljon valtaa. Tätä hän käyttää suhteessa asiakkaisiinsa, joita hän ei itse asiassa pyri edes auttamaan vaan

yrittää hyötyä heistä heidän omien etujensa vastaisesti niin paljon kuin mahdollista. Lisäksi hän ylläpitää uusliberalistista diskurssia ja käyttää intradiegeettisenä kertojana määrittelyvaltaa kaikkiin muihin nähden. Työttömäksi jääneen Jumalan Kyynelen hän määrittelee arvottomaksi roskaksi ja ”luuseriksi” (PH, 122), ja tietyn työttömien sekä osa-aikaisten pätkätyöläisten joukon hän näkee ihailemansa järjestelmän kannalta välttämättömäksi. Työttömien reservin ylläpitäminen on kapitalismikriitikoiden usein kritisoima piirre. Kriitikoiden mukaan työttömien reservin tosiasiallinen tarkoitus on pitää työntekijöiden palkkatoiveet ja muut vaatimukset kurissa sekä toimia sopivana pelotteena. Se, että työttömien joukko kasvaa ja sille ei anneta edes täyttä ihmisarvoa, ei aiheuta Lari Laineelle moraalisia ongelmia.

Moraalin puute on Lari Laineelle ja hänen edustamalleen ajatusmaailmalle leimallinen piirre. *Paholaisen haarukka* esittää, että solidaarisuus on kadonnut kaikilta yhteiskunnan tasoilta, mutta kaikkein voimakkaimmin moraalittomuus koskettaa niitä, jotka ovat etuoikeutetuimmassa asemassa. Lari Laineen omaneduntavoittelu on täysin peittelemätöntä, eikä hän yritä selitellä omaa moraalittomuuttaan muulla kuin sillä, että hänen ajatusmaailmassaan jokainen on vastuussa vain itsestään. ”Olet vastuussa itsestäsi, et muista. Etiikka on sitä, että juuri sinä toteutat itseäsi” (PH, 111), hän kiteyttää itsekkyyttä ja yksilöllisyyttä ylistävän moraalisen ohjenuoransa. Lari Laineen mukaan maailmassa on päädytty tilanteeseen, jossa ”moraali ja äly sulkevat toisensa pois” (PH, 177) eikä älykkäällä ihmisellä ole varaa moraaliiin.

Sama moraalikato vaivaa *Paholaisen haarukassa* myös muun muassa kirkkoa, johon on uusliberalistisen kapitalismin myötä levinnyt voitontavoittelun ajatus. ”Meidän kirkkomme ei luovu ihokkaastaan, se sijoittaa” (PH, 124). Ahneuden ja itsekkyyden tullessa yhä hyväksytyimmiksi ja jopa hyveellisiksi piirteiksi voidaan yksilön itsekkyyttä perustella kirkon esimerkillä: ”Moraalisimmatkaan meistä eivät luovu mistään. Miksi minun pitäisi?” (PH, 124.) Markkinatalouden termit ja käytänteet ovat levinneet paitsi kirkon myös politiikan alueelle. ”Poliittiset puolueet olivat pörssiyrityksiä”, joiden kilpailukyky tulisi mitata ”omistaja-arvon kehityksellä” (PH, 214), toisin sanoen yhteisten asioiden ajamisesta on politiikassakin siirrytty markkinalogiikan noudattamiseen. Solidaarisuuden katoaminen sekä itsekkyyden ja ahneuden lisääntyminen tuntuvat siis alkaneen yhteiskunnan ylätasoilta, kuten politiikan, uskonnon ja yrityselämän alueilta.

Suuryritysten, pankkien, osakkeenomistajien ja sijoittajien – siis hyvin laajalti koko ylimmän yhteiskuntaluokan – moraalittomuus on *Paholaisen haarukan* keskeisimpiä kritiikin kohteita.

Yksittäisen ihmisen tai kokonaisten yhteiskuntaluokkien ahdinko ei paina vaakakupissa mitään, kun ylimpänä arvona on raha ja osakkeenomistajille tuotettu maksimaalinen voitto. Ajatus moraalittomasta yläluokasta on ollut paljon esillä muun muassa Christopher Laschin teoksen *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (1995) jälkeen. Siinä Rochesterin yliopiston historian professori Lasch käyttää termiä ”eliitin petos”, jolla hän tarkoittaa uuden globaaliajan pärjääjiä, jotka ovat vapauttaneet itsensä moraalista, paikallisista vastuista ja velvoitteista.

Laura Kolben mukaan Laschin analyysia eliitin petoksesta voidaan soveltaa myös suomalaiseen yläluokkaan. Kotimaaton, kosmopoliittinen ja kunniaton eliitti on pettänyt maansa, kääntänyt selkänsä kansalle ja katkaissut siteet historiaansa ja juuriinsa (Kolbe 2014, 251). Globalisaatio ja yritysten vallan kasvu ovat irrottaneet talouden eliitit yhä kauemmas suuryrityksiin perinteisesti liitetystä isänmaallisuudesta (mp). *Paholaisen haarukan* maailmassa taloudellinen eliitti on kokonaan vapauttanut itsensä moraalista. Lari Laine ei itsekään pidä itseään ensisijaisesti kansalaisena tai perinteisessä mielessä edes ihmisenä, jolla olisi oikeuksia ja velvollisuuksia, vaan hän rinnastaa itsensä yrityksiin, joiden ainoa tehtävä on tuottaa omistajilleen voittoa.

Olin kytkenyt elämäni ja kohtaloni rahaan, eikä minulla ollut oikeutta valittaa. En pitänyt itseäni kansalaisena, olin rahan puolella. Koska suuryrityksillä ei ollut perimmäisiä oikeuksia ja velvollisuuksia samalla tavalla kuin ihmisillä oli – ne olivat pelkkiä rahan tekemistä varten rakennettuja koneita – ei minullakaan niitä ollut. Nuo koneet olivat määritelmällisesti itsekkäitä olioita. (PH, 79.)

Tätä taloudellisen yläluokan moraalittomuutta, jota Lari Laine *Paholaisen haarukassa* edustaa, romaanin sisäistekijä kritisoi. Erkki Sevänen (2013, 333 & 335) on kirjoittanut, että romaanissa valotetaan Lari Laineen avulla sitä mielenlaatua, jonka pohjalta kapitalismi toimii, ja samaan aikaan otetaan siihen kriittinen suhtautuminen, mikä ilmenee siten, että Larin arvomaailma on ristiriidassa romaanin ekstradiegeettisen kertojan ja sisäistekijän kanssa. *Paholaisen haarukan* kompositioon ja etenemissuuntaan liittyvät tekijät viittaavat siihen, että sitoutuessaan ensisijaisesti rahaan Lari edistää yhteiskunnan henkistä ja ruumiillista pahoinvointia (mt., 335). Tästä analyysistä on helppo olla Seväsen kanssa yhtä mieltä: ahneuden, moraalittomuuden ja jatkuvan voitontavoittelun seuraukset ovat niin romaanin yksilöille kuin koko yhteiskunnalle turmiolliset.

Paholaisen haarukka osallistuu kapitalismikriittiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun myös yläluokan ahneuden kritiikkinsä osalta. Ari Ojapellon poleeminen *Ahneuden aika. Kuinka pääoman ahneus tekee teknologian avulla ihmisen tarpeettomaksi?* (2006) on aikalaikirjallisuuden joukossa

tunnettu ja paljon keskustelua herättänyt esitys yrityselämän, pankkien ja sijoittajien ahneudesta ja moraalittomuudesta. Yhteiskuntavastuun pakoilu on rakennettu sisälle järjestelmään, joten esimerkiksi yksittäisen yritysjohtajan syyttelyn sijaan katse tulisikin kääntää koko systeemiin. Jos nimittäin yritys ei tuota voittoa sijoitetulle pääomalle, yrityksen johtaja on melko pian entinen, ja jos kilpailukyvyyn nimissä on saneerattava, niin vapaassa markkinataloudessa yritysjohtajan on vähennettävä työntekijöiden määrää, jotta voisi säilyttää oman työpaikkansa. (Mt., 105.) *Paholaisen haarukassa* Lari Laine valottaa mielenlaatua, joka ihailee tällä tavalla rakennettua, kylmää ja kovaa kapitalistista järjestelmää. Ekstradiegeettinen kertoja puolestaan tuo esiin näkemyksiä siitä, millaisia seurauksia tällaisella järjestelmällä saattaa olla yksilöille ja yhteiskunnalle.

Kuten sekä Erkki Sevänen (2013, 336) että Jarko Lemmetty (2013, 76) ovat tutkimuksissaan todenneet, myöskään voittajat eivät voi *Paholaisen haarukassa* erityisen hyvin. Tavaraistuminen, vieraantuminen, väkivallan pelko ja eksistentiaaliset ongelmat vaivaavat *Paholaisen haarukan* maailman eliittiä eli ylintä yhteiskuntaluokkaa. Lisäksi Lari Laineen elämänlaatua heikentää työelämän aiheuttama kiire. Lari kaipaa jatkuvasti lomalle (PH, 30 & 78) ja tietää samalla, että todellisuudessa hänellä ei edes olisi varaa pitää lomaa. ”Oikeastaan minulla ei olisi ollut varaa pitää lomaa. Usean viikon aikana kertyisi niin paljon tekemättömiä töitä entisten lisäksi, että minulla ei ollut mitään mahdollisuuksia selviytyä niistä loman jälkeen.” (PH, 78.)

Lari Laineen lomankaipuu ja jatkuva kiire ilmentävät suomalaisessa yläluokassa todettua muutosta. Niin sanottu kerskajoutilaisuus on vaihtunut nykyiseen aikapulan ja aikapaineen kokemukseen (Anttila, Nätti & Oinas 2010, 123), ja kaikkein eniten aikapulasta kärsivät ylempien professioammattien edustajat (mt., 120). Länsimaiden taloudellinen kasvu ei näytäkään johtaneen joutilaaseen ja rauhalliseen elämään. Varsinkin parhaiden toimeentulevien keskuudessa ajasta on tullut niukka resurssi, ja kun vapaa-aikaa on ollut runsaimmin tarjolla lähinnä työttömille ja manuaalisissa ammateissa työskenteleville, on kiireestä tullut joutilaisuuden sijaan statuksen osoittaja (mt., 108 & 120). Niinpä *Paholaisen haarukan* maailmassa muuten etuoikeutetussa asemassa oleva yläluokka kärsii jatkuvan aikapulan aiheuttamista ongelmista. Järjestelmä osoittautuu kauttaaltaan epätyytyttäväksi, kun niillä, joilla on varaa, ei ole kunnollista vapaa-aikaa, ja niillä, joilla on runsaasti aikaa, ei mitään muuta olekaan. Näiden ryhmien välissä laaja keskiluokka kärsii työn ja vapaa-ajan sekoittumisesta, pätkätöistä, epävarmuudesta ja pelosta.

Paholaisen haarukan esittämä luokkayhteiskunnan kritiikki pohjautuu siis sille, että uusliberalistisen kapitalismin on annettu ottaa liian vahva ote kaikista muista elämänoista. Tämän

myötä yhteiskunnan luokkajärjestys syntyy vahvasti hierarkkiseksi ja luokat eriytyvät voimakkaasti toisistaan. Järjestelmän lopullinen toimimattomuus saa vahvistusta siitä, että edes parhaiten toimeentulevan luokan elämä ei ole kovin tyydyttävää. Yhtä lailla romaanin kritiikin kärki kohdistuu voimakkaasti siihen, että järjestelmä ei ole syntynyt tyhjästä tai vahingossa vaan tietoisien politiikan seurauksena. Tähän *Paholaisen haarukassa* viitataan muun muassa puhumalla Ulrich Beckistä ja tämän lanseeraamasta kissantassuin hiipivästä toisesta modernista (PH, 205). Sillä viitataan tapaan, jolla hyvinvointivaltio tietoisesti muutetaan vähin äänin suoritettavien pienten toimenpiteiden myötä niin sanotuksi riskiyhteiskunnaksi, jossa erilaiset sosiaaliset, poliittiset, taloudelliset ja yksilölliset riskit karkaavat perinteisten turvainstituutioiden kontrollista.

Juuri siksi, että tällaiset vähäiset mutta laajoihin seurausvaikutuksiin johtavat toimenpiteet eivät ilmaannu fanfaarien, tiukkojen eduskuntaäänestysten ja puoluepoliittisten vastakkainasettelujen saattelemina tai vallankumouksellisen lipun liehuessa, teollisen yhteiskunnan refleksiivinen modernisaatio etenee vähin äänin, ikään kuin kissantassuin [...]. Muutosten vähäpätöisyys, tuttuus ja monesti myös toivottavuus kätkevät näkyvistä niiden yhteiskuntaa muuttavan perinpohjaisuuden. (Beck 1995, 14.)

Paholaisen haarukassa kissantassuin yhteiskuntaa muuttaneet päätökset on tehty siten, että jo valmiiksi heikossa asemassa olevien tilannetta on vähitellen vaikeutettu entisestään. Työelämää on huononnettu tietoisesti. Samoin työttömän asemaa on vaikeutettu ja yhteiskunnan kontrollia yksilöstä lisätty monenlaisten aktivointitoimiksi kutsuttujen toimenpiteiden avulla. Valtaa yhteiskunnassa on siirretty poliittisilta puolueilta kasvottomalle pääomalle, jota eivät sido perinteiset moraalivaatimukset lainkaan.

Ulrich Beckin ”kissantassuin hiipivä” toinen moderni herättää *Paholaisen haarukan* muiden eläinmetaforien joukossa negatiivisesti värittyneitä konnotaatioita, sillä romaanissa niitä käytetään silmiinpistävästi paljon taantumista kuvattaessa. Ahdinkoon ajettu Jumalan Kyynel ”taannutettiin ensin lapsen, sitten eläimen asteelle” (PH, 114). Ennen lopullista ahdinkoaan hän vielä muisteli elämänsä Eero ja Rauha Raivion luona ja ”tiesi vielä olevansa ihminen” (PH, 89). Jumalan Kyynelen veli, joka on kuollut väkivaltaisesti ruotsalaisessa vankilassa, on haudattu ”kuin eläin, jonnekin” (PH, 12). Eero-vaarin kuolemaa sureva Jumalan Kyynel taas huutaa keskellä yötä ”suden huutoa” (PH, 118). Vanhenevan naisen seksuaalisen markkina-arvon vähenemistä pohtiessaan Saija Lehtonen toteaa, että ”harmaana pikku mummona sitä varmaankin lähestyy jo lähes

näkymättömyyttä, heinäsiirtoa” (PH, 86). Avioeron jälkeen yksin jäänyt Saija puolestaan on taantunut subjektista pelkäksi objektiksi, ja lopulta hänestä tulee ”haukan saalis” (PH, 239). Myös Kari Lehtonen käyttää eläinmetaforaa ihmisten taantumista kuvatessaan: hänen mielestään ”verkkokeskustelijat olivat susilauma, joka oli usutettavissa pudonneen kimppuun” (PH, 237).

Kun näin runsaiden taantumista merkitsevien eläinmetaforien keskellä puhutaan kissantassuin hiipivästä toisesta modernista, yhdistyy tähän jo lähtökohtaisesti taantumisen konnotaatio. *Paholaisen haarukan* maailmassa aiemmin olemassa olleiden toimivien järjestelmien purkamisen, turvattomuuden ja riskien lisääminen sekä talouden saama ylivalta merkitsevät yhteiskunnan taantumista. Tässä suhteessa poliittista, taloudellista ja sosiaalista valtaa käyttävät ovat syytetyn penkillä. Eliitin eli ylimmän yhteiskuntaluokan yhteisenä intressinä on ollut uusliberalistisen kapitalismin diskurssin luominen ja ylläpitäminen. Näin yhteiskunnallisessa keskustelussa on yleistynyt se puhetapa, jota Lari Laine käyttää *Paholaisen haarukassa* ja jonka avulla hän määrittelee muun muassa Jumalan Kyynelen ja muut alempien yhteiskuntaluokkien edustajat itseään vähempiarvoisiksi. Tähän diskurssiin kuuluu vapaan markkinatalouden esittäminen sellaisena luonnonlakina, jolle ei ole olemassa vaihtoehtoja ja jota ei voida kyseenalaistaa. Tämä luonnonlakien kaltaisesti toimiva, kasvoton ja tunnistamattomissa oleva markkinatalous määrää deterministisesti ihmisten, yhteiskuntaluokkien ja koko yhteiskuntien kohtaloista. Hegemoniseen asemaan päässeeseen vaihtoehdottomuuden diskurssin alle on kätkeyty kaikki ne toimenpiteet, joilla yhteiskuntaa on vähin äänin taannutettu.

Joidenkin yhteiskuntakriitikoiden mukaan tällä hetkellä talouden ehdoilla harjoitettava vaihtoehdottomuuden politiikka muistuttaa primitiivistä fatalismia eli kohtalonuskoo. Juha Seppälän *Paholaisen haarukkaan* kirjoittama analyysi yhteiskunnan taantumisesta löytääkin helposti verrokkeja kapitalismikriitikoiden kirjoituksista. Tommi Uschanov esittelee kirjassaan *Suuri kaalihuijaus. Kirjoituksia yhteiskunnallisesta tietämättömyydestä* (2010) Cambridgen politiikan professori Andrew Gamblen ajatuksia, joita tämä esittää teoksessaan *Politics and Fate* (2000). Uschanov (2010, 114–115) kirjoittaa, että Gamblen mukaan kohtalo on tullut kenenkään huomaamatta yhdeksi nykypolitiikan keskeisimmistä peruskäsitteistä ja esimerkiksi pörssikurssien, valtion velkaantumisasasteen tai vientiteollisuuden kilpailukyvyn uskotaan kertovan kohtalomme yksityiskohtaisesti ja vääjäämättä.

Poliittisen päätöksenteon viimeaikainen epäpoliittisuus – kaikkialle levittäytynyt puhe, että parhaillaan harjoitettavalle politiikalle 'ei vain kerta

kaikkiaan ole vaihtoehtoa' – on Gamblen analyysissä osoitus siitä, että kulttuurimme on taantunut takaisin kehitysvaiheeseen, jota vielä äsken pidettiin primitiivisenä ja jo kauan sitten lopullisesti ohitettuna: satojen tai jopa tuhansien vuosien takaiseen fatalismiin, jossa sekä yksilöiden että koko yhteiskunnan kohtalo on määräytynyt ennalta eikä siihen voida toivoa mitenkään vaikutettavan. (Uschanov 2010, 114.)

Lari Laineen ylläpitämä talouden diskurssi on jyrkässä vaihtoehdottomuudessaan muistuma poliittisen päätöksenteon epäpolitisoitumisesta, jolla pyritään legitimoimaan uusliberalistisen talouspuheen hegemonia. Larin ääni on *Paholaisen haarukassa* vahvasti esillä, ja varmasti osin tästä syystä romaania onkin pidetty sävyltään tylynä (ks. esim. Sevänen 2013, 330). Larin pitkillä puheenvuoroilla valotetaan sitä mielenlaatua, jonka pohjalta kapitalismi toimii (mt., 333). Larin kertomissa jaksoissa markkinakapitalismi esitetään vaihtoehdottomana systeeminä, empatiakykyä vailla olevana rahantekokoneena, joka vertautuu lähinnä ihmisen kontrolloimattomissa oleviin luonnonvoimiin. Larin ylläpitämää vaihtoehdottomuuden puhetta rikkoo ainoastaan romaania hallitseva tietoisuus, sisäistekijä, joka antaa vihjeitä toisenlaisesta maailmasta, jossa voisivat vallita toisenlaiset arvot (vrt. mt.. 335 & 338). Sisäistekijän näkemys kätkeytyy kuitenkin *Paholaisen haarukan* kompleksisen rakenteen vuoksi välillä lähes kuulumattomiin, mistä syystä lukijan voi olla vaikea se huomata.

4. Lopuksi

Olen tutkinut uusliberalistisen kapitalismin tematiikkaa ja yhteiskuntaluokkia Juha Seppälän romaanissa *Paholaisen haarukka*. Tutkimukseni alkusysäys syntyi pian romaanin julkaisun jälkeen vuonna 2008. Jo ensimmäinen lukukerta vakuutti minut siitä, että kyseessä oli poikkeuksellisen ajankohtainen ja yhteiskunnallisesti kantaa ottava romaani. Päätin ottaa *Paholaisen haarukan* tutkimuskohteekseni ensin Suomen kirjallisuuden proseminaari- ja sitten seminaarityöhön, jotka valmistuivat alle kahden vuoden sisällä romaanin julkaisusta. Siinä vaiheessa romaanista ei ollut olemassa vielä lainkaan muuta tutkimusta, ja tilanne olikin tutkimusteni kannalta otollinen, kun pääsin tutkimaan tuoretta kaunokirjallisuutta ensimmäisten joukossa.

Uusliberalistinen kapitalismi valikoitui jo ensimmäisten tutkimustöideni kontekstiksi, vaikka harkitsinkin pitkään myös muunlaisia tulkintakonteksteja. Esimerkiksi kompleksisen rakenteensa, metafiktiivisen luonteensa ja runsaan intertekstuaalisuutensa vuoksi *Paholaisen haarukka* tarjoaa lukuisia mahdollisuuksia kirjallisuudentutkimukselle. Halusin kuitenkin keskittyä romaanin ajankohtaiseen, yhteiskuntakriittiseen luonteeseen, ja sen uskon edelleen onnistuvan parhaiten valitsemassani temaattisessa kehyksessä.

Ensimmäisten tutkimustöideni ja tämän pro gradu -tutkielman välissä kului muutamia vuosia. Sinä aikana ehti ilmestyä *Paholaisen haarukkaa* käsittelevää tutkimusta, lähinnä muutama kirjallisuustieteellinen artikkeli sekä yksi pro gradu -tutkielma. Kapitalismin konteksti oli niissäkin vahvasti esillä, ja moni romaanista tehty tulkinta tuntui olevan samansuuntainen omien tutkimustulosteni kanssa. Niinpä harkitsin huolellisesti, oliko minun enää tarpeellista keskittyä tutkielmassani *Paholaisen haarukkaan* uusliberalistisen kapitalismin kontekstissa. Luettuani kaiken romaania koskevan tutkimuksen tulin kuitenkin siihen tulokseen, että pro gradu -tutkielmani voisi vielä syventää *Paholaisen haarukasta* tehtyä tutkimusta, kunhan kohdistaisin tulkintakontekstini tarkasti ja toisin sen avulla esiin romaanin niitä puolia, jotka olivat jääneet aiemmissä tutkimuksissa vähäiselle huomiolle.

Kun olin tutkinut *Paholaisen haarukkaa* pitkään uusliberalistisen kapitalismin kontekstissa, siitä alkoi piirtyä esiin voimakas luokkayhteiskunnan kuvaus, josta muodostuikin pro gradu -tutkielmani keskeinen havainto. Näin tulkintakontekstini täsmentyi lopulta siten, että uusliberalistinen kapitalismi muodosti tutkielmani temaattisen kehyksen, jota vasten tarkasteltuna tutkisin kapitalistisen järjestelmän tuottamia uusia yhteiskuntaluokkia. Aiemmissä tutkimuksissa

Paholaisen haarukan luokkatematiikkaa oli korkeintaan sivuttu tai yksinkertaistettu sitä liiaksi, joten pro gradu -tutkielmani keskeiseksi tavoitteeksi otin romaanin luokkatematiikan huolellisen tarkastelun.

Tutkielmani alussa olen määritellyt uusliberalistisen kapitalismin siten kuin se tämän tutkimuksen tulkintakontekstina ymmärretään. *Paholaisen haarukan* maailma on kärjistetyn voimakkaasti uusliberalistisen maailmankuvan muovaama. Tässä yhteydessä voitaisiin pohtia romaanin dystooppisia ominaisuuksia, ja kenties *Paholaisen haarukan* tutkiminen dystopiakirjallisuutena avaisi uusia mahdollisuuksia sen tulkinnalle. Romaanin esittämä yhteiskunta on joka tapauksessa läpikapitalisoitunut, ja sitä hallitsee kauttaaltaan uusliberalistisesti sävyttynyt eetos. Sen kapitalismi on uuden ajan salkunhoitajakapitalismia, ja historiallisena kuvauksena *Paholaisen haarukka* onkin kertomus perinteisen teollisuuskapitalismin katoamisesta.

Romaanissa uusliberalistisen kapitalismin käytänteet ovat levittäytyneet alueille, jonne ne eivät ole perinteisesti kuuluneet. Tästä on seurannut muun muassa ihmissuhteiden tavaraistumista, josta olen tutkimuksessa käyttänyt marxilaisperäistä termiä reifikaatio, sekä osittain tähän kytkeytyvää vieraantumista. Ihmissuhteiden tavaraistumisen lisäksi toinen merkittävä vieraantumista aiheuttava asia *Paholaisen haarukassa* on nykyinen työelämä. Epätyytyttävän ja vieraannuttavan työelämän kuvauksen myötä romaanista muodostuukin voimakas uuden työn kritiikki. Uusliberalistisen kapitalismin tulkintakontekstissani olen nostanut esiin myös romaanissa runsaasti esiintyvän mutta kokonaan aiempien tutkimusten ulkopuolelle jääneen satunnaisen väkivallan. Tulkintani mukaan *Paholaisen haarukka* on kuvaus räikeän epätasa-arvoisesta yhteiskunnasta, jossa esiintyvä satunnainen väkivalta on oire siitä osattomuuden kokemuksesta, joka järjestelmästä syrjäytetyiksi tulleille on tarjolla.

Luokkatematiikan käsittelyssä olen päätenyt käyttämään melko kontekstualisoivaa lukutapaa, sillä uskoakseni romaanin kriittinen luokkarepresentaatio tulee parhaiten esiin, kun sen esittämää kuvaa yhteiskuntaluokista tulkitaan tuoreen yhteiskunnallisen tutkimuksen valossa. Tällä lukutavalla olen tulkinnut *Paholaisen haarukan* suomalaisen nyky-yhteiskunnan luokkajaon kritiikiksi, jossa on esitetty tuoretta tutkimustietoa tarkasti mukaileva kuva yhteiskuntaluokista. Romaani luo kuvan yhteiskunnasta, joka on voimakkaasti jakautunut ja jossa menestyjän rooli on tarjolla hyvin harvalle. Pieni etuoikeutettujen eliitti kuorii järjestelmästä hyödyt päältä samalla, kun laaja keskiluokka sinnittelee epätyytyttävän työn ja arjen keskellä peläten koko ajan, että heidän työpaikkansa siirretään halvemmän työvoiman maihin, jotta pääoman omistajat saisivat

sijoituksilleen mahdollisimman suuret tuotot. Yhteiskunnan ylin luokka on turvassa monilta riskeiltä, mutta muun muassa vieraantuminen uhkaa eliittiäkin jatkuvasti, eikä järjestelmä ole etuoikeutettujenkaan kannalta paras mahdollinen.

Paholaisen haarukan merkittävin ansio luokkatematiikan kannalta on kuitenkin Jumalan Kyynelen avulla esitetty kuvaus yhteiskunnan huono-osaisista. Romaanilla on voima antaa ääni niillekin kansanosille, joiden ääntä ei yhteiskunnassa muuten juuri kuulla. Jumalan Kyynel edustaa koko sitä luokkaa, jolla menee nyky-Suomessa kaikkein huonoimmin. Tuon syrjäytettyjen joukon on vaikea löytää itselleen äänekkäitä puolustajia niin politiikassa kuin muussakin yhteiskunnallisessa keskustelussa, eivätkä kaikkein huono-osaisimmat ole välttämättä suosittuja kuvauksen kohteita kaunokirjallisuudessa tai muilla taiteen aloilla. Taiteellisesti kunnianhimoinen ja kompleksinen romaani ei esitä Jumalan Kyyneltä yksinomaan viattomana olosuhteiden uhrina, vaikka siinä taustoitetaan hänen väijäämätöntä ajautumistaan väkivaltarikolliseksi. Jumalan Kyynelen tarinan avulla valaistaan sitä yhteiskunnallista todellisuutta, jossa eriarvoisuus, toivottomuus ja sukupolvien yli ulottuva huono-osaisuus luovat kasvualustaa monenlaisille vakaville ongelmille.

Tämän pro gradu -tutkielman yhtenä pontimena on ollut väite siitä, että suomalainen nykykirjallisuus ei reagoisi yhteiskunnallisen tilanteen muutoksiin ja esittäisi purevaa yhteiskuntakritiikkiä. Viime vuosien kirjallisuustieteellinen tutkimus on kuitenkin osoittanut, että esimerkiksi 1990-luvun laman aikana ja heti sen jälkeen julkaistiin paljon romaaneja, joissa käsiteltiin lamakokemusta ja yhteiskunnan rakennemuutosta. Tämän vuosituhannen puolella on julkaistu runsaasti kapitalismikriittistä kirjallisuutta, ja pro gradu -tutkielmani osoittaa, että *Paholaisen haarukka* on siihen kirjalliseen kerrostumaan kuuluva kriittinen kannanotto nyky-yhteiskunnan tilasta. Sen lisäksi se on suomalaisen luokkayhteiskunnan kuvaus, kuten olen tässä tutkielmassa esittänyt. Yhteiskunnan luokkarakenne on aihe, jota suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa on tutkittu toistaiseksi hyvin vähän. Toivon, että tutkielmani on omalta osaltaan mukana synnyttämässä kiinnostusta tätä aihetta kohtaan. Suomalainen nykykirjallisuus sisältää nimittäin varmasti paljon enemmän luokkayhteiskunnan kuvausta kuin tähän asti on osattu nähdä. Siksi uskonkin, että kirjallisuudentutkimuksen kentällä olisi tilausta tutkimukselle, joka analysoisi laajasti nykykirjallisuutemme kuvauksia yhteiskuntaluokista.

5. Lähdeluettelo

Kohdeteos

Seppälä, Juha 2008. *Paholaisen haarukka* [= PH]. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Muu kirjallisuus

Ahokas, Jussi & Lauri Holappa 2014. *Rahatalous haltuun. Irti kurjistavasta talouspolitiikasta*. Helsinki: Like.

Anttila, Timo, Jouko Nätti & Tomi Oinas. Yhteiskuntaluokat ja ajankäyttö Suomessa. Jani Erola (toim.), *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 107–128.

Bardy, Marjatta 2001. Pikkulapsen sijoitus oman kodin ulkopuolelle. Syrjäytymisen ja liittymisen risteyskohta. Irmeli Järventie & Hannele Sauli (toim.), *Eriarvoinen lapsuus*. Porvoo: WSOY, 47–81.

Bauman, Zygmunt 2002. *Notkea moderni. (Liquid Modernity, 2000.)* Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.

de Beauvoir, Simone 1999. *Toinen sukupuoli 1. Tosiasiat ja myytit. (Le deuxième sexe 1, 1949.)* Suom. Iina Koskinen, Hanna Lukkari ja Erika Ruonakoski. Helsinki: Tammi.

Beck, Ulrich 1995. Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash (toim.), *Nykyajan jäljillä: refleksiivinen modernisaatio. (Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, 1994.)* Suom. Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino.

Blom, Raimo & Harri Melin 2002. Luokat ja työmarkkinat 2000-luvun alussa. Timo Piirainen ja Juho Saari (toim.), *Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö? Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja nro 58*. Helsinki: Gaudeamus, 43–59.

Camus, Albert 1965. *Sivullinen. (L'étranger, 1942.)* Suom. Kalle Salo. Helsinki: Otava.

Erola, Jani (toim.) 2010. *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Erola, Jani 2010. Luokkarakenne ja luokkiin samastuminen Suomessa. Jani Erola (toim.), *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 27–44.

Friedman, Rose & Milton Friedman 1982. *Vapaus valita. (Free to Choose, 1980.)* Suom. Heikki Lempiäinen ja Jyrki Vesikansa. Helsinki: Otava.

Gamble, Andrew 2000. *Politics and Fate*. Cambridge: Polity Press.

Gissler, Mika & Reija Paananen 2014. Hyvinvointi ulottuu yli sukupolvien. Johanna Lammi-Taskula ja Sakari Karvonen (toim.), *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Helsinki: THL, 208–214.

- Hahnel, Robin 2014. *Osallisuustalouden aakkoset. (Of the People, By the People. The Case for a Participatory Economy, 2014.)* Suom. Antti Jauhiainen. Helsinki: Like.
- Hankamäki, Jukka 2005. *Työttömän kuolema. Johdatus uuteen työyhteiskuntaan ja työn filosofiaan.* Helsinki: Yliopistopaino.
- von Hayek, F.A. 1944. *The Road to Serfdom.* London: Routledge & Kegan Paul.
- Heinonen, Jari 2006. *Työläismies ahdingossa? Kolme miessukupolvea rakennemuutosten Suomessa.* Helsinki: Yliopistopaino.
- Hotakainen, Kari 2013. *Jumalan sana.* Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.
- Härkönen, Juho 2010. Sosiaalinen periytyvyys ja sosiaalinen liikkuvuus. Jani Erola (toim.), *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa.* Helsinki: Gaudeamus, 51–66.
- Jameson, Fredric 1994. *The Seeds of Time.* New York: Columbia University Press.
- Julkunen, Raija 2006. *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu.* Helsinki: Stakes.
- Juntunen, Tuomas 2012. *Virsta väärää, vaaksa vaaraa. Intertekstuaalinen moniäänisyys Juha Seppälän proosassa.* Helsinki: Yliopistopaino.
- Järvinen, Katriina & Laura Kolbe (toim.) 2007. *Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa. Nykysukupolven kokemuksia tasa-arvosta.* Helsinki: Kirjapaja.
- Kainulainen, Sakari 2002. Huono-osaisuuden kasautuminen yhteiskunnallisena jakona. Timo Piirainen ja Juho Saari (toim.), *Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö? Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja nro 58.* Helsinki: Gaudeamus, 258–272.
- Kainulainen, Sakari & Juho Saari 2013. Koettu huono-osaisuus Suomessa. Mikko Niemelä & Juho Saari (toim.), *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa.* Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 22–43.
- Kalela, Jorma 2008. Markkinavoimat ja ”uusi työ”. Jussi Ojajärvi ja Liisa Steinby (toim.), *Minä ja markkinavoimat: yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella.* Helsinki: Avain, 110–132.
- Kalela, Jorma 2015. Professori: Vakinaisessa työsuhteessa olevat ovat 2000-luvun aristokratiaa. *Talouselämä* 3.6.2015.
- Kolbe, Laura (2014). *Yläluokka. Olemisen sietämätön vaikeus.* Helsinki: Kirjapaja.
- Korhonen, Kuisma 2008. Jumalan kyynel talouden myrskyssä. *Helsingin Sanomat* 27.9. 2008.
- Käkelä-Puumala, Tiina 2011. Talous kirjallisuudentutkimuksessa. Sari Kivistö ja Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuus ja talous antiikista nykyaikaan.* Helsinki: Avain, 77–101.
- Lagerspetz, Eerik 2004. Talouden moraali, moraaliton talous ja F.A. Hayekin uusliberalismi. Ilkka Kauppinen (toim.), *Moraalitalous.* Tampere: Vastapaino, 92–134.

- Lammi-Taskula, Johanna, Minna Salmi & Hannele Sauli 2014. Lapsiperheiden toimeentulo. Johanna Lammi-Taskula ja Sakari Karvonen (toim.), *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Helsinki: THL, 82–105.
- Lasch, Christopher 1995. *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York: W.W. Norton.
- Liljeström, Marianne 1996. Sukupuolijärjestelmä. Anu Koivunen ja Marianne Liljeström (toim.), *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 111–138.
- Marx, Karl 1974. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1: Pääoman tuotantoprosessi. (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie: Erster Band: Der Produktionsprozeß des Kapitals, 1867.)* Valmistanut painoon Friedrich Engels. Suom. O.V. Louhivuori, T. Lehén & M. Ryömä. Moskova: Edistys.
- Meretoja, Hanna 2008. Ihmissuhteet kulutussuhteina Michel Houellebecqin romaanissa *Oikeus nautintoon*. Jussi Ojajärvi ja Liisa Steinby (toim.), *Minä ja markkinavoimat: yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Avain, 356–386.
- Mörö, Mari 1998. *Kiltin yön lahjat*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Naumanen, Päivi ja Heikki Silvennoinen 2010. Koulutus, yhteiskuntaluokat ja eriarvoisuus. Jani Erola (toim.), *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 67–88.
- Niemelä, Mikko & Juho Saari 2013. Suomalaisen yhteiskunnan notkelmat. Mikko Niemelä ja Juho Saari 2013 (toim.), *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 6–21.
- Ojajärvi, Jussi 2006. *Supermarketin valossa. Kapitalismi, subjekti ja minuus Mari Mörön romaanissa Kiltin yön lahjat ja Juha Seppälän novellissa "Supermarket"*. Helsinki: SKS.
- Ojajärvi, Jussi & Liisa Steinby (toim.) 2008. *Minä ja markkinavoimat: yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Avain.
- Ojajärvi, Jussi 2012. Benson & Hedges -syyttimellä. Kulutustavaroiden ja tavaramerkkikerronnan ulottuvuuksia vuosituhaten vaihteen suomalaisessa romaanissa. *Avain 2/2012*, 52–75.
- Ojajärvi, Jussi 2012. Capitalism in the Family. On Realistic Involvement after the Neoliberal Turn. Leena Kirstinä (ed.), *Nodes on Contemporary Finnish Literature*. Studia Fennica Litteraria 6. Helsinki: SKS, 152–174.
- Ojajärvi, Jussi 2013. Kapitalismista tulee ongelma. Mika Hallila, Yrjö Hosiainen, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä ja Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 131–153.
- Ojajärvi, Jussi 2013. Realismin keksimisen velvoite 2005. Lamanjälkeisen kapitalismin aikalaiskokemus tematiikan ja muodon ongelmana Hannu Raittilan *Pamisoksen purkauksessa*. Hanna Meretoja ja Aino Mäkikalli (toim.), *Romaanin historian ja teorian kytköksiä*. Helsinki: SKS, 280–313.

Ojajärvi, Jussi 2015. The Dirty Class: The Re-Intensified Antagonism of Capital and Labor, and the Politics of Arto Salminen. *Journal of Finnish Studies* 18(2), 181–209.

Ojajärvi, Jussi 2015. Luokkakamppailu ja sen piiloutuminen – ilmiön avausta Arto Salmisen ja muiden nykykirjailijoiden avulla. Artikkelikäsikirjoitus, referee-arvioitavana.

Ojapelto, Ari 2006. *Ahneuden aika. Kuinka pääoman ahneus tekee teknologian avulla ihmisen tarpeettomaksi?* Espoo: VS-Kustannus.

Paananen, Reija, Tiina Ristikari, Marko Merikukka, Antti Rämö & Mika Gissler 2012. *Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa*. Raportti 52/2012. Helsinki: THL, 37–40.

Rimmon-Kenan, Shlomith 1991 (1983). *Kertomuksen poetiikka*. Suom. Auli Viikari. Helsinki: SKS.

Ruohonen, Voitto 1999. Kirjallisuus ja arvokriisi. Pertti Lassila (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Helsinki: SKS, 268–279.

Salminen, Arto 1998. *Varasto*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Salminen Arto 2001. *Paskateoria*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Salminen, Arto 2003. *Ei-kuori*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Seppälä, Juha 1990. *Hyppynaru*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Seppälä, Juha 1991. *Super Market*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Seppälä, Juha 2002. *Yhtiökumppanit*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Seppälä, Juha 2004. *Routavuosi*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Seppälä, Juha 2012. *Mr. Smith*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Sevänen, Erkki 2013. Nykykirjallisuuden yhteiskunnallinen kehys. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leenä Kirstinä ja Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 11–34.

Sevänen, Erkki 2013. Yhteiskunnallinen romaani. Juha Seppälän *Paholaisen haarukka* markkinakapitalismin representaationa. Hanna Meretoja ja Aino Mäkikalli (toim.), *Romaanin historian ja teorian kytköksiä*. Helsinki: SKS, 314–350.

Sevänen, Erkki 2014. Sosiaalinen romaani, yhteiskuntaromaani ja niiden lajisukulaiset kirjallisuushistorian ja nykykirjallisuuden kerrostumana. *Joutsen / Svanen* 2014, 48–73.

Siltala, Juha 2007. *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Helsinki: Otava.

Sirén, Helena 2008. *Romaanihenkilö vailla työtä. Työttömyys suomalaisessa nykykirjallisuudessa*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

Steinby, Liisa 2008. Ryöstelijät ammutaan: moderni minä ja mitä sille sitten tapahtui. Jussi Ojajärvi & Liisa Steinby (toim.), *Minä ja markkinavoimat: yksilö, kulttuuri ja yhteiskunta uusliberalismin valtakaudella*. Helsinki: Avain, 25–66.

Törölä, Miisa 2013. Oikeuspsykiatristen potilaiden sosiaalinen tausta. Mikko Niemelä ja Juho Saari (toim.), *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 80–107.

Uschanov, Tommi 2010. *Suuri kaalihuijaus. Kirjoituksia yhteiskunnallisesta tietämättömyydestä*. Helsinki: Teos.

Wilkinson, Richard & Kate Pickett 2011. *Tasa-arvo ja hyvinvointi. Miksi tasa-arvo on hyväksi kaikille? (The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better, 2009.)* Suom. Markus Myllyoja. Helsinki: HS kirjat.

Vähämäki, Jussi 2003. *Kuhmurien kerho: vanhan työn paheista uuden hyveiksi*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Painamattomat lähteet

Ansami, Kaisa 2011. *Tatun ja Patun outo kapitalismi. Nationalistinen ideologia ja postmodernismi Aino Havukaisen ja Sami Toivosen kuvakirjassa Tatun ja Patun Suomi*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://tampub.uta.fi/handle/10024/82398> (10.10.2015).

Kylmä rinki (alkup. *Oz*) 1997 – 2003. Tv-sarja. Vastaava tuottaja Tom Fontana. Nelonen. Tuotanto HBO.

Lausti, Marjut 2010. *Markkinatalouden vankila ja ostettu ihminen. Kapitalismin, ruumiillisuuden ja vallan teemat Kari Hotakaisen Bronksissa ja Arto Salmisen Kalavaleessa*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://tampub.uta.fi/handle/10024/81505> (10.10.2015).

Lemmetty, Jarko 2013. *Kapitalismin tematiikka Juha Seppälän teoksessa Paholaisen haarukka*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://tampub.uta.fi/handle/10024/84588> (10.10.2015).

Säteri, Mika 2005. *Mitä mä siitä hyödyn? Ei-kuoren ja muiden Arto Salmisen romaanien analyysiä uusliberalistisen kapitalismin kontekstissa*. Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://tampub.uta.fi/handle/10024/93054> (10.10.2015).